

apskritai nėra. Taigi ar yra pagrindas teigti, kad monarchijoje nesama krikščioniškųjų, paprotinių ar net politinių dorybių? Trumpiau tariant, garbės samprata egzistuoja ir respublikoje, nors respublikos varomoji jėga – politinė dorybė, o politinės dorybės esama ir monarchijoje, nepaisant to, kad varomoji monarchijos jėga – garbė.

Trečios savo kūrinio knygos penktame skyriuje, kalbėdamas apie dorybingą žmogų, turėjau galvoje ne tą žmogų, kuris puoselėja krikščioniškąsias dorybes, o tą, kuris siekia politinės gerovės, tai yra tą, kuris paiso politinio dorovingumo, apie kurį ir kalbama. Tai toks žmogus, kuris gerbia savo šalies įstatymus ir vadovaujasi jais savo veikloje. Visa tai patikslinau šiame leidinyje dar labiau išryškindamas savo idėjas; daugeliu atvejų, rašydamas šią knygą, žodį *dorybė* pakeičiau žodžių junginiu *politinė dorybė*.

PIRMA KNYGA

Apie įstatymus apskritai

ISKYRIUS

Apie įstatymus ir jų santykį su įvairiomis esybėmis

Įstatymai plačiąja šio žodžio prasme – tai privalomi santykiai, kurie išplaukia iš daiktų prigimties. Šia prasme viskas, kas egzistuoja, paklūsta saviems įstatymams: jų esama ir dieviškajame, ir materialiajame pasaulyse, jais vadovaujasi ir dievybės, ir gyvūnai, ir žmonės.

Tie, kurie teigia, kad visi pasaulio reiškiniai nulenti aklo likimo, sako didžiausią nesąmonę, nes kas gali būti kvailiau, nei tvirtinti, kad protaujantis būtybes sukūrė akla lemtis.

Taigi esama pirminio proto, o įstatymai – tai santykiai, nustatantys ryšius tarp to proto ir įvairių esybių; tai – įvairių esybių tarpusavio sąveika.

Dievas – pasaulio kūrėjas ir sergėtojas; kurdamas Jis vadovaujasi tais pačiais įstatymais, kaip ir sergėdamas tai, ką sukūrė; Jis veikia paklusdamas tiems įstatymams todėl, kad išmano juos; o išmano įstatymus todėl, kad pats juos sukūrė, o sukūrė juos todėl, kad tie įstatymai – geriausias Jo proto ir galybės įrodymas.

Nenutrūkstamas pasaulio buvimas leidžia daryti išvadą, kad judėjimas vyksta pagal nekintamus dėsnius ir, kad ir koki

kitą pasaulį mes įsivaizduotume vietoj jau egzistuojančio, jis vis tiek turėtų arba paklusti toms nekintamoms taisyklėms, arba išnykti.

Taigi kūrinys, kuris mums atrodo kaip savavališkas aktas, suponuoja taisyklės, neišvengiamas kaip ateistų fatališkumas. Būtų absurdiška manyti, kad Kūrėjas galėtų valdyti pasaulį nesilaikydamas taisyklių, nes be jų nebūtų buvę paties pasaulio.

Tos taisyklės – nusistovėję tarpusavio santykiai. Nuolatos vyksta dviejų judančių kūnų sąveika – ji čia stiprėja, čia silpsta, čia apskritai sunyksta priklausomai nuo santykiaujančių kūnų masės ir greičio; bet kokioje įvairovėje esama *vienodumo*, bet kokiame kitime – *pastovumo*.

Tik protaujančios būtybės gali kurti įstatymus pačios sau, bet ir jos turi įstatymų, kuriuos sukūrė kiti. Kad galėtų veikti, protaujančios būtybės turi užmegzti santykius ir sukurti tuos santykius reglamentuojančius įstatymus. Žmonių sukurti įstatymai turi būti grindžiami tinkamais santykiais. Neatsizvelgiant į tai, kas leidžiama arba draudžiama pozityviu įstatymu, sakyti, jog nėra nieko nei teisingo, nei neteisingo, reiškia tvirtinti, kad iki tol, kol buvo nubrėžtas apskritimas, jo spinduliai nebuvo lygūs.

Bet protaujančių būtybių pasaulis tvarkomas ne taip tobulai kaip fizinis. Nors pirmajame ir esama iš esmės nekintamų dėsnių, jis nesivadovauja jais taip aklaai kaip fizinis pasaulis. Taip yra todėl, kad pavienės protaujančios būtybės iš prigimties yra ribotos, todėl gali klysti. Kita vertus, iš prigimties žmonės linkę veikti vadovaudamiesi savo paskatomis. Todėl jie akylai nesivadovauja pirmينiais įstatymais ir netgi tiems įstatymams, kuriuos sukuria patys sau, paklūsta ne visada.

Niekas negali pasakyti, ar gyvūnus valdo kokie nors bendri, visiems priimtini, ar išskirtiniai, kuo nors ypatingi, dėsniai. Kad ir kaip būtų, jie nesusię su Aukščiausiuoju glaudesniais santykiais nei materialusis pasaulis; gebėjimas jausti padeda jiems

mezgant santykius ir vieniems su kitais, ir su kitomis esybėmis, ir su pačiais savimi. Tos esybės, tenkindamos joms būdingą polinkį į malonumus, randa priemonių apsibrėžti savo gyvenimo būdo ribas ir tik todėl gali išsaugoti savo rūšį. Jos vadovaujasi prigimtiniais įstatymais, jas sieja gebėjimas jausti; bet jos neturi pozityvių įstatymų, nes jų nesieja gebėjimas pažinti.

Gyvūnai neturi tų ypatingų privalumų, kuriuos turime mes, žmonės, užtat jiems būdingi tokie potyriai, kurių nepatiriame mes. Jie nežino, kas yra viltis, jie nepatiria tokių baimių, kurias patiriame mes; jie, kaip ir mes, miršta, bet to nesuvokia; daugumas jų saugo save kaip rūšį kur kas geriau, nei tai darome mes, bet to, gyvūnai nepiktinaudžiauja savo aistromis taip kaip mes.

Būdamas fizinė būtybė, žmogus, kaip ir kitos esybės, vadovaujasi nekintamais dėsniais; bet žmogus, protaujanti būtybė, nuolatos pažeidinėja įstatymus, sukurtus Dievo, ir dažnai nepaiso tų įstatymų, kuriuos sukūrė pats. Žmogus turėtų vadovauti pats sau, bet jis – ribota būtybė; kaip ir visos mirtingos protaujancios būtybės, žmogus tampa nežinojimo ir paklydimų auka, taigi neretai atsitinka taip, kad jis praranda net tas pažinimo galias, kurias jau buvo spėjęs įgyti, be to, kaip gebanti jausti būtybė, jis yra kamuojamas daugybės aistrų. Aistrų kamuojama būtybė gali akimirksniu pamiršti savo Kūrėją, bet apie Jį jai primena religijos priesakai; tokia būtybė gali paminti pati save, tuomet filosofai primena užmaršuliui moralės dėsnius; žmogus, nors sukurtas gyventi visuomenėje, kartais pamiršta savo artimuosius, tuomet įstatymų kūrėjai primena, kad jis privalo vykdyti savo priedermes, vadovaudamasis politiniais ir pilietiniais įstatymais.

II SKYRIUS

Apie gamtos dėsnius

Už visus tuos įstatymus pirmesni yra prigimtiniai gamtos dėsniai, taip pavadinti todėl, kad išplaukia iš mūsų esybės sąrangos. Norint juos išmanyti, reikia išstudijuoti žmonių elgesį tuo metu, kai kūrėsi visuomenė. Įstatymus, kuriais ji tuo metu vadovavosi, ir vadiname prigimtiniais dėsniais.

Įstatymas, įtvirtinęs mums Kūrėjo idėją, labai patrauklus ir tarp kitų prigimtinių įstatymų užima pirmą vietą savo svarba, o ne įstatymų seka laiko skalėje. Prigimtis apdovanojo žmogų ne tiek pažinimu, kiek gebėjimu pažinti. Visiškai aišku, kad pirmieji žmogaus potyriai nėra spekuliatyvaus pobūdžio; prieš apmąstydamas pirmą pradžią savo būvį pirmiausia jis galvoja, kaip ji išsaugoti. Toks žmogus iš pradžių junta tik savo silpnumą. Jis būna itin baikštus; jeigu pagrįsti šiam teiginiiui reikėtų pavyzdžių, jų būtų galima rasti miškuose, kur gyvena laukiniai; viskas verčia juos drebtėti, skatina bėgti nuo pavojų.

Bailus žmogus jaučiasi menkesnis už kitus ir tik padėjęs daug pastangų pasijunta esąs lygus su kitais. Noras pulsti vienam kitą tokiems žmonėms yra svetimas; vadinasi, taikos siekimas yra pirmas natūralus žmogaus būvio dėsnis.

Hobesas (*Hobbes*) neteisingai, pirmą kartą žmonėms priskirdamas norą valdyti vienam kitą. Valdžios ir viešpatavimo idėja labai sudėtinga, ji priklauso nuo daugybės kitų idėjų, todėl negali būti pirmoji žmogaus idėja.

Jei karas nėra natūrali žmonių būklė, tai kodėl, klausia Hobesas, žmonės visuomet vaikščioja ginkluoti ir užsirakina savo būsto duris? Bet nereikia priskirti žmonėms, gyvenusiems iki visuomenės susiformavimo, tokių siekių, kurie gali rasti tik susiformavus visuomenei, kai atsiranda pretekstas pulsti ir gintis.

Žmogus turi silpnybių, bet jis turi ir įvairių poreikių. Todėl antras natūralus žmogaus būvio dėsnis – siekimas gauti sau maisto.

Aš sakiau, kad baimė verčia žmones vengti vienam kito; bet kai tik jie pamato, kad baimė abipusė, kyla noras prieiti vienam prie kito. Be to, juos traukia suartėti, jie patiria malonumą, kaip ir kiekvienas gyvulys, sutikdamas tos pačios rūšies gyvulį, o žavesys, susijęs su dviejų lyčių skirtumais, dar labiau sustiprina tą malonumą. Tokiu būdu prašymas, vieno žmogaus nukreiptas kitam, yra trečias natūralus žmogaus būvio dėsnis.

Pirmiausia žmogus turi gebėjimą jausti; vėliau jis įgyja galimybę pažinti. Taip žmones susieja antroji gija, ir iš čia kyla pretekstas suartėti. Noras gyventi visuomenėje – ketvirtas natūralus žmogaus būvio dėsnis.

III SKYRIUS

Apie pozityvius įstatymus

Kai tik žmonės susivienija į visuomenę, jie ima nebesuokti savo silpnumo, tarp jų egzistuojanti lygybė išnyksta, ir prasideda karas.

Kai pavienės visuomenės pradeda suvokti savo jėgą, kyla karas tarp jų. Kai visuomenėje paskiri asmenys pradeda jausti savo jėgą ir stengiasi pasiglemžti pagrindinius naudingus tos visuomenės dalykus, prasideda kovos, vaidai arba net karai tarp pavienių asmenų.

Šių dviejų rūšių kovų atsiradimas pažadina norą nustatyti žmones siejančius įstatymus. Didele mūsų planetoje gyvena daug įvairių tautų; mūsų planetos gyventojai turi įstatymus, reguliuojančius tų tautų santykius: tai TARPTAUTINĖ TEISĖ. Kaip būtų, gyvenančios visuomenėje, kurios egzistavimui reikia apsaugos, jos turi įstatymus, reguliuojančius santykius tarp valdančiųjų ir valdomųjų: tai POLITINĖ TEISĖ. Jos dar turi įstatymus, kurie nustato visų piliečių tarpusavio santykius: tai CIVILINĖ TEISĖ.

Tarptautinė teisė, natūralu, grindžiama principu, pagal kurį įvairios tautos turi taikos metu daryti viena kitai kaip galima daugiau gero, o vykstant karui daryti kuo mažiau blogio, neigurojojan tikrųjų savo interesų.

Karo tikslas – pergale; pergalės tikslas – užkariavimas; užkariavimo tikslas – išsaugojimas. Iš šio ir prieš tai pateikto principų turi išplaukti visi įstatymai, sudarantys tarptautinę teisę.

Tarptautinę teisę turi visos tautos, ją turi ir irokezai, valgantys savo belaisvius: jie siunčia ir priima pasiuntinius, jie turi tam tikras kariavimo ir elgesio taikos metu taisykles; tik blogai, kad toji tarptautinė teisė grindžiama ne tikraisiais principais.

Be tarptautinės teisės, esančios visose visuomenėse, dar yra politinė teisė kiekvienam iš mūsų atskirai. Visuomenė negali egzistuoti be valdovo. „Sujungus visas paskiras jėgas, – kaip gražiai sako Gravina (*Gravina*), – atsiranda vadinamoji POLITINĖ BŪKLĖ (valstybė).“

Ši susivienijusi jėga gali būti atiduota į vieno asmens ar kelių asmenų rankas. Yra žmonių, kurie, remdamiesi tuo, jog tėvo valdžia nustatyta pačios prigimties, mano, kad vieno asmens valdymas natūraliausias iš visų. Bet tėvo pavyzdys nieko neįrodo, nes, jei tėvo valdžia ir yra šioks toks vieno valdymo atitikimas, tai brolių valdžia po tėvo mirties arba po brolių mirties pusbrolių valdžia atitinka kelių asmenų valdymą. Politinė valdžia būtina iš kelių šeimų sąjungą.

Tiksliau sakant, vyriausybė labiau derinasi prie prigimties tuo atveju, jeigu jos ypatingos savybės labiausiai atitinka tautos, kurią valdyti ji sukurta, charakterį.

Pavienių žmonių jėgos negali susijungti, kol jų valia nepriango iki vienybės; ši vienybė ir yra tai, kas, vėl gražiais Gravinos žodžiais tariant, vadinama CIVILINE BŪKLĖ.

Įstatymas, kalbant apskritai, yra žmonių protas, nes jis valdo visas žemės tautas; o kiekvienos tautos politiniai ir civiliniai

įstatymai turi būti ne daugiau kaip daliniai šio proto pasireiškimo atvejai.

Šie įstatymai turi būti glaudžiai susiję su tautos, kuriai jie skiriami, ypatybėmis, ir tik nepaprastai retais atvejais vienos tautos įstatymai gali tiktai kitai valstybei.

Būtina, kad įstatymai atitiktų esančios ar būsimos vyriausybės prigimtį ir principus, kad jie tobulintų jos struktūrą (tai politinių įstatymų uždavinys), kad palaikytų jos egzistavimą (tai civilinių įstatymų uždavinys).

Jie turi atitikti fizines šalies ypatybes, jos klimata – šalta, karšta, vidutinį, – dirvožemio ypatybes, šalies būklę, dydį, tautos gyvenimo būdą – žemdirbių, medžiotojų ar piemenų, – laisvės laipsnį, atitinkantį valstybės santvarką, gyventojų religiją, jų polinkius, turtingumą, gyventojų skaičių, prekybą, tautos būdą ir papročius; pagaliau jie susiję tarpusavyje ir priklauso nuo savo kilmės aplinkybių, įstatymų leidejo tikslo, nuo įstatymų priėmimo tvarkos. Juos reikia tirti visais atžvilgiais.

Būtent tai aš ir siekiu padaryti šioje knygoje. Joje bus išnagrinėtos visos šios aplinkybės; jų visumą sudaro tai, kas vadinama ĮSTATYMŲ DVASIA.

Šioje studijoje aš neatskiriu *politinių* ir *civilinių* įstatymų, nes tiriant ne įstatymus, o įstatymų dvasią, kurią sudaro įvairūs įstatymų ir objektų santykiai, man reikia turėti galvoje ne tiek natūralią įstatymų tvarką, kiek natūralią tokių santykių ir objektų tvarką.

Pradėsiu nuo tyrimo tų santykių, kuriuose įstatymai yra kiekvienos vyriausybės prigimtis ir principas, ypatingą dėmesį skirsiu šiam principui nagrinėti, nes jis turi lemiamos reikšmės įstatymui. Ir jei man pasiseks nustatyti šį principą, aš parodysiu, kad įstatymai išplaukia iš jo kaip iš savo šaltinio. Paskui pereisiu prie kitų, matyt, ne tokių bendrų santykių.

A N T R A K N Y G A

Apie įstatymus, tiesiogiai išplaukiančius iš vyriausybės prigimties

I S K Y R I U S

Apie trijų skirtingų valdymo būdų prigimtį

Yra trys valdymo būdai: *respublikinis, monarchinis ir despotinis*. Norint nustatyti jų prigimtį, pakanka ir to išvaizdavimo, kurį turi net mažai apie tai išmanantys žmonės. Aš siūliau tris apibrėžimus arba, tiksliau sakant, tris faktus: „Respublikinis valdymas, kuriam esant aukščiausia valdžia yra arba visos tautos, arba jos dalies rankose; monarchinis – kai valdo vienas žmogus, bet per nustatytus nekintamus įstatymus; tuo tarpu despotiniame valdyme viskas vyksta be jokių įstatymų ir taisyklių vieno žmogaus valia ir savivale“.

Štai ką aš vadinu valdymo prigimtimi. Bus apžvelgta, kokie įstatymai tiesiogiai išplaukia iš tos prigimties ir galbūt yra pagrindiniai, svarbiausi, įstatymai.

I I S K Y R I U S

Apie respublikinį valdymą ir demokratijos įstatymus

Jei respublikoje aukščiausia valdžia priklauso visai liaudžiai, tai toks valdymas yra demokratinis. Jei aukščiausia valdžia

yra dalies liaudies rankose, tai toks valdymas vadinamas aristokratinu.

Esant demokratijai liaudis kai kuriais atžvilgiais yra valdovė, o kai kuriais – pavaldinė.

Valdovė ji būna tik balsavimo prasme, kai išreiškia savo valia. Valdovo valia yra pats valdovas. Todėl įstatymai, apibrėžiantys balsavimo teisę, yra pagrindiniai esant šiam valdymo būdui. Iš tikrųjų respublikai tiek pat svarbu nustatyti, kaip, už ką, prieš ką ir dėl ko bus balsuojama, o monarchijai svarbu, kas valdovas ir kaip jis turi valdyti.

Libanijus' sako, kad Atėnuose užsienietis, patekęs į tautos susirinkimą, būdavo baudžiamas mirties bausme; jis būdavo kaltinamas aukščiausios valdžios uzurpavimu.²

Labai svarbu nustatyti piliečių skaičių, iš kurių susideda tautos susirinkimas, nes be to daugeliu atvejų nebūtų žinoma, ar savo valią išsakė visa tauta, ar tik jos dalis. Lakedemone reikėjo dešimt tūkstančių piliečių. Romoje, užgimusiyoje menkystėje ir išaugusioje iki didybės, Romoje, kuriai buvo lemta patirti visas fortūnos permainas, Romoje, kuri visus savo piliečius matė tai už savo sienų, tai turėjo viduje tarp sienų visą Italiją ir dalį Žemės rutulio, šis skaičius nebuvo nustatytas, ir tai buvo viena iš svarbių jos žlugimo priežasčių.

Tauta, turinti aukščiausią valdžią, pati turi daryti viską, ką ji geba gerai daryti, o tai, ko negali padaryti, ji turi vykdyti per savo įgaliotinius.

Bet tie įgaliotiniai nebus įgaliotiniai, jeigu jų nepaskirs tauta; todėl pagrindinis šio valdymo principas yra tai, kad tauta pati išsirenka savo įgaliotinius, tai yra valstybės pareigūnus.

Monarchijai, juo labiau visai tautai, reikia tarybos ar senato vadovavimo. Bet, norint jais pasitikėti, tauta turi pati išsirinkti šių institucijų narius arba tiesiogiai, kaip Atėnuose, arba tarpininkaujant ypatingai institucijai, tautos įsteigta jiems išrinkti, kaip kai kuriais atvejais buvo daroma Romoje.

Tauta sėkmingiausiai išsirenka tuos, kuriems ji nori pavesti dalį savo valdžios. Čia ji turi vadovautis tik aplinkybėmis, kurių negali nežinoti, ir pačiais akivaizdžiausiais faktais. Ji, pa-
vyzdžiui, žino, kad kažkoks žmogus daug ir sėkmingai kariavo – ir štai ji jau geba išrinkti karo vadą. Ji žino, kad kažkoks teisėjas nuoširdžiai atlieka savo pareigas, niekada nebuvo papirktas ir kad žmonės apskritai juo patenkinti, – jis jau tinkamas į pretorius. Ją pribloškė kokio nors piliečio prabanga ir dosnumas, ir tai yra viskas, ko reikia edilui išrinkti. Visus šiuos faktus ji sužino savo aiškėse daug geriau nei monarchai savo rūmuose. Bet ar ji pati gebės atlikti kokią nors užduotį, išstudijuoti vietas, galimybes, palankius momentus, pasinaudoti įgytomis žiniomis? Ne, ji nepajėgs to padaryti.

Jei kas nors suabejotų natūraliais tautos gebėjimais sužinoti apie jos renkamų asmenų vertę, tai tegul pasižiūrį į daugybę itin pasisekusių rinkimų, kuriuos surengė atėniečiai ir romėnai ir kurių, be jokios abejonės, neįmanoma paaiškinti atsitiktinumu.

Žinoma, kad Romos tauta, nors ir išsikovojo teisę patikėti eiti valstybės pareigūnų pareigas plebėjams, taip ir nesiryžė jų rinkti. Nors Atėnuose pagal Aristido įstatymą buvo leidžiama rinkti į tas pareigas visų klasių asmenis, paprasta liaudis, Ksenofonto žodžiais tarant³, niekada nepretendavo į tas pareigyles, nuo kurių priklausė jos gerovė ir šlovė.

Dauguma piliečių tikrai geba būti rinkėjais, bet jie neturi visų reikiamų savybių, kad būtų išrinkti, panašiai ir tauta gali gebėti kontroliuoti kitų žmonių veiklą, bet neįstengia pati tvarkyti savo reikalų.

Būtina, kad reikalai būtų sprendžiami nei per greitai, nei per lėtai; bet tauta visada arba per daug veikli, arba visai abejinga. Kartais ji viską nušluoja savo šimtais tūkstančių rankų, o kartais vos rėplioja savo šimtais tūkstančių kojų kaip kaip tingus vabalas.

Demokratinėje valstybėje tauta pasidalijusi į tam tikras klases. Šiame procese labiausiai pasidarbavo didžiųjų įstatymų leidėjų genijus. Būtent nuo šio susiskirstymo visada priklausė demokratijos tvirtumas ir klestėjimas.

Servijus Tulijus kūrė savo klases vadovaudamasis aristokratinio valdymo principu. Titas Livijus⁴ ir Dionisijas Halikarnasietis⁵ pasakoja mums, kaip jis sutelkė balsavimo teisę pirmųjų valstybės piliečių rankose. Jis padalijo Romos tautą į šimtą devyniasdešimt tris centurias, sudariusias šešias klases. Santykinai mažai turtingųjų jis priskyrė pirmosioms centurijoms, o santykinai didelį skaičių mažiau turtingųjų – kitoms; visą masę skurdžių jis priskyrė paskutiniajai centurijai. Kadangi centurijos turėjo tik po vieną balsą kiekviena⁶, tai pasirodė, kad balsavimo teisė atiteko ne tiek asmenims, kiek įtakai ir turtui.

Solonas suskirstė Atėnų gyventojus į keturias klases. Vadovaudamasis demokratine dvasia, jis sudarė tas klases tam, kad išryškintų ne tuos, kurie turi rinkti, o tuos, kurie gali būti išrinkti; kiekvienam piliečiui suteikdamas rinkimų teisę, jis nutarė rinkti teisėjus iš visų keturių klasių piliečių⁷, tuo tarpu į aukštesnes valstybės pareigyles galėjo būti išrinkti tik pirmųjų trijų klasių asmenys; joms priklausė pasiturintys piliečiai.

Taigi turinčių balsavimo teisę gyventojų skirstymas į klases sudaro pagrindinį respublikos įstatymą.

Paskyrimas burtų būdu būdingas demokratijai; paskyrimas rinkimų būdu būdingas aristokratijai.

Taikingiausias rinkimo būdas – burtų būdu; jis kiekvienam piliečiui suteikia galimybę pasitarauti tėvynei.

Bet šis būdas turi trūkumų, todėl didieji įstatymų leidėjai dėjo daug pastangų, kad jį ištaisyti ir pertvarkytų.

Atėnuose Solonas nustatė, kad paskyrimai į visas karines pareigyles turi vykti per rinkimus, o senatoriai ir teisėjai turi būti skiriami burtų būdu.

Taip pat jis nustatė, kad tos civilinės pareigybės, kurios susijusios su didelėmis išlaidomis, būtų užimamos rinkimų, o kitos – burtų būdu.

Bet kad ištaisytų su paskyrimu burtų būdu susijusius trūkumus, jis nustatė, kad rinkti reikia tik iš tų piliečių, kurie patys išskels savo kandidatūras, kad teismai⁸ turi spręsti tokiu būdu išrinkto asmens vertumą⁹ klausimą ir kad kiekvienas pilietis gali jį apkaltinti tuo, kad jis nebuvo vertas būti išrinktas. Tai tarpinis variantas tarp rinkimų ir burtų. Pasibaigus nustatytam laikui vėl vyktų išrinkto pareigūno veiklos svarstymas. Viskas tai turėtų gerokai sulaukyti negabius žmones nuo sutikimo balotiruotis burtų būdu.

Istatymas, nustatantis pačią rinkimų biuletenių pateikimo formą, taip pat yra vienas iš pagrindinių demokratijos įstatymų. Čia ypač svarbus klausimas, ar balsavimas bus atviras, ar slaptas. Ciceronas rašo¹⁰, kad įstatymai¹¹, paskutiniu metu nustatę Romos respublikoje slaptą balsavimą, buvo viena iš jos žlugimo priežasčių. Atsižvelgiant į tai, kad šis klausimas įvairiose respublikose sprendžiamas nevienodai, štai ką, man reikėtų, reikėtų apie tai pasakyti.

Be jokios abejonės, kai balsuoja tauta, balsavimas turėtų būti atviras¹², ir tai turėtų būti vienas iš pagrindinių demokratijos įstatymų. Reikia, kad vadovai išaiškintų paprastai liaudžiai ir kad žinomi žmonės sutūrėtų jį savo autoritetu. Todėl, kai Romos respublikoje buvo įvestas slaptas balsavimas, viskas pradėjo joje griūti; nebuvo kam daugiau atvesti į protą žūstančios tautos. Kai aristokratiroje balsuoja diduomenė¹³ arba demokratijoje senatas¹⁴ ir kai norima tik užkirsti kelią garbėtroškiškomis intrigoms, tuomet reikia taikyti patį slapčiausią balsavimą.

Garbėtroškiškos intrigos pavojingos senatui ir diduomenei, bet jos nepavojingos liaudžiai, kuri linkusi veikti vadovaudamasi aistromis. Valstybėse, kuriose liaudis negali dalyvauti valdyme, ji domėsis kokiu nors aktoriumi taip, kaip kitais atvejais

domėtusi valstybės reikalais. Visiškas garbės troškimo nebuvimas – didelė nelaimė respublikai. Ji ištinka ją tada, kai tauta sugadinta papirkinėjimu; tada ji pasidaro abejinga, labai trokšta pinigų, o valstybės reikalais daugiau nebesirūpina, nebegalvoja nei apie vyriausybę, nei apie jos siekius; ją apima buka ramybė.

Tarp pagrindinių demokratijos įstatymų yra ir tas, kuris įgalina įstatymų leidžiamąją valdžią suteikti tik tautai. Bet pasitaiko tūkstančiai atvejų, kai reikia senato nutarimų; dažnai netgi naudinga prieš galutinai priimant įstatymą jį išbandyti. Romos ir Atėnų konstitucijos šiuo atžvilgiu išsiskyrė didele išmintimi. Senato sprendimai¹⁵ ten turėjo įstatymo galią visus metus, o pastovių įstatymų būdavo vadovaujamasi tik vykdant tautos valią.

III SKYRIUS

Apie aristokratijos prigrįmčiai būdingus įstatymus

Esant aristokratiniam valdymui aukščiausia valdžia sutelkta grupės asmenų rankose. Tie žmonės leidžia įstatymus ir verčia juos vykdyti; likusios tautos santykiai su jais tokie pat kaip monarchijoje tarp pavaldinių ir valdovo.

Rinkimai burtų būdu čia negali būti taikomi; jie čia tik atskleistų blogąsias savo puses. Tikrai valdyme, kuris jau nustatė pačius liūdniausius skirtumus tarp žmonių, pareigūnas netaps mažiau nekenciamas dėl to, kad jis išrinktas burtų būdu; čia nekencia ne žmogaus tarnybinės padėties, o aukšto jo luomo.

Jei didikų labai daug, atsiranda būtinybė senate spręsti reikalus, kurių diduomenė nepajėgi pati išspręsti, ir parengti tas bylas, kurias spręsti turi būtent jis. Šiuo atveju galima sakyti, kad senatas atstovauja aristokratijai, diduomenė – demokratijai, o liaudis – niekam.

Aristokratinėje valstybėje pasitaiko džiugių atvejų, kai liaudis kaip nors netiesiogiai išvedama iš tokios nebūties būsenos. Pavyzdžiui, dėl to, kad Genujos Šv. Jurgio banką valdo daugiausia garbingi asmenys iš liaudies¹⁶, kuri gauna galimybę daryti bent šokią tokia įtaką vyriausybei, o nuo to priklausė jos gerovė.

Senatoriai neturi turėti teisės savo nuožiūra užimti laisvų vietų senate: tai sudarytų sąlygas rasti dideliems piktnaudžiavimams. Romoje, kuri iš pradžių buvo aristokratinė valstybė, senatas neturėjo teisės rinkti savo narių, naujus senatorius skirdavo¹⁷ cenzoriai.

Beribė valdžia, netikėtai suteikta respublikoje pilieciui, sukuria monarchiją ir dar daugiau negu monarchiją. Monarchijoje įstatymai gina valstybės santvarką arba prisitaiko prie jos, taigi šiuo atveju valdymo principas prilaiko valdovą; o respublikoje pilietis, gavęs ypatingą valdžią¹⁸, turi daug daugiau galimybių ją piktnaudžiauti, nes jis nejaucia jokio įstatymų, nenumačiusių tos aplinkybės, pasipriešinimo.

Išimtis iš tos taisyklės leidžiama tik tuomet, kai pati valstybės santvarka tokia, kad jai reikia pareigybės, susijusios su ypatinga valdžia. Tokia buvo Roma su savo diktatoriais; tokia Venecija su savo valstybės inkvizitoriais. Tai baisios valdžios, jėga gražinančios valstybę į prarastą laisvę. Bet kuo paaiškinami tokie esminiai skirtumai tarp abiejų institucijų šiose dviejose respublikose? Tuo, kad Romoje diktatūra gynė aristokratijos likanas nuo tautos, o Venecija naudojasi savo valstybės inkvizitoriais, kad palaikytų savo aristokratią prieš diduomenę. Iš čia išplaukia visi skirtumai: Romoje diktatūra buvo trumpalaikė, nes liaudį valdė ne apgalvoti sprendimai, o aistros proveržiai; ji turėjo veikti viešai ir iškilmingai, nes norėjo įbauginti liaudį, o ne ją bausti; diktatorius buvo skiriamas tik vienam konkrečiam reikalui ir tik to reikalo rėmuose naudojosi neribota savo valdžia, nes diktatoriaus paskyrimas visada išplaukdavo iš kokio

nors nenumatyto atvejo. Venecijoje priešingai – inkvizicija turėjo būti pastovi institucija: čia ketinimai atsiranda, rutuliojasi, kuriam laikui atidedami ir vėl atgaivinami, čia vieno asmens garbėtroškiški siekiai užvaldo visą šeimą, o nuo vienos šeimos persiduoda daugeliui. Čia reikia slapto teismo, nes nusikaltimai, už kuriuos jis baudžia, turi gilią šaknis ir randasi tyloje bei paslapyje. Šio teismo valdžia turi vis labiau apimti visus reikalus, nes jo tikslas – ne tik užkirsti kelią žinomam blogiui, bet ir neleisti kilti dar niekam nežinomam blogiui. Pagaliau inkvizicija reikalinga keršyti netgi už tuos nusikaltimus, kurių buvimą ji tik įtaria, tuo tarpu Romos diktatūra daugiau veikė grašymais negu bausmėmis netgi dėl tokių nusikaltimų, dėl kurių kaltieji jau prisipažino.

Visose tokiose institucijose valdžios dydis turi būti atsvertas trumpo jos egzistavimo. Daugelis įstatymų leidėjai duoda vienerius metus. Ilgesnis laikas būtų pavojingas, o mažesnis neatitiktų reikalo esmės. Ragūzoje¹⁹ respublikos galva keičiasi kas mėnesį, kiti pareigūnai – kas savaitę, o tvirtovės komendantas – kasdien. Bet taip gali būti tik nedidelyje respublikoje²⁰, apsuptoje galingų valstybių, kurios galėtų lengvai papirkti smulkius pareigūnus.

Geriausia aristokratija ta, kurioje dalis tautos, nedalyvaujantios rinkimuose, tokia skurdi ir maža, kad valdančioji tautos dalis negali turėti jokios naudos ją išnaudodama. Pavyzdžiui, Antipatras savo įsaku, kuriuo Atėnuose buvo atimta balsavimo teisė iš visų, kurie neturėjo dviejų tūkstančių drachmų, sukūrė geriausią kokią tik įmanoma sukurti aristokratią. Taigi aristokratijos giminių bendruomenė turi kiek tik imanoma suartėti su tauta.

Aristokratijai bus tuo geriau, kuo labiau ji priartės prie demokratijos, ir tuo blogiau, kuo labiau ji priartės prie monarchijos.

Blogiausia aristokratinio valdymo valstybė yra toji, kurioje paklūstanti tautos dalis yra civilinė vergė tos tautos dalies, kuri

isakinėja, kaip antai Lenkijos aristokratija, kur valstiečiai – bajorijos vergai.

IV SKYRIUS

Apie įstatymų santykį su monarchinio valdymo prigimtimi

Tarpinės, pavaldžios ir priklausomos valdžios sudaro monarchinio valdymo prigimtį, tai yra tokio valdymo, kur valdo vienas asmuo, vadovaudamasis pagrindiniais įstatymais. Aš pats sakiau „tarpinės, pavaldžios, priklausomos“ todėl, kad monarchijoje politinės ir civilinės valdžios šaltinis yra pats valdovas. Tie pagrindiniai įstatymai neišvengiamai reikalauja ryšio kanalų, kuriais vykdomas valdymas, nes jei valstybėje nėra svarbi permaininga ir kaprizinga vieno asmens valia, tai joje nieko negali būti pastovaus, vadinasi, negali būti ir pagrindinio įstatymo.

Natūraliausia iš tų tarpinių ir pavaldžių valdžių yra bajorų valdžia. Ji tam tikrais atžvilgiais yra monarchijos esmė, kurios pagrindinė taisyklė: „Nėra monarcho, nėra ir bajorų, nėra bajorijos, nėra ir monarcho“²¹. Monarchijoje, kurioje nėra bajorijos, monarchas tampa despotu.

Yra žmonių, sumaniusių kai kuriose Europos valstybėse visiškai panaikinti senjorų jurisdikciją. Jie nematė, kad siekė to, ką buvo padaręs Anglijos parlamentas. Sunaikinkite monarchijoje senjorų, dvasininkijos, bajorijos ir miestų prerogatyvas ir jūs netrukus turėsite reikalų arba su liaudies, arba su despotine valstybe.

Vienos didelės Europos valstybės tribunolai keletą šimtmečių atakuoja išskirtinę bajorijos ir dvasininkijos jurisdikciją. Mes nenorime kritikuoti tokių išmintingų teisėjų, bet stulome pamastyti apie tai, kaip gali dėl to pasikeisti valstybės santvarka.

Aš nesu aistringas dvasininkijos privilegijų gerbėjas, bet norėčiau, kad jos jurisdikcija būtų kartą ir visiems laikams apibrėžta. Man nekyla klausimas, ar ją reikėtų reguliuoti, man kyla klausimas, ar ji nustatyta, ar ji sudaro dalį šalies įstatymų, susijusių su visomis kitomis jos institucijomis, ar neturėtų dviejų valdžių, pripažįstamų nepriklausomomis, padėtyms atitikti, ir ar ne vis tiek tūlam pavaldiniui ginti valdovo instituciją ar tą sritį, į kurią ji visada pretendavo.

Kiek dvasininkijos valdžia pavojinga respublikoje, tiek ji tinka monarchijoje ir ypač tose iš jų, kurios linksta į despotizmą. Kas atsitiktų Ispanijai ar Portugalijai praradus savo įstatymus ir netekus tos valdžios, kuri vienintelė sulauko nuo savivalės galybės? Kai nėra kitų užtvartų, gera ir ta, nes tokio blogio, kurį despotizmas suteikia žmogaus prigimčiai, akivaizdoje net tas blogis, kuris apriboja despotizmą, jau yra gėris.

Panašiai kaip jūra, pasirengusi, rodos, užtvindyti visą žemę, sustoja sutikusi savo kelyje žolių ir smulkių akmenukų, išsibarsčiusių po visą pakrantę, taip ir monarchai su savo beribe valdžia sustoja susidūrę su menkiausia kliūtimi. Jie sutramdo jiems būdingą išdidumą ir renkasi malda.

Kad sukurtų laisvei palankias sąlygas, anglai panaikino visas tarpines valdžias, įėjusias į monarchijos sudėtį. Ir jie visiškai teisūs, išsaugodami tą laisvę, ją praradę jie būtų tapę labiausiai pavergta tauta žemėje.

Ponas Lo (*Law*) nesuprato nei respublikinės, nei monarchinės valstybės santvarkos, jis buvo vienas iš pačių didžiausių visoje Europoje despotizmo šalininkų. Be jo padarytų staigių, neįprastų ir negirdėtų permainų, jis dar norėjo pašalinti visas tarpines klases ir sunaikinti politinius sluoksnius; savo chimeriškomis išpirkomis jis griovė²² monarchiją ir vos nesumanė išpirkti pačios konstitucijos.

Nepakanka, kad monarchijoje būtų tarpinių valdžių; jai dar reikia įstatymus saugančių institucijų. Tokios institucijos gali

būti politinės kolegijos, kurios paskelbia naujai išleistus įstatymus ir primena apie esamus, kai jie pamirštami. Diduomenėi būdinga ignoravimas, jos nejautrumas ir panieka civilinei valdžiai skatina atsiradimą institucijų, galinčių ištraukti įstatymus iš užmaršties tamsos, kurioje jie būtų palaidoti. Prie valdovo esanti taryba tam reikalui netinka. Savo prigimtimi ji yra laikinų monarcho potvarkių vykdytoja ir prižiūrėtoja, o ne pagrindinių įstatymų sergėtoja. Dar daugiau, valdovo tarybos sudėtis nuolat keičiasi, ji veikia ne pastoviai, ji negali būti didelė, galų gale ji neturi pakankamai didelio tautos pasitikėjimo ir todėl nepajėgi nei paaiškinti situacijų sunkiomis aplinkybėmis, nei priversti tautą paklusti.

Despotinėse valstybėse, kur nėra pagrindinių įstatymų, nėra ir juos saugančių institucijų. Tuo paaiškinama ypatinga galia, kurią tose šalyse įgyja religija; ji pakeičia nepatraukiamai veikiančias saugos įstaigas. Kartais religijos vietą užima pročiai, kurie ten gerbiami kaip įstatymai.

V S K Y R I U S

Apie despotinių valstybių prigimtį atitinkančius įstatymus

Iš despotinės valdžios prigimties išplaukia, kad vienas valdžią turintis asmuo paveda ją įgyvendinti taip pat tik vienam asmeniui. Natūralu, kad žmogus, kuriam visi penki jautimai nuolat byloja, kad jis – viskas, o visi kiti žmonės – niekas, tampa tingus, nemandagus, gašlus. Todėl jis pats netvarko reikalų. Bet jeigu jis paves reikalus tvarkyti keletui žmonių, tai tarp jų kils ginčų, prasidės intrigos dėl garbės būti pirmiesiems tarp vergų, ir valdovas vėl turės įsikišti į valdymo reikalus. Todėl daug paprasčiau pavesti tvarkyti visus reikalus vizirui²³ ir suteikti jam visą valdžią. Vizirio pareigybės įsteigimas yra pagrindinis tokios valstybės įstatymas.

Sako, kažkoks vyriškis, per rinkimus suabejojęs savo gebėjimais, labai ilgai atsakinėjo pareigų. Pagaliau jis pamąstė ir pavedė visus reikalus tvarkyti savo sūnėnui. Šis buvo sužavėtas ir nesiliovė kartoti: „Nemaniau, kad viskas taip paprasta“. Tas pat ir su Rytų valdovais. Kai pagaliau iš celės, kur eunuchai jiems atpalaiduoja protą ir širdį, dažnai juos palikdami visiškoje užmarštyje, juos iš ten ištraukia ir nuveda į sostą; jie iš pradžių būna suglumę, bet po to, kai paskiria vizirį, savo aistras vėl gali tenkinti seralyje. Matydami, kaip lengvai beprasmiškiausius jų kaprizus tenkina padlaižūnai dvariškiečiai, valdovai ima manyti, kad viskas „taip paprasta“.

Kuo didesnė valstybė, tuo didesnis seralis ir tuo labiau, be jokios abejonės, juo mėgaujasi valdovas; taigi kuo daugiau žmonių tose valstybėse ateina padėti valdyti valdovui, tuo mažiau jis susirūpinęs dėl valdymo reikalų; kuo reikšmingesni reikalai, tuo mažiau jie svarstomi.

T R E Č I A K N Y G A

Apie trijų rūšių valdymo būdų principus

čiu šeimų; monarchijos prigimtis – tai, kad tą valdžią turi valdovas, kuris tinkamai vadovaujasi galiojančiais įstatymais; despotinio valdymo būdo prigimtis – tai, kad ten valdo vienas asmuo, tenkinantis savo užgaidas. Štai viskas, ko reikia, kad išsiaiškintume visų trijų valdymo būdų principus; jie natūraliai išplaukia iš šių apibrėžimų. Pradėsiu nuo respublikinio valdymo būdo ir pirmiausia nuo demokratinės jo formos.

III S K Y R I U S

Apie demokratijos principą

Norint saugoti ir palaikyti monarchinę ar despotinę vyriausybę, nereikia būti labai doram. Viską nustato ir grėsmes sulaukusių įstatymų jėga monarchijoje ir nuolatos grėsmingai pakelta valdovo ranka despotinėje valstybėje.

Tačiau liaudies valstybei reikia papildomo variklio; tas variklis – *dorovė*.

Mano žodžius patvirtina istorinių duomenų visuma; ji visiškai atitinka daiktų prigimtį. Juk aišku, kad monarchija, kurioje asmuo, verčiantis vykdyti įstatymus, mano esąs aukščiau nei įstatymai, neturi tokio dorovės poreikio kaip liaudies valdymas, kuriam esant asmuo, verčiantis vykdyti įstatymus, suvokia, kad pats jiems paklūsta ir pats yra atsakingas už jų vykdymą.

Taip pat aišku, kad, jei valdovas dėl nerūpestingumo ar blogų patarimų nustotų kontroliuoti, kaip laikomasi įstatymų, tai būtų galima nesunkiai išaisyti atsiradusį blogį; tam tereikėtų pasirinkti kitus patarėjus arba pačiam valdovui tapti rūpestingesniam. Bet jei įstatymų nustojama paisyti liaudies valstybėje, tai ji jau žuvusi, nes tokio blogio priežastis gali glūdėti tik pačios respublikos sugedime.

Vertingą pamoką mums davė praėjusiame šimtmetyje anglai, bejėgiškai bandę įgyvendinti savo šalyje demokratiją.

I S K Y R I U S

Apie skirtumus tarp valdymo būdo prigimties ir jo principų

Išnagrinėjus įstatymus, išplaukiančius iš kiekvieno valdymo būdo prigimties, reikia patyrinėti tuos įstatymus, kurie išplaukia iš jų principo.

Skirtumas tarp valdymo būdo prigimties ir principo¹ prigimties yra tai, kas valdymo būdą daro tokį, koks jis yra, o principas – tai, kas priverčia jį veikti. Pirmoji prigimtis yra jo ypatinga struktūra, o antroji prigimtis – žmonių aistros, kurios yra varomoji jo jėga.

Bet įstatymai lygiai taip pat turi atitikti kiekvienos vyriausybės principą, kaip ir jos prigimtį. Taigi reikia rasti tą principą. Tai ir bus šios knygos objektas.

II S K Y R I U S

Apie įvairių rūšių valdymo principą

Aš sakiau, kad respublikinio valdymo prigimtis yra tai, kad aukščiausia valdžia priklauso visai tautai arba tam tikram skai-

Kadangi čia valdymo reikaluose dalyvavę asmenys toli gražu nebuvo itin dorovingi, o jų garbės troškimas išsikerojo matant asmens, ypač pasižymėjusio pašėlusia drąsa², sėkmę ir kadanegi vienos partijos siekiai galėjo būti pažaboti tik kitos partijos siekiu, tai vyriausybės nuolat keitėsi ir visur ieškojusi demokratijos tauta, savo pačios nuostabai, jos niekur nerado. Pagaliau po daugelio mėginimų, konfliktų ir sukrėtimų teko apsisistoti prie to paties valdymo būdo, kuris prieš tai buvo atmetas.

Kai Sula užsigėidė gražinti Romai laisvę, Roma jau nebegalėjo jos priimti. Ji išsaugojo tik menkus ankstesnės dorovės pėdsakus, o kadangi dorovė ir toliau menko, Roma, užuot pabuduosius po Cezario, Tiberijaus, Kajaus, Klaudijaus, Nerono, Domiciano valdymo laikotarpiu, vis labiau grimzdo į vergiją; visi smūgiai smogė tironams ir nė vienas – tironijai.

Politiniai Graikijos veikėjai, gyvenę tautos valdymo laikais, nepripažino jokios kitokios atspirties, tik dorovę. Dabartiniai veikėjai tik ir tekalba apie manufaktūras, prekybą, finansus, turtais ir netgi apie prabangą.

Kai dorovė išnyksta, garbės troškimas užvaldo visų širdis, ir visi užsikrečia savanaudiškumu. Troškimų objektai keičiasi: ką anksčiau mėgo, dabar nemėgsta; anksčiau buvo vertinama laisvė pagal įstatymus, dabar norima neteisėtos laisvės; kiekvienas pilietis elgiasi kaip nuo šeimininko pabėgęs vergas; kas buvo taisyklė, dabar atrodo per griežta; kas buvo tvarka, tapo suvaržymu, apdairumą imama vadinti bailumu, savanaudiškumas atrodo kaip rūpestingumas, o ne troškimas prisigrobt. Anksčiau privačių asmenų turtas sudarė visuomeninį išdą, dabar visuomeninis išdas tapo privačių asmenų nuosavybe. Respublika tampa grobiu, o jos jėgas silpnina valdžios savivalė.

Savo gėdingos vergystės laikais Atėnai turėjo tiek pat jėgų kiek ir šlovingo viešpatavimo laikotarpiu. Ten buvo dvidešimt tūkstančių piliečių³, gynusių graikus nuo persų, kovojusių dėl viešpatavimo su Lakedemonu ir žygiavusių į Siciliją. Dvide-

šimt tūkstančių buvo ir tada, kai Demetrijas Talernietis juos suskaičiavo po vieną⁴, kaip turguje skaičiuojami vergai. Kai Pilypas išdriso įsiviešpatauti Graikijoje, kai jis pasirodė prie Atėnų vartų⁵, ten dar niekas nebuvo prarasta, išskyrus laiką. Iš Demostenė kalbų galima susidaryti vaizdą, kiek daug reikėjo padėti pastangų norint pažadinti atėniečius: jie bijojo Pilypo ne kaip tautos laisvės priešo, o kaip malonumų prieš⁶. Šis miestas, išlikęs po tiekos pralaimėjimų ir tiek kartų atgimęs po sugriovimų, buvo nugalėtas Cherono laikais ir nugalėtas visiems laikams. Kas iš to, kad Pilypas jam gražina visus belaisvius? Jis negražina ankstesnių žmonių. Švesti pergalę prieš Atėnų pajėgas visada buvo taip malonu, kaip nyku švesti pergalę prieš dorovę.

Kaip būtų galėjusi atsilaikyti Kartagina? Kai pretoriumi tapęs Hanibalas panoro sutrukdyti valdininkams plėšti respubliką, ar jie nesikreipė su skundais dėl jo į romėnus? Šie nelaimingieji norėjo būti piliečiais be valstybės ir pavesti saugoti turtus savo nuskurdintojams! Netrukus Roma pareikalavo iš jų trijų šimtų kilmingiausių piliečių kaip įkaitų, priverė juos atiduoti ginklus ir laivus, po to paskelbė jiems karą. Iš tų žygdarbių, kuriuos padarė beginklėje Kartaginoje neviltilis⁷, galima spręsti, ką galėjo nuveikti dorovė, kai ji dar nebuvo praradusi visų savo jėgų.

IV SKYRIUS

Apie aristokratijos valdymo būdo principą

Dorovė, liaudies valdymo būdo sąlyga, reikalinga ir aristokratijai valdymui. Tiesa, pastarajam ji nėra tokia būtina.

Liaudis, kurios santykis su diduomene toks kaip pavaldinių su valdovu, yra prilaikoma diduomenės kuriamų įstatymų. Todėl dorovė jai mažiau reikalinga nei demokratinės valstybės

liaudžiai. Bet kas prilaikys pačią diduomenę? Tie jos atstovai, kuriems teks taikyti įstatymus sau lygiems, iš karto pajus, kad jie veikia prieš pačius save. Taigi dorovė reikalinga aristokratai dėl pačios valstybės sanklodos esmės.

Aristokratinė vyriausybė iš prigimties turi tam tikrą jėgą, kurios neturi demokratija. Diduomenė joje yra toks sluoksniškas, kuris, veikiamas savo prerogatyvų ir dėl savo pačių interesų, prilaiko liaudį; taigi šiuo atžvilgiu, jeigu įstatymai egzistuoja, jie yra vykdomi.

Bet kaip lengva tam sluoksniui pažaboti kitus, taip jam sunku tramdyti save.⁸ Šios valstybės santvarkos prigimtis yra tokia, kad ji vienu metu tarsi priverčia žmones paklusti įstatymų jėgai ir išlaisvina nuo jos.

Toks sluoksniškas gali save pažaboti dviem būdais: arba didele dorove, kuri tam tikrais atžvilgiais tarsi sulygina diduomenę su liaudimi, o tai gali būti pagrindas stipriai respublikai; arba mažesne dorove, kuri skatina nuosaikumą ir sulygina diduomenę bent jau jos pačios aplinkoje, o tai yra sergstinti jėga.

Todėl nuosaikumas yra šių valdymų siela. Suprantama, tas nuosaikumas, kuris pagrįstas dorove, o ne tas, kuris yra bailumo ir dvasios tingumo šaltinis.

V S K Y R I U S

Apie tai, kad dorovė nėra monarchinio valdymo būdo principas

Monarchijose politika daro didelius dalykus esant minimaliai dorovei, panašiai kaip geniausios mašinos veikia esant minimaliam kiekiui dalių ir atliekant minimalų skaičių judesių.

Tokia valstybė egzistuoja nepriklausomai nuo meilės tėvynei, nuo tikrosios šlovės siekių, nuo pasiaukojimo, nuo gebėjimo paaukoti tai, kas brangiausia, ir nuo visų teigiamų

herojų, kuriuos matome senovėje ir apie kuriuos žinome tik iš pasakojimų.

Įstatymai čia pakeičia visas doroves, tapusias nereikalingas; valstybė visus iš jų išlaisvina: bet koks įvykis, nesukėlęs triukšmo, tam tikra prasme lieka be padarinių.

Nors visi nusikaltimai savo prigimtimi yra vieši reiškiniai, tačiau juo labiau nuo tikrai viešų nusikaltimų priimta atskirti nusikaltimus asmeniui, taip vadinamus todėl, kad jie labiau kenkia pasirinktam asmeniui, o ne visai visuomenei.

Bet respublikose nusikaltimai asmeniui artimesni viešiams, tai yra tokiems, kurie labiau pažeidžia valstybės konstituciją, o ne pavienių asmenų teises; monarchijose vieši nusikaltimai turi asmenišką pobūdį, tai yra tokie, kurie labiau pažeidžia pavienio asmens interesus, o ne pačios valstybės konstituciją.

Primitytinai prašau neįžeisti dėl to, ką pasakiau; aš remiuosi tik istorijos paliudijimais. Labai gerai žinau, jog dorovingų valdovų pasitaiko nemažai, ir tik noriu pasakyti, kad labai sunku pasiekti, kad monarchijoje tauta būtų dorovinga.⁹

Paskaitykite, ką rašė visų laikų istorikai apie valdovų rūmus; prisiminkite, kas kalbama įvairiose šalyse apie bjaurią dvariškių prigimtį; tai ne abstraktūs samprotavimai, tai liūdno patirties vaisiai.

Tuščiagarbiškas dykauduoniavimas, niekingas išdidumas, troškimas praturtėti nedirbant, panieka teisybei, melikavimas, savo pareigų nevykdymas, panieka išipareigojimams, valdovo dorovės baimė, vylimasis jo ydų ir, o tai visų bašiausia, amžinas pasityčiojimas iš dorovės – štai, manau, daugumos dvariškių charakterio bruožai, išryškėdavę visur ir visais laikais. Bet sunku įsivaizduoti, kad žemieji sluoksniai būtų garbingi ten, kur dauguma aukštųjų valstybės asmenų begėdžiai, kad vieni būtų apgavikai, o kiti tenkintusi apgaudinėjamų nauvuolių vaidmeniu.

Jei tautoje ir atsirastų koks nors nelaimingas garbingas žmogus¹⁰, tai, kaip savo politiniame priesake užsimena kardinolas Rišelis (*Richelieu*), valdovui reikia vengti naudotis jo paslaugomis.¹¹ Štai kokia neginčijama tiesa – dorovė nėra varomoji šio valdymo būdo jėga. Žinoma, jos esama ir ten, bet ne ji valdo jo veikimą.

VI SKYRIUS

Kas pakeičia dorovės nebuvimą monarchiniame valdyme

Lekiu į priekį sparčiais žingsniais, kad užkirsčiau kelią itarimui, jog rašau satyrą apie monarchinį valdymą. Ne, vieną jo variklį galima pakeisti kitu. *Garbė*, tai yra kiekvieno asmens ir kiekvienos padėties prietarai, joje pakeičia politinę dorovę, apie kurią kalbėjau anksčiau, ir visur jai atstovauja. Garbė ten gali įkvėpti žmones patiems gražiausiems žygiams ir kartu su įstatymų jėga vesti siekiant vyriausybės tikslų ne blogiau už pačią dorovę. Todėl sėkmingai besitvarkančiose monarchijose bet koks žmogus bus geras pilietis, bet retas kuris bus dorovingas žmogus, nes norint tapti dorovingam reikia norėti tokiam būti ir mylėti valstybę ne tiek dėl savęs, kiek dėl jos pačios.

VII SKYRIUS

Apie monarchijos valdymo būdo principą

Tokiu būdu gerai valdomose monarchijose beveik kiekvienas yra geras pilietis, ir mes retai jose rasime žmogų, turintį politinės dorovės, nes, norint būti žmogumi, pasižyminčiu politine dorove¹², reikia ketinti tokiu būti ir mylėti valstybę daugiau dėl jos pačios, o ne siekiant naudos sau.

Monarchinis valdymas, kaip sakėme, numato rangus, privilegijas ir netgi giminingą bajoriją. Garbės prigimtis reikalauja

pirmumo ir išskirtinumo. Tokiu būdu garbė pagal savo prigimtį šiame valdymo būde randa sau vietą.

Garbės troškimas, kenksmingas respublikai, gali gerai veikti monarchiją; ji šiam valdymo būdui įkvepia gyvybės ir dar turi tą pranašumą, kad jis jai nepavojaingas, nes gali būti nuolatos trandomas.

Jūs sakysite, kad visa tai primena pasaulio sistemą, kur yra atostūmio jėgų, visą laiką stumiančių kūnus nuo centro, ir traukos jėgų, traukiančių prie jo. Garbė išjudina visas politinio mechanizmo dalis; savo veikimu ji jas sujungia, ir kiekvienas, siekdamas savų interesų, iš tikrųjų veržiasi į bendrą gerovę.

Tiesa, žiūrint iš filosofinio taško, ši garbė, išjudinanti visas politinio mechanizmo dalis, yra apgaulinga garbė, bet ji taip pat naudinga visuomenei kaip ir tikroji garbė paskiram asmeniui.

Ir argi to maža – įpareigoti žmones atlikti visus sunkius ir didelių pastangų reikalaujančius darbus neturint kitokio atpildo kaip tik šiuos darbus lydintio triukšmo?

VIII SKYRIUS

Apie tai, kad garbė nėra despotinių valstybių valdymo būdo principas

Garbingumas, garbė negali būti despotinių valstybių valdymo būdo principas: ten visi žmonės lygūs ir todėl negali puikuotis vienas prieš kitą; ten visi žmonės vergai ir todėl negali prieš nieką puikuotis.

Garbė turi savo dėsnius ir taisykles, kurių negalima nesilaikyti, nes ji priklauso nuo savo pačios užgaidų, o ne nuo svetimų, taigi ji gali tikti tik tam tikros sąrangos valstybėms, priėmusioms tvirtus įstatymus.

Ar gali despotas ją pakęsti savo valstybėje? Ją šlovina panieka gyvenimui, o despotas pajėgus tik atimti gyvenimą. Kaip ji

pati galėtų pakęsti despota? Ji turi nekintamas taisykles ir užgaidų neliečiamybę, o despotas neturi jokių taisyklių ir nepripažįsta jokių užgaidų, išskyrus savo paties.

Garbė, nežinoma despotinėse valstybėse, kuriose dažnai nėra net žodžio jai apibūdinti¹³, viešpatauja monarchijose; ten ji ikvepia gyvybę viskam: politiniam mechanizmui, įstatymams ir net dorovei.

IX S K Y R I U S

Apie despotinio valdymo būdo principą

Respublikai reikalinga *dorovė*, monarchijai *garbė*, o despotinei vyriausybei reikalinga *baimė*. Dorovės jai nereikia, o garbė būtų jai pavojinga.

Beribė valdovo valdžia čia visa pereina tam, kuriam jis ją patiki. Žmonės, labai gerbiantys save, tokią valstybę galėtų sukelti revoliuciją, todėl reikia baimės nuslopinti bet kokią drausmą žmonėse ir užgesinti juose mažiausią garbės troškimą kibirkštėlę.

Nuosaiti vyriausybė gali be pavojaus sau atleisti valdymo vadžias; jis laikosi savo valia ir įstatymų jėga. Bet, jei despotinėje valstybėje valdovas nors akimirka nuleis grasinamai iškeltą ranką, jeigu jis negalės tuojau pat sunaikinti asmenų, užimančių pirmąsias vietas¹⁴ valstybėje, viskas pražus, nes baimė – vienintelė varomoji šio valdymo būdo jėga – dings, ir liaudis nebeturės gynėjo.

Tai, matyt, ir turėjo galvoje kadžiai, sakydami, kad didysis valdovas neprivalo laikytis duoto žodžio ar priesaikos, jeigu jis jais riboja savo valdžią.¹⁵

Reikia, kad liaudis būtų teisiama pagal įstatymus, o didžiūnai – pagal valdovo užgaidas; kad paskutinio iš pavaldinių gyvybė būtų apsaugota, o pašų gyvybei grėstų nuolatinis pavo-

jus. Neįmanoma be siaubo kalbėti apie toki klaiškų valdymą. Sefevidas, nuverstas mūsų dienomis nuo sosto Persijoje Miro Veiso, buvo vyriausybės žlugimo kaltininkas dar iki užkariaviant šalį, nes jis nepakankamai pralėjo kraujo.¹⁶

Istorija mums sako, jog siaubingai žiaurus Domicianas taip prigąsdino savo valdininkus, kad tauta jam valdant jautė tam tikrą palengvėjimą.¹⁷ Taip srovė, viską suardžiusi viename krante, kitame palieka neliestus plotus, ir iš toli matyti keletas žaliuojančių pievelių.

X S K Y R I U S

Paklusnumo skirtumai nuosaikiose ir despotinėse valstybėse

Despotinių valstybių valdymo prigimtis reikalauja beatodairiško paklusnumo ir, jei valdovo valia žinoma, visi jos sukelti padariniai neišvengiamai sukelia reiškinius, sąlygojančius vieno rutulio smūgį į kita.

Čia negali būti susvelninimų, pakeitimų, derybų, perspėjimų, kokio nors geresnio ar lygiareikšmio pasiūlymo. Žmogus yra įsakinėtojai paklūstanti būtybė.

Čia jau negalima nei reikšti nuogaštavimų dėl ateities, nei pateisinti savo nesėkmes laimės nepastovumu. Čia žmogaus ir gyvulio vienoda lemtis: instinktas, paklusnumas, bausmė.

Čia nekreipama dėmesio į natūralius jausmus – į pagarbą tėvui, meilę vaikams ir žmonoms, – į garbės įstatymus, į sveikatą; įstatymas paskelbtas – to pakanka.

Jei Persijoje valdovas ką nors nuteisė, niekas jau nebegali su juo kalbėti apie nuteistą ir prašyti jam malonės. Ir, jei skelbdamas nuosprendį valdovas buvo girtas ar ne viso proto, nuosprendis vis tiek turi būti įvykdytas.¹⁸ Kitaip valdovas prieštarautų sau pačiam, o įstatymas negali sau prieštarauti. Toks

mąstymo būdas visuomet viešpatavo toje šalyje: kadangi nebuvę galima atšaukti karaliaus Agasfero įsako dėl žydu žudymo, teko leisti jiems gintis.

Bet ir ten yra jėga, kurią galima priešpriešinti valdovo valiai: tai religija. Valdovui įsakius¹⁹ žmogus paliks savo tėvą, net užmuš jį, bet jis negers vyno nepaisydamas įsakymų. Religijos reikalavimai yra aukščiausia valdžia, vienodai būtina ir valdovui, ir jo pavaldiniams. Kitas reikalas – natūralios žmogaus teisės: čia valdovas liaujasi buvęs paprastu mirtinguoju.

Nuosaičioje monarchijoje aukščiausia valdžia apsiriboja tuo, kas sudaro varomąją jos jėgą, tai yra garbė, kuri kaip ir monarchas ten valdo ir valdovą, ir tautą. Ten remiamasi ne religija – dvariškiui tai būtų juokinga, – o garbės taisyklėmis. Iš čia kyla neišvengiamos paklusimo permainos; garbės sąvokai būdingos įvairios keistybės ir jos visos atspindi paklusime.

Ir nors šiuose dviejuose valdymo būduose paklusimo pobūdis nevienodas, jų aukščiausia valdžia ta pati. Kad ir kur nukreiptų savo žvilgsnį valdovas, jis visur priverčia svarstyklių lėkštelę nukrypti į jo pusę ir jam paklusti. Visi skirtumai yra tai, jog monarchijų valdovai labiau išprusę, jų ministrai nepalyginami gabesni ir labiau patyrę valdymo reikaluose nei despotinėse valstybėse.

XI SKYRIUS

Apmąstymai apie visa tai

Tokie visų trijų valdymo būdų principai. Tai nereiškia, kad tokioje ir tokioje respublikoje žmonės yra dorovingi, tai reiškia, kad jie tokie turi būti. Iš to taip pat neišplaukia, kad tokioje ir tokioje monarchinėje valstybėje viešpatauja garbė, o tokioje ir tokioje despotinėje – baimė; iš to tik išplaukia, kad taip turi būti, nes kitaip tos valstybės bus netobulos.

K E T V I R T A K N Y G A

Apie tai, kad auklėjimo įstatymai turi atitikti valdymo būdo principus

I S K Y R I U S

Apie auklėjimo įstatymus

Auklėjimo įstatymai – tai pirmieji įstatymai, su kuriais žmogus susiduria savo gyvenime. Kadangi tie įstatymai parengia mus tapti piliečiais, tai kiekviena šeima turi būti valdoma kaip didžiulė šeima, apimanti visas pavienes šeimas.

Jei tauta gyvena vadovaudamasi kokiais nors principais, tai visos sudėtinės jos dalys, tai yra šeimos, vadovaujasi tais pačiais principais. Todėl auklėjimo įstatymai kiekvienam valdymui turi būti skirtingi: monarchijose jų objektas bus garbė, respublikose – dorovė, despotinėse valstybėse – baimė.

II S K Y R I U S

Apie auklėjimą monarchijoje

Monarchijose auklėjimas įgyjamas ne viešose mokyklose, kur mokosi vaikai; tikrasis žmogaus auklėjimas prasideda jam išvydus pasaulį. Pasaulis – štai toji mokykla, kur mes susipažįstame su visų mūsų auklėtoju ir vadovu, kurio vardas – *garbė*.

Toje mokykloje mes nuolat matome ir girdime tris dalykus: „Reikia tam tikro kilnumo ir dorovės, tam tikro nuoširdaus papročių puoselėjimo ir tam tikro mandaugaus elgesio“.

Dorovė, kurios pavyzdžius mes čia matome, visada mums mažiau kalba apie mūsų išpareigojimus kitiems negu apie mūsų išpareigojimus sau: jų objektas ne tik tai, kas mus traukia prie mūsų bendrapiliečių, bet ir tai, kas mus skiria nuo jų.

Elgsyje čia vertinami ne geri jausmai, o išorinis grožis, ne teisingumas, o užmojų platumas, ne protas, o nepaprastumas. Išvelgusi tam tikrame poelgyje ką nors kilnaus, garbė arba pripažįsta to poelgio teisėtumą kaip teisėją, arba pagrindžia kaip sofistė.

Ji leidžiasi į flirtą, jeigu jis susijęs su jausmų rodytu arba pergale; štai tikroji priežastis, kodėl monarchijoje papročiai niekada nebūna tokie tyri kaip respublikinio valdymo būdo valstybėse.

Ji vertina gudrumą, jeigu tai dera su didelio proto demonstravimu arba svarbių reikalų tvarkymu, kaip tai būna politikoje, kurios gudrybės jos neįleidžia.

Ji toleruoja meilikavimą tik tuo atveju, jei tai nesusiję su didele nauda ir teliudija mūsų menkumą.

Kalbant apie papročius, kaip jau sakiau, monarchinis auklėjimas turi suteikti jiems tam tikrą dozę nuoširdumo ir tiesumo. Ten reikalaujama, kad žmogus sakyty tiesą. Bet ar iš meilės pačiai tiesai? Visai ne, o tik todėl, kad žmogus, pripratęs kalbėti tiesą, atrodo drąsus ir laisvas. Ir tikrai, susidaro išpūdis, kad toks žmogus paiso tik tikrovės, o ne klauso kitų žmonių nuomonės apie ją.

Štai kodėl monarchijoje taip vertinamas tokio pobūdžio tiesumas ir kodėl niekinamas liaudies tiesumas, pagrįstas tik naitvumu ir tiesmukiškumu.

Pagaliau auklėjimui monarchijoje reikia tam tikros pagarbios elgsenos. Žmonės sukurti gyventi kartu, todėl jie turi patik-

ti vienas kitam. Žmogus, kuris pradėtų įžeidinėti savo artimuosius nepaisydamas padorumo taisyklių, pažemintų save prieš visuomenę iki tokio lygio, kad atimtų iš savęs bet kokią galimybę būti naudingas.

Bet ne iš to švaraus šaltinio paprastai liejasi pagarba. Ją skatina noras pasižymėti. Mes pagarbūs iš puikybės: sąmonė mums kužda, jog mūsų bendravimo būdai įrodo, kad mes nepriklausome žemtiesiems visuomenės sluoksniams ir kad niekada nebendravome su šia žmonių padarme.

Monarchijose mandaugumas susitelkia valdovo rūmuose. Prieš vieno žmogaus didybę visi kiti jaučiasi vienodai maži. Iš čia malonus dėmesingumas viskam; iš čia mandaugumas, vienodai malonus ir tiems, kurie jį rodo, ir tiems, kuriems jis rodomas; nes jis liudija, kad mes priklausome dvarui ir esame jo nusipelnę.

Rūmuose žmonės paprastai atsisako savo didybės, nes pasiskolina svetimą. Pastaroji dvariškiui malonesnė nei sava. Ji byloja apie arogantišką kuklumą, kuris toli paplinta, bet išdumtas nepastebimai slopsta pagal tai, kaip tolstama nuo to didybės šaltinio.

Rūmuose mes aptinkame subtilų išpuoseletą skonį, kuris randasi iš pastovaus naudojimosi didžiulių turtų pertekliumi, iš malonumų įvairovės ir ypač iš persisotinimo jais, iš daugybės chaotiško mišinio visokiausių keistybės, kurios ten visuomet skatinamos, jei tik teikia malonumą.

Reikia padėti labai daug pastangų auklėjant, kad būtų suformuotas vadinamasis padorus žmogus, tai yra toks, kuris turėtų visas tokiam valdymo būdai pageidaujamas ypatybes ir dorybingumą.

Čia viskas persmelkta garbės supratimu – jis prasiskverbiamąsty mo būdą, kiekvieną jausmą, jis nustato netgi principus.

Ši savotiška garbė prijungia prie dorybingumo viską, kas jai patinka ir kaip patinka. Ji savo valdžia sukuria taisykles

viskam, kas mums yra pareiga, ir, vadovaudamasi savo fantazijos savivale, čia išplečia mūsų pareigas, čia jas susiaurina, kad ir kur būtų jų šaltinis: religijoje, politikoje ar moralėje.

Niekas monarchijoje taip primygtinai nepriskiriama religijai, įstatymams ir garbei, kaip paklusimas valdovo valiai; bet ta garbė tuo pačiu metu sako mums, kad valdovas niekada neturi reikalauti iš mūsų veiksmų, nesiderinančių su garbe, nes atimtu iš mūsų gebėjimą jam tarnauti.

Krijonas (*Crillon*) atsisakė nužudyti kunigaikštį Gizą (*Guisse*), bet pareiškė Henrikui III, kad sutinka kautis su juo dvikovoje. Kai Karolis IX po Baltramiejaus nakties visiems gubernatoriams davė įsakymą žudyti hugenotus, Bajonos komendantas vikontas d'Ortas (*d'Orte*) rašė karaliui: „Valdove, tarp gyventojų ir karininkų aš radau tik gerus piliečius ir drąsius karius, bet nė vieno budelio, todėl maldaujame Jūsų Didenybės panaudoti mūsų rankas ir gyvenimą reikalui, kurį mes pajėgūs įvykdyti“. Drąsiai ir kilniai šio žmogaus širdžiai niekšybė buvo neįmanomas dalykas.

Iš viso to, ką garbė priskiria didikų pareigoms, pati didžiausia – tarnauti valdovui kare. Iš tikrųjų tai ypač garbinga tarnyba, nes visi jos atsitiktinimai, sėkmės ir net nesėkmės veda į didybę. Bet garbė, nustačiusi šį dėsnį, pajungia jį savo aukščiausiam teismui ir, jei pasijus ižeista, leis kariui grįžti namo ar net reikalauti iš jo šito.

Ji reikalauja, kad žmonės vienodai abejingai ieškotų pareigybių ir jų atsakyty, kad laisvę brangintų labiau už turtus.

Taigi garbė turi griežtas taisykles, ir auklėjimui privalu jų paisyti.² Pirmoji ir pagrindinė iš jų leidžia mums branginti turtą, bet besąlygiškai draudžia branginti gyvenimą.

Antroji garbės taisyklė reikalauja, kad pakilę iki tam tikro rango niekam neleistume mums padaryti ką nors, kas rodytų, jog mes neatitinkame to rango (o ir patys to nedarytume).

Trečioji taisyklė liepia mums nepažeisti garbės reikalavimų.

juo labiau jei už tuos pažeidimus baudžiama pagal įstatymą; ir kuomet nepalenkiamiau tuos reikalavimus vykdysime, tuo mažiau įstatymai vers juos vykdyti.

III SKYRIUS

Apie auklėjimą despotinėje valstybėje

Monarchinėse valstybėse auklėjimas siekia įdiegti širdyse išdidumą, o despotinėse valstybėse jis stengiasi visai jį slopinti. Jis turi būti persisunkęs vergijos dvasia. Gerai, jei šia dvasia auklėjami ir mums vadovaujantys asmenys, nes toje valstybėje bet kuris tironas yra ir vergas.

Besąlygiškas paklusimas primeta tamsumą ne tik tu, kurie paklūsta, bet ir tu, kurie įsako: jam nėra reikalo mąstyti, abejoti ir svarstyti, jam pakanka tik išaktyti.

Despotinėse valstybėse kiekvienas namas – paskira valstybė. Todėl auklėjimo uždavinys – išmokyti meno sugyventi bendraujant su kitais žmonėmis – ten labai ribotas: reikia tik pasėti širdyse baimę, o protui reikia žinoti tik kai kurias paprasčiausias religijos taisykles. Žinios ten būtų pavojingos, lenktyniaivimas – pražūtingas, o dėl dorovės, tai, Aristotelio manymu, nėra nė vienos vergams tinkamos dorybės³; visa tai labai siaurina auklėjimą toje santvarkoje.

Tam tikra prasme auklėjimo ten apskritai nėra. Reikia iš žmogaus atimti viską, kad jam ką nors duotum, ir iš pradžių padaryti iš jo blogą pavaldinį, kad paskui būtų geras vergas.

O ir kodėl ten reikėtų auklėti gerą pilietį, jautrų visuomenės nelaimėms? Juk meilė valstybei gali paskatinti jį bandyti atleisti valdymo vadžias ir, jeigu tai jam nepasiseks, jis pražudys save; o jei pasiseks, tai jis rizikuoja pražudyti ir save, ir valdovą, ir valstybę.

IV S K Y R I U S

Skirtingi auklėjimo vaisiai mūsųose senovėje ir dabar

Daugelis senovės tautų gyveno valstybėse, kurių principas buvo dorovė, ir tos dorovės suklestėjimo laikais vyko tokių dalykų, su kuriais mes dabar nesusiduriame ir kurie stulbina sunkusias mūsų sielas. Anuomet auklėjimas turėjo dar ir kitą pranašumą: tolesnis gyvenimas jo nepaneigė. Epamenidas ir paskutiniaisiais savo gyvenimo metais kalbėjo, matė, girdėjo ir darė tą patį, ko jį mokė vaikystėje.

Dabar mes įgyjame auklėjimą iš trijų skirtingų ir netgi priešingų vienas kitam šaltinių: iš mūsų tėvų, iš mūsų mokytojų ir iš to, kas vadinama pasauliu. Ir pastarojo pamokos sugriauna dviejų pirmųjų diegiamas idėjas. Tai iš dalies vyksta dėl pas mus egzistuojančio prieštaravimo tarp religijos reikalavimų ir pasaulio taisyklių – reiškinio, su kuriuo nesusidūrė senoliai.

V S K Y R I U S

Apie auklėjimą respublikos tipo valstybėje

Nė vienam valdymo būdai nereikia tokios auklėjimo pagalbos kaip respublikiniam. Baimė despotinėse valstybėse atsiranda pati savaime esant grėsmei ir bausmėms; garbė monarchijoje randa sau atramą žmogaus aistrose ir pati yra joms ramstis; bet politinė dorovė yra pasiaukojimas – visuomet labai sunkus dalykas.

Šią dorovę galima apibrėžti kaip meilę įstatymams ir tėvynei. Ta meilė, reikalaujanti nuolatos teikti pirmenybę visuomenei, o ne asmeniui, gerovei yra visų privačių dorovių pagrindas: visos jos yra ne kas kita kaip pirmenybė.

Ši meilė įgyja ypatingos jėgos demokratijoje. Tik ten valstybės valdymas patikimas kiekvienam piliečiui. Tačiau vyriausy-

bės paklūsta tiems patiems įstatymams kaip ir viskas pasaulyje. Norint juos išsaugoti, reikia juos mylėti.

Mums niekada nėra tekę girdėti, kad valdovas nemylėtų monarchijos, o despotas nekęstų despotizmo.

Vadinasi, reikalo esmė yra tai, kad, norint įkurdinti respublikoje meilę, ją turi įdiegti auklėjimas. Bet lengviausia iškiepyti vaikams meilę tėvynei, kai tą meilę puoseleja tėvai.

Žmogus paprastai geba perduoti vaikams savo pažinimą; dar labiau jis geba perduoti savo aistras.

Jei to neivyksta, vadinasi, visa tai, kas įdiegiama tėvų namuose, sugriaunama už jų sienų.

Naujoji karta išsigitma ne savo užgimimo laiku; ji ima žlugti tik tuomet, kai subrendę žmonės jau būna sugedę.

VI S K Y R I U S

Apie kai kurias graikų institucijas

Senovės graikai, suvokę būtinybę, kad liaudies vyriausybių valdomos tautos turi būti auklėjamos dorovės dvasia, siekdamos šito tikslo, sugalvojo originalių institucijų. Skaitydami Likurgo gyvenimo aprašyme apie lakedemoniečių įstatymus, galime pamanyti, kad skaitome Sevarambų istoriją. Kretos įstatymai buvo pirmieji Lakedemono įstatymai, o Platono įstatymai – pataisytas jų leidimas.

Aš prašau atkreipti dėmesį į genijaus jėgą, kurią privalejo turėti įstatymų leidėjai, kad matytų, jog, pažeisdami visus paročius ir suplakdami visas dorovės rūšis, jie skelbia pasauliui savo išmintį. Likurgas, suplakęs plėšimą ir teisingumo dvasią, negailėtingą vergystę bei kraštutinę laisvę ir pačius bjauriausius jaunsus su didžiausiu nuosaikumu, davė savo miestui pastovumą. Jis, matyt, iš jo atėmė viską: amatus, prekybą, pinigų, miesto sienas; ten esama garbės troškimo, bet nėra priemonių

jam įgyvendinti; yra prigimtinių potraukių, bet nėra nei tėvo, nei vyro, nei vaiku; ir netgi gėdos jausmas atimtas iš skaitybės. Štai keliai, kuriais Spartaėjo į didybę ir šlovę, ir jos institucijos buvo be nuodėmės, todėl niekas negalėjo jos palaužti, jeigu nepavykdavo palaužti jos institucijų.⁴

Tokiais įstatymais vadovavosi Kreta ir Lakedemonas. Ir Lakedemonas paskutinis pasidavė makedoniečiams, o Kreta⁵ vėliausiai tapo Romos grobiu. Tas pačias institucijas turėjo ir samnaitai.⁶

Ta pati nepaprasta jėga, kurią matėme Graikijos institucijose, išryškėjo ir mūsų laikais tarp purvo ir susiskaldymo.⁷ Vienas įstatymų leidėjas ir garbingas žmogus sukūrė tautą, kuriai garbingumas – toks pats natūralus bruožas kaip spartiečiams narsumas. Ponas Penas (*Penn*) – tikras Likurgas, ir nors pirmasis iškėlė sau tikslą – taiką, o antrasis – karą, jie panašūs tuo, kad pasirinko savitus kelius, kuriais išvedė tautas į pirmaujančiųjų tarpą savo jėga veikdami laisvus žmones ir prietarus, nu-galėdami aistras.

Kitas mums pavyzdys – Paragvajus. Tai, kas čia buvo padaryta, norėta pavadinti nusikaltimu *visuomeni*, kuri įsakinėjimo malonume mato vienintelį gyvenimo gėrį. Bet valdyti žmones darant juos laimingus visuomet nuostabu.⁸

Ši visuomenė verta būti šlovinama už tai, kad pirmoji parodė tose šalyse religijos ir humaniško derinio pavyzdį. Ispanai nuniokojo šalį, todėl ji pradėjo gydyti vieną iš didžiausių žaizdų, kada nors padarytų žmonijai.

Subtilus šios visuomenės jautrumas visam tam, ką ji vadina garbe, jos veržimasis į religiją, kuri daug labiau nuramina tuos, kuriems ji skleidžiama, negu tuos, kurie ją skleidžia, leido jai pradėti didelius darbus ir juos atlikti. Ji sukviatė iš miškų po juos pasklidusius žmones, aprūpino juos maistu, drabužiais; ir jeigu visa tai padėjo daugeliui žmonių verstis pramone, tai jau vien tuo buvo daug padaryta.

Tie, kurie nori sukurti panašias institucijas, turi įdiegti Platono respublikos turto bendrumą, religingumą, atsisakymą nuo užsieniečių, kad apsaugotų papročius; reikia prekybą pavesiti valstybei, o ne pavieniams asmenims; reikia duoti žmoniems mūsų meną be mūsų prabangos ir mūsų poreikius be mūsų norų.

Reikia uždrausti pinigų naudojimą, kuris skatina žmones be galo didinti turtus, tuščiai saugoti tai, ką jie be reikalo prikaupė ir iki begalybės tenkina savo norus. Pinigai tarsi papildo gamtą, kuri davė labai ribotas priemones mūsų aistroms žadinti ir vienam kitą tvirkinti.

Epidamno piliečiai⁹, pajutę, kad jų papročiai genda dėl bendravimo su barbarais, išrinko ypatingą pareigūną visai prekių apyvartai tvarkyti miesto vardu ir miestui. Tokiu būdu prekyba liaujasi ardyti valstybės santvarka, o valstybės santvarka netrukdo piliečiams siekti naudos iš prekybos.

VII SKYRIUS

Kada gali būti naudingos šios savitos institucijos

Tokios institucijos tinka respublikoms, nes jų esmė – politinė dorovė. Bet išugdyti dorovės jausmą monarchijos pavaldiniams ir iveryti baimės despotiškų valstybių pavaldiniams galima be vargo.

Be to, tokios institucijos įmanomos tik nedidelėse valstybėse¹⁰, kur liaudi, kaip vientisą šeimą, galima auklėti visiems bendra viena kryptimi.

Mino, Likurgo ir Platono įstatymuose siūloma vieniems piliečiams budriai prižiūrėti kitus, bet šia priežiūra neįmanoma pasikliauti kilus riaušėms, suirutei ir esant plačiai liaudies veiklai didžiuleje valstybėje.

Šios institucijos, kaip jau buvo sakyta, reikalauja panaikinti pinigus. Bet didelėse visuomenėse, esant plačiai, įvairiapusei,

sudėtingai, reikšmingai veiklai, dėl pirkimo-pardavimo patogumo ir lėtos apyvartos reikia bendro piniginio mato. Norint išplėsti savo valdžią ar ją ginti, reikia turėti tai, su kuo žmonės visur sieja valdžią.

VIII SKYRIUS

Vienos paradoksalios senovės laikų nuomonės dėl papročių ugdymo aiškinimas

Polibijus, racionalusis Polibijas, mums teigia¹¹, kad muzika buvo reikalinga Arkadijos piliečių, kurie gyveno atšiaurioje ir šaltoje valstybėje, papročiams sušvelninti ir kad Kinetos gyventojai, nemėgę muzikos, pralenkė žiaurumu visus kitus graikus, taigi nebuvo kito tokio miesto, kuriame būtų įvykdyta tiek nusikaltimų. Platonas netgi išdrįso pasakyti, kad muzikoje neįmanomas joks pakeitimas, kuris atitinkamai nepakeistų valstybės struktūros. Aristotelis, kuris, atrodo, parašė *Politiką* tik tam, kad savo idėjomis paprieštartautų Platono idėjoms, pritaria jo nuomonei apie muzikos įtakos svarbą papročiams. Teofrastas, Plutarčas¹², Strabonas¹³, visi senovės rašytojai pritarė šiam požiūriui. Ir tai nėra neapgalvota jų nuomonė, tai vienas iš jų politikos pagrindų.¹⁴ Taip jie kūrė įstatymus, taip, manė jie, reikia valdyti valstybes.

Tikiuosi, kad pajėgsiu tai paaiškinti. Reikia turėti galvoje, kad graikų miestuose, kur pagrindinis užsiėmimas buvo karas, bet koks darbas, bet kokia profesinė veikla, turint tikslą užsidirbti pinigų, buvo laikomi nederantys laisvam žmogui.

„Dauguma amatų, – sako Ksenofontas¹⁵, – kenkia jais besiverčiančių žmonių kūnams; jie turi sėdėti patamsy ar prie ugries, ir nelieka laiko bendrauti su draugais, dalyvauti sprendžiant valstybės reikalus.“ Kai kurių demokratinių santvarkų amatininkai tapo piliečiais tik joms pradėjus irti. Ir Aristotelis¹⁶,

bylodamas mums apie tai, tvirtina, kad klestinti respublika niekuomet nesuteiks amatininkams piliečių teisių¹⁷.

Žemdirbystė taip pat buvo laikoma vergišku verslu, ja dažniausiai versdavosi kokia nors pavergta tauta: helotai pas lakemoniečius, perioikai pas kretiečius, penestai pas tesaliečius kaip ir kitų respublikų pavergtos tautos.¹⁸

Galų gale bet kokią smulkia prekybą¹⁹ graikai laikė gėdinga. Ji vertė pilietį teikti paslaugas vergui, kamininkui, užsieniečiui, mintis apie tai glumino laisvę mylintį heleną, ir Platonas²⁰ savo *Įstatymuose* reikalauja bausti prekyba besiverčiantį pilietį. Taigi Graikijos respublikų padėtis buvo sunki. Jos nenorėjo, kad piliečiai verstųsi prekyba, žemdirbyste, amatais, bet taip pat nenorėjo, kad jie dykaduoniautų.²¹ Piliečiai, be gimnastikos ir karinių pratimų, kitokių užsiėmimų neturėjo.²² Todėl į graikus reikia žiūrėti kaip į atletų ir karių bendruomenę. Bet tuos pratimus, tinkančius primityviems ir laukiniams žmonėms, reikėjo pakeisti kitokiais užsiėmimais, galinčiais sušvelninti žmonių būdą.²³ Muzika, kaip menas, veikianti dvasią per kūno organus, buvo tam labai tinkama priemonė. Tam tikri kūno pratimai daro žmones žiaurus. Abstrakčiai protaudami žmonės tampa uždari. Negalima teigti, kad muzika ugdytų dorovę. Tai būtų nesuprantama, bet ji atsivėrė negailestingą primityvios institucijos įtaką, ugdymo plotmėje teikė dvasiai peno, kurio ji be šito nebūtų įgijusi.

Tarkime, kad tarp mūsų yra žmonių bendrija, iki šiol aistringai mėgusi medžioklę, kad ji tik ir teužsiima ja. Be abejo, vien medžioklė padarytų žmones atšiaurus. Bet jei tie žmonės, be to, pamėgtų ir muziką, netrukus jų elgesyje ir charakteryje pastebėtume kai kurių skirtumų lyginant su ankstesniųjų elgesiu. Įprasti graikų pratimai pažadindavo tik primityvias žmonių aistras: rūstumą, inirši, žiaurumą. O muzika žadina visus jausmus ir leidžia sielai pajusti romumą, užuojautą, švelnumą, tylų džiaugsmą. Moraliųjų išvedžiojimų autoriai, griežtai mums

draudžiantys lankyti teatrus, pakankamai įtikina, kokią galią turi muzika žmogaus dvasiai.

Ir jei bendruomenei, apie kurią kalbėjau, duotų tik būgnus ir trimitus, tai ar ne tiesa, kad pasiekti tikslą būtų sunkiau, negu klausantis daug švelnesnės muzikos. Taigi senovės žmonės buvo teisūs tam tikromis aplinkybėmis teikdami pirmenybę vie-
nokioms ar kitokioms papročių poveikio priemonėms.

Bet kodėl, galima paklausti, reikia teikti pirmenybę muzikai? Todėl, kad iš visų jutiminių malonumų ji mažiausiai gali pakenkti papročiams. Mes raudonuojame, kai skaitome Plutarcho²⁴ žodžius apie tebiečius, kurie, norėdami sušvelninti jauni-
mo būdą, įteisino tam tikras meliės formas, kurias turėtų pa-
smerkti viso pasaulio tautos.

PENKTA KNYGA

Istatymų leidėjų priimami įstatymai turi atitikti valdymo būdo principą

ISKYRIUS

Šios knygos idėja

Mes jau nustatėme, kad ugdymo įstatymai turi atitikti bet kokio valdymo principą. Tą patį galima pasakyti apie įstatymus, kuriuos priima įstatymų leidėjai visai visuomenei. Šis įstatymų ir valdymo principų atitikimas sujungia visus valdymo svertus, ir pats principas įgyja naujos jėgos. Taip už kiekvieno fizinio judesio visuomet slypi ir atoveiksmis.

Mes išnagrinėsime šį atitikimą esant įvairioms valdymo rūšims ir pradėsime nuo respublikos, kurios principas – dorovė.

ISKYRIUS

Kas yra dorovė politinėje valstybėje

Respublikoje dorovė yra labai paprastas dalykas: tai – meilė respublikai, tai – jausmas, o ne duomenų rinkinys. Ji prieinama ir žemiausio, ir aukščiausio luomo žmogui. Jei sykį liaudis priitarė tinkamoms taisyklėms, ji laikysis jų ilgiau nei vadinamieji padorūs žmonės. Nuosmukis retai nuo jos prasideda ir ji dažnai labiau prisiriša prie to, kas nustatyta.

Meilė tėvynei formuoja gerus papročius, o geri papročiai skatina meilę tėvynei. Juo mažiau galime patenkinti savo pačių aistras, juo labiau atsiduodame visuotinėms aistroms. Kodėl vienuoliai taip mėgsta savo vienuolių ordinus, nors jiems nepakęčiamus? Ordinių nuostatai atima iš jų narių viską, kas skatina iprastas žmonių aistras, palikdami tik vieną aistrą – tiems patiems nuostatams, kurie juos varžo. Ir kuo šie nuostatai griežtesni, tai yra kuo daugiau polinkių varžo, tuo daugiau jėgos įgyja nedraudžiami polinkiai.

III SKYRIUS

Kas yra meilė respublikai ir demokratijai

Meilė respublikai, kurioje yra demokratija, yra meilė demokratijai, o meilė demokratijai yra meilė lygybei.

Be to, meilė demokratijai yra meilė nuosaikumui. Kiekvienas turi naudotis vienoda gerove ir nauda, todėl kiekvienas turi patirti tokius pat malonumus ir puoselėti tokias pat viltis kaip ir kiti, o tai įmanoma tik esant visuotiniam nuosaikumui.

Meilė lygybei demokratijoje riboja garbės troškimą vienu noru, viena laime – pasitarnauti tėvynei svarbesniais nei kitų piliečių darbais. Visi negali būti jai vienodai naudingi, bet vis tiek turi būti jai naudingi. Piliečiai jau nuo savo gimimo neatlygintinai skolingi tėvynei.

Tokiu būdu patys skirtumai ten išplaukia iš lygybės principo, išplaukia netgi tuomet, kai tas principas, matyt, visai išnyksta, kai talentas paima viršų ar kai tarnaujant lydi sėkmė.

Meilė nuosaikumui demokratijoje riboja siekį trokšti turėti visa, kas reikalinga šeimai, o perteklių skatina atiduoti tėvynei. Turtai duoda valdžią, iš kurios pilietis negali turėti sau naujos, nes jis taptų nelygus kitiems piliečiams. Ji teikia privaletumą, kuriais jis taip pat negali naudotis, nes taip pažeistų lygybę.

Todėl klestinčios demokratijos, įtvirtinusios nuosaikumą kasdieniame gyvenime, atverė duris visuomeninio gyvenimo prabangai, kaip tai atsitiko Atėnuose ir Romoje. Taip nuosaikumas tapo pertekliaus bei didybės šaltiniu ir, kaip religija reikalauja, kad aukos dievams būtų aukojamos švariamomis rankomis, taip įstatymai įtvirtina nuosaikumą papročiuose, kad būtų galima teikti gėrybių tėvynei.

Kai kurių asmenų sveikas protas ir gerovė yra gerokai nušalinti vidutiniško jų talento ir turto. Respublika, kurioje įstatymai išugdo daug vidutinybių, bus valdoma išmintingai, nes joje žmonės bus išmintingi, ji bus laiminga, nes jos gyventojai bus laimingi.

IV SKYRIUS

Kaip įdiegiama meilė lygybei ir nuosaikumui

Didžiausia meilė lygybei ir nuosaikumui pasiekama ta pačia lygybe ir nuosaikumu žmonių, gyvenančių visuomenėje, kur šie dalykai įteisinti įstatymais.

Monarchijose ir despotiškose valstybėse niekas nesiekia lygybės; netgi mintis apie tai niekam nebuvo atėjusi į galvą; ten kiekvienas trokšta būti išaukštintas. Pačios žemiausios padėties žmonės trokšta pakilti todėl, kad galėtų viešpatuoti ir valdyti kitus.

Tas pat ir su nuosaikumu: kad ji pamėgtum, reikia juo mėgautis. Ir, aišku, ne prabangos sugadinti žmonės gali pamėgti susilaikymą; jei šis perėjimas būtų natūralus ir įprastas, Alkiviadas nebūtų tapęs viso pasaulio susižavėjimo objektu. Nepamėgs nuosaikumo ir tie, kurie pavydi kitiems žmonėms prabangos arba ja žavisi; žmonės, kurie mato vien turtuolius arba vien tik tokius vargšus kaip jie patys, nekencia savo skurdo, nes nežino, kas yra vidury tarp skurdo ir turto.

Taigi visiškai teisinga taisyklė, sakanti, kad norint išugdyti respublikoje meilę lygybei ir nuosaikumui reikia, kad tai būtų įteisinta įstatymais.

V S K Y R I U S

Kaip įstatymai įgyvendina lygybę demokratijoje

Kai kurie senovės įstatymų leidėjai, pavyzdžiui, Likurgas ir Remulas, padalijo žemes po lygiai. Tai galėjo įvykti tik kuriantis naujajai respublikai arba tuomet, kai senoji buvo taip sugedusi ir jos protai pasiekę tokį lygį, kad vargšai manė esant būtina tai daryti, o turtuoliai tam nesipriešino.

Jei įstatymų leidėjas, įtvirtinęs tokį padalijimą, neprūms ypatingų įstatymų jam apsaugoti, tai toks padalijimas bus trumpalaikis: nelygybė prasiskverbs į jį iš tos pusės, kuri neapsaugota įstatymais, ir respublika žlugs.

Todėl tokiai tvarkai palaikyti būtina reguliuoti moterų kraičius, dovanojimus, paveldėjimus, testamentus, pagaliau visas sutartčių rūšis, nes, jeigu būtų leista perduoti savo turtą kam nori ir kaip nori, kiekvienas toks noras pakirstų pagrindinio įstatymo pagrindus.

Solonas, leidęs bevaikiams atėniečiams palikti testamentu turtą kam tik nori, pamynė senovės įstatymus¹, pagal kuriuos turtas negali iškelti iš testatoriaus šeimos². Jis konfliktavo ir su savo paties įstatymais, nes siekė lygybės panaikindamas skolas.

Įstatymas, kuriuo buvo draudžiama gauti daugiau nei vieną palikimą, buvo labai palankus demokratijai.³ Jis rėmėsi lygiu piliečių žemės sklypų pasiskirstymu. Jis neleido kaupti sklypų vienose rankose.

Iš tokio paties šaltinio išplaukė įstatymas, leidęs paveldėti jos santuoką su artimu giminaičiu. Jį įteisino žydai po pana-

šaus padalijimo. Platonas⁴, kurio įstatymai pagrįsti šiuo padalijimu, taip pat išleido tokį įstatymą; tai buvo Atėnų respublikos įstatymas.

Atėnai turėjo įstatymą, kurio esmės, kiek man žinoma, iki šiol niekas negalėjo išaiškinti. Juo buvo leidžiama vesti vieno kraujo seserį, bet ne suvestinę seserį.⁵ Šis paprotys kilęs iš respublikų, kurios pagal išgalėjusią įstatymo dvasią neleido sutelkti vienose rankose dviejų žemės sklypų, taigi ir dviejų palikimų. Žmogus, vedęs savo seserį iš tėvo pusės, galėjo gauti tik vieną palikimą – iš tėvo; bet jeigu jis būtų vedęs suvestinę seserį, tai šios sesers tėvas galėtų, jeigu ji neturėtų vyriškosios giminės palikuonių, palikti jai savo turtą, tokiu būdu ją vedęs brolis gautų du palikimus.

Ir tegul man neprieštarauja nuoroda į Filoną⁶, kuris sako, kad Atėnuose buvo leidžiama vesti to paties kraujo seserį, bet ne dvynę, o Spartoje buvo galima tuoktis tik su dvynėmis, o ne su to paties kraujo seserimis. Strabonas⁷ rašo, kad Lakedemone sesuo, ištekėjusi už brolio, gaudavo kaip kraiti pusę broliui tenkančios dalies. Aišku, šis įstatymas buvo išleistas, kad užkirstų kelią nepageidaujamiems padariniams. Kad būtų sutrukdyta turtui pereiti iš sesers šeimos į brolio šeimą, jai kraičio skirdavo pusę brolio turto.

Seneka, pasakodamas apie Silaną, kuris vedė savo seserį⁸, sako, kad Atėnuose tokias vedybas leisdavo retai, o Aleksandrijoje tai buvo įprastas reiškinys. Ten, kur viską valdė vienas žmogus, negalėjo būti nė kalbos apie turto apsaugojimą nuo dalybų.

Žemėms apsaugoti nuo suskaldymo demokratinėse valstybėse buvo labai naudingas įstatymas, kuris reikalavo, kad tėvas, turintis keletą vaikų, išrinktų iš jų vieną, kuris paveldės turtą⁹, o kitus atiduotų įsivaikinti kokiam nors bevaikiam žmogui, kad žmonių skaičius visuomet atitiktų žemės sklypų skaičių.

Falėjas Chalkedonietis¹⁰ rado būdą, kaip nustatyti turto lygybę respublikoje, kurioje tos lygybės nebuvo. Jis nurodė, kad

turtinę turėtų duoti kraičius vargšams, o patys iš jų nieko negauti ir kad neturtingieji gautų pinigų už savo dukteris, o patys pinigų neduotų. Bet aš nežinau nė vienos respublikos, kuri būtų įvedusi tokią tvarką. Tokia tvarka tikrai papiktintų piliečius, rastųsi daug skirtumų, ir vien tik tai verstų neapkęsti pačios lygybės, kurią norima puoselėti. Sveikas protas kartais reikalauja, kad įstatymai nebūtų įgyvendinami taip tiesmukai.

Demokratijoje tikroji lygybė yra valstybės siela, tačiau ją itin sunku nustatyti, be to, pernelyg didelis tikslumas ne visuomet pageidautinas. Pakanka, kad būtų nustatytas cenzas¹¹, kuriuo šiek tiek reguliuojami ir apribojami skirtumai; po to specialūs įstatymai turės išlyginti nelygybę mokesčiais turtuoliams ir lengvatomis beturčiams. Tik vidutiniojai gali siūlyti toki išlyginimą ir su tuo susitaikyti, o turčiams jų gerovės ir valdžios apribojimas yra įžeidimas.

Bet kokia nelygybė demokratijoje¹² turi išplaukti iš demokratijos prigimties ir netgi iš paties lygybės principo. Ten, pavyzdžiui, reikia žiūrėti, kad žmonės, turintys nepaliojiamai dirbti, kad išlaikytų save, ne per daug nuskurstų eidami visuomenines pareigas arba nesikratytų šių pareigų atsakomybės; kad amatininkai neišpuiktų; kad, esant per dideliame kiekiui atleistinių, jie netaptų galingesni už tikruosius piliečius, ir visais šiais atvejais piliečių lygybė demokratijoje gali būti pažeista pačios demokratijos labui. Bet tokiais atvejais pažeidžiama tik tariamoji lygybė, nes žmogaus, nuskurdusio tarnaujant visuomenei, padėtis pasidarytų blogesnė nei kitų piliečių, ir tas pats žmogus, būdamas priverstas neišvengiamai nepaisyti savo tarnybinių pareigų, galėtų tuo pakenkti kitiems piliečiams labiau negu pats sau, ir t. t.

VI SKYRIUS

Kaip įstatymai turi palaikyti nuosaikumą demokratijoje

Gerai besitvarkančiose demokratinėse valstybėse žemės sklypai turi būti ne tik vienodi, bet ir nedideli, kaip romėnų. „Neduo Dieve, – sakė Kurijus savo kariams¹³, – kad sklypas, iš kurio žmogus gali prasimaitinti, piliečiui atrodytų per mažas!“

Kaip turto lygybė palaiko nuosaikumą, taip nuosaikumas palaiko turto lygybę. Nors tai du skirtingi dalykai, bet jie tokie, kad negali egzistuoti vienas be kito; kiekvienas iš jų yra ir priežastis, ir padarinys; jei viena išnyksta iš demokratijos, kita visuomet seka iš paskos.

Tiesa, demokratijoje, kurios grindžiamos prekyba, gali atsitikti taip, kad pavieniai asmenys turės daug turto, o papročiai, nepaisant to, išliks nepakitę. Taip yra todėl, kad dėl prekybos kuriamos atmosferos atsiranda susilaikymo, taupumo, nuosaikumo, darbštumo, išmintingumo, ramybės, tvarkos ir tvarkingumo dvasia, o kol ši dvasia egzistuoja, turtai nedaro blogo poveikio. Blogis atsiranda tik tuomet, kai šią prekybos dvasią sunaikina sukaupto turto perteklius. Tada visi nelygybės sąlygojami nesklandumai, kurie iki tol nebuvo juntami, staiga iškyli paviršiu.

Norint palaikyti šią prekybos dvasią, reikia, kad pirmieji piliečiai patys ją pasirūpintų; kad ši dvasia viešpatautų vientisai, nesusimaišydama su kita; kad visi įstatymai ją saugotų; kad tie patys įstatymai, paskirstantys turtus pagal tai, kaip jie didėja prekyboje, suteiktų kiekvienam neturtingam piliečiui tokią gerovę, kuri leistų jam uždirbti, o kiekvieną turtingą pilietį priverstų būti nuosaikų ir tai skatintų jį dirbti, kad galėtų pirkti ir taupyti.

Įstatymas, numatantis visiems vaikams lygias tėvo palikimo dalis, labai palankus prekyba besiverčiančiai respublikai. Šio įstatymo dėka, kad ir koks turtingas būtų tėvas, vaikai visada

bus neturtingesni už tėvą, todėl vengs prabangos ir dirbs kaip tėvas.¹⁴ Sakydamas tai, aš turiu galvoje tik prekyba besiverčiančias respublikas; kitoms yra daug kitų priemonių, apie kurias reikia pamąstyti įstatymų leidėjui.

Graikijoje buvo dvi respublikų rūšys: vienos – karinės, kaip Lakedemonas, kitos – prekybinės, kaip Atėnai. Vienose norėta padaryti piliečius dykaduonius, kitose stengtasi išugdyti pomėgį dirbti. Solonas laikė dykinėjimą nusikaltimu ir norėjo, kad kiekvienas pilietis būtų atsakingas už savo pragyvenimo šaltinį. Iš tikrųjų, esant gerai demokratijai, kurioje visi turi apsiriboti tuo, kas būtina, kiekvienas turi rasti būdų išgyventi iš savo darbo, nes niekas negali tikėtis, kad jam bus duodama lėšų išgyventi.

VII SKYRIUS

Kitos priemonės, talkinančios demokratijos principui

Lygus žemių padalijimas imanomas ne visose demokratijose. Kai kuriomis aplinkybėmis tokia priemonė sunkiai įvykdoma, pavojinga ir netgi galėtų išklibinti valstybės sąrangą. Ne visuomet būtina imtis kraštutinių priemonių. Ir jeigu šis padalijimas, kurio tikslas – apsaugoti papročius, pasirodys netinkamas kuriai nors demokratijai, reikia imtis kitokių priemonių.

Galima įkurti tam tikrą instituciją, kuri pati savaime taps pavyzdys ir taisyklė papročių srityje, pavyzdžiui, senatą. Į senatą būtų galima patekti atsižvelgiant į amžių, dorovę, solidumą, nuopelnus. Liaudžiai tokie į dievus panašūs senatoriai įkvėptų jausmus, kurie ilgam išsaknytų visose šeimose.

Šis senatas turi būti ypač ištikimas senovės tradicijoms ir savo veiksmais turi puoselėti meilę joms liaudyje ir tarp pareigūnų.

Papročiai daug išlošia dėl šios ištikimybės senovės tradici-

joms. Tautos, kurių papročiai sugedę, retai nuveikia didelius darbus; ne jos steigia bendrijas, ne jos įkuria miestus, ne jos leidžia įstatymus; atvirkščiai, daugiausia institucijų sukuria tautos, kurių papročiai buvo griežti ir paprasti; norint skatinti žmones laikytis senovės tradicijų, dažniausiai reikia grąžinti juos į dorovės kelią.

Dar daugiau, kai vykdavo kokia nors revoliucija ir valstybės valdymo forma pakisdavo, visa tai buvo galima įgyvendinti tik didžiulėmis pastangomis bei darbu ir retai esant labai sugedusiems papročiams ir dykinėjimui. Tie patys žmonės, kurie sukėlė revoliuciją, troško, kad visi pajustų jos privalumus, o tai jie galėjo pastiekti tik primdami gerus įstatymus. Todėl senosios institucijos paprastai ištaiso blogį, o naujos piknaudžiauja juo. Per ilgą valdymą žmonės nepastebimai pripranta prie blogio ir vėl gali pakilti tik dėdami daug pastangų.

Buvo daug ginčijamasi, ar senato nariai, apie kuriuos čia kalbama, gali būti renkami iki gyvos galvos, ar tik laikinai. Aišku, iki gyvos galvos, kaip buvo Romoje¹⁵, Lakedemone¹⁶, netgi Atėnuose, tik nereikia suplakti to, ką Atėnuose vadino senatu, atnaujinamą kas tris mėnesius, su areopagu, kurio nariai buvo renkami visam gyvenimui.

Bendra taisyklė: į senatą, įsteigtą tam, kad būtų visiems pavyzdys ir papročių saugykla, senatorius reikia rinkti iki gyvos galvos; į senatą, įsteigtą byloms parengti, senatoriai gali būti renkami laikinai.

Siela, sakė Aristotelis, sensta kaip ir kūnas. Bet šis pasakymas tinka tik paskiram valstybės veikėjui ir negali būti taikomas senatoriams kaip visumai.

Atėnuose, be areopago, buvo ir daugiau papročių bei įstatymų sergėtojų.¹⁷ Lakedemone visi senoliai buvo cenzoriai. Romoje cenzūra buvo dviejų ypatingų pareigūnų rankose. Senatas kontroliuoja liaudį, o cenzoriai turi kontroliuoti ir liaudį, ir senatą. Jie turi pašalinti bet kokią respublikos ydą, pastebėti

pastangų trūkumą, teisti dėl aplaidumo, ištaisyti klaidas, panašiai kaip įstatymais baudžiama už nusikaltimą.

Romos įstatymas, pagal kurį už svetimavimą turi būti baudžiama viešai, absoliučiai saugojo papročių švarumą; jis drausmindavo moteris; jis drausmindavo tuos, kurie turėjo tai kontroliuoti.

Niekas taip nedrausmina papročių, kaip visiškas jaunimo paklusimas senoliams. Jis drausmina ir vienus, ir kitus; pirmuosius priverčia gerbti senolius, antruosius – gerbti papročius save.

Niekas nesuteikia tiek jėgos įstatymams kaip visiškas piliečių paklusimas savo valdovams. Pasak Ksenofonto¹⁸, „didžiulio skirtumo, kurį Likurgas nustatė tarp Lakedemono ir kitų valstybių, esmė yra tai, kad jis priverė piliečius paklusti įstatymui: valdovui pašaukus jie tuoj pat atbėga. O Atėnuose turtingas žmogus nusimintų, jeigu į jį žiūrėtų kaip į asmenį, priklausantį nuo valdininko.“

Tėvo valdžia – taip pat naudinga priemonė papročiams apsaugoti. Mes jau sakėme, kad respublikoje nėra tos sergstinės jėgos, kurios esama kitose valdymo formose, todėl įstatymai turi stengtis ją kuo nors kompensuoti, ir tai pasiekama tėvo valdžia.

Romoje tėvai turėjo teisę į savo vaikų gyvybę ir mirtį.¹⁹ Lakedemone kiekvienas tėvas turėjo teisę bausti svetimą vaiką.

Tėvo valdžia Romoje išnyko kartu su respublika. Monarchijoje, kur nėra tokio švartų papročių poreikio, reikalaujama, kad kiekvienas gyventų reguliuojamas valdininkų.

Romos įstatymai, pripratę jaunuolius prie priklausomybės, nustatė ilgą nepilnametystės laikotarpį. Mes, ko gero, be reikalo perėmėme šį paprotį: monarchijai nereikia tokių suvaržymų.

Dėl tokio pat paklusnumo respublikoje gali atsirasti poreikis priimti įstatymą, leidžiantį tėvui iki gyvos galvos tvarkyti savo vaikų turta, kaip tai buvo Romoje. Bet tai neatitinka monarchijos dvasios.

VIII SKYRIUS

Koks turi būti įstatymo santykis su valdymo principu aristokratinėje valstybėje

Jeigu aristokratinėje valstybėje liaudis dorybinga, tai žmonės gali būti beveik tokie pat laimingi kaip ir esant liaudies valdymui, ir valstybė bus galinga. Kadangi retai atsitinka, kad ten, kur piliečių turtas paskirstytas taip netolygiai, žmonės būtų labai dorybingi, reikia, kad įstatymai veiktų kiek įmanoma geriau. Toje valstybėje būtina atkurti nuosaikumo dvasią ir atstatyti lygybę, kuri neišvengiamai išnyksta dėl jos pačios sandaros ypatumų.

Ši nuosaikumo dvasia ir yra tai, kas aristokratijoje vadinama dorove; ji ten užima lygybės dvasios liaudies dvasios vietą.

Valdovo prabanga ir didybė sudaro jo galybės dalį, o elgesio kuklumas ir paprastumas yra aristokratijos diduomenės stiprybė.²⁰ Jeigu aristokratai stengiasi niekuo neišsiskirti iš kitų, jeigu jie susilieja su liaudimi, nešioja tokius pat drabužius ir leidžia visiems dalyvauti pasilinksminimuose, liaudis pamiršta savo bejėgiškumą.

Kiekvienas valdymas turi savo prigimtį ir savo principus, todėl aristokratija neturi perimti monarchijos prigimties ir principų. Kas atsitiktų, jeigu viena diduomenės grupė turėtų kokių nors asmeniškų, ypatingų prerogatyvų, ne tokių, kurios priklausytų visam luomui? Privilegijos tegul būna teikiamos senatui, o senatoriams nereikia nieko, išskyrus paprastą pagarbą.

Yra du pagrindiniai netarkos šaltiniai aristokratinėse valstybėse: didžiulė nelygybė tarp valdančiųjų ir valdomųjų; tokios pat nelygybės esama tarp valdančiojo sluoksnio narių. Iš šių dviejų nelygybių kyla ir pavydas, ir neapykanta. Šios nelygybės turi būti slopinamos įstatymais.

Pirmoji nelygybė atsiranda tuomet, kai aristokratijos privilegijos garbingos tik todėl, kad jos gėdingos liaudžiai. Toks

buvo Romos įstatymas, kuriuo buvo draudžiama patricijams tuoktis su plebejais²¹, ir vienintelis to padarinys buvo tas, kad patricijai tapo išdidesni, bet labiau nekenčiami. Nėra ką ir kalbėti, kokią naudą iš to įstatymo turėjo tribūnai savo kalboms.

Ši nelygė atsiranda ir tuomet, kai piliečiams sukuriama nevienodos mokesčių sąlygos, ir tai atsitinka keturiais atvejais: kai didikai suteikia sau privilegiją nemokėti mokesčių, kai jie apgaule išsisuka ir jų nemoka²², kai jie tuos mokesčius pasiglemžia prisidengdami apdovanojimais ar atlyginimais už vykdomas savo pareigas, pagaliau, kai jie apdeda liaudį duokle ir pasidalija surinktus mokesčius. Paskutinytis atvejis pasitaiko retai, kai taip atsitinka, aristokratinis valdymas būna pats nepakėčiamiausias.

Kol Romoje vyravo aristokratinis valdymas, tokių nesklaidumų buvo išvengta labai sėkmingai. Pareigūnai niekada negaudavo atlyginimų už savo tarnybą. Pirmieji respublikos asmenys būdavo apmokestinami kaip ir kiti, netgi daugiau už kitus, o kartais tik jie vieni ir tebūdavo apmokestinami. Galų gale jie ne tik nepasisavindavo valstybės lėšų, bet viską, ką galėjo gauti iš visuomeninio išdo, ir visas gėrybes, kurias siuntė fortūna, – visa tai jie paskirstydavo liaudžiai kaip atlygį už garbę, kuria jie naudojosi.²³

Viena iš pagrindinių taisyklių yra tai, kad šios dovanos liaudžiai yra tokios pat kenksmingos demokratijoje, kokios jos gali būti naudingos esant aristokratiniam valdymui. Pirmuoju atveju jos žlugdo pilietinę dvasią, antruoju – ją stiprina.

Jeigu šios pajamos nepaskirstomos liaudžiai, reikia jai parodyti, kad jos gerai tvarkomos: tik tai matydama liaudis nesipiktina ir jomis naudojasi. Auksinė grandinė, kurią žmonės vilko Venecijoje, turtai, kuriuos nešė ant pakylų Romoje, brangenybės, saugomos Saturno šventykloje, iš tikrųjų buvo liaudies turtai.

Aristokratinėje valstybėje svarbiausia tai, kad mokesčių rin-

kimas nebūtų diduomenės reikalas. Romoje pirmasis piliečių sluoksnis buvo laisvas nuo šios pareigos: ją užkrovė antrajam, bet ir čia galų gale atsirado didelių keblumų. Esant aristokratiniam valdymui, jei mokesčius rinktų diduomenė, kai kurie asmenys pasijustų pareigūnų palikti likimo valiai, o šiems pareigūnams negręstų aukščiausias teismas. Žmonės, turintys išaiškinti piktnaudžiavimus, stengtųsi jais pasinaudoti. Diduomenė taptų panaši į despotiškus valdovus, kurie konfiskuoja turtą iš visų, iš kurių tik panori.

Greitai į tokiu būdu gautas pajamas būtų pradėta žiūrėti kaip į teisėtą nuosavybę, kurią gobšumas padidintų savo nuožūra. Pajamos iš mokesčių labai sumažėtų, valstybės pajamos būtų artimos nuliui. Štai priežastis, kodėl kai kurios valstybės nusilpsta be kokių nors ryškių sukretimų. Tai stebina kaimynus ir net savos šalies piliečius.

Įstatymai taip pat turi drausti didikams verstis prekyba, kitaip galingi pirkliai pristeigs visokiausių monopolijų. Prekyba reikalauja lygybės tarp ją besiverčiančiųjų, ir iš visų despotiškų valstybių nelaimingiausios tos, kuriose valdovas prekiauja.

Venecijos įstatymai²⁴ draudžia bajorams verstis prekyba, kuri galėtų leisti įsigyti turto netgi nekaltais būdais.

Įstatymai turi, kad ir kas būtų, priversti aukštuomenę skelbti tiesą liaudžiai. Jeigu ji neįsteigė tribūno pareigybės, tai ji pati turi būti tribūnas.

Bet kokia galimybė apeiti įstatymą žudo aristokratiją ir priartina tironiją.

Visais laikais įstatymai turi pažaboti išpuikimą tų, kuriems lemta viešpatauti. Būtina institucija – laikina ar pastovi, – kuri priverstų drebėti didikus, institucija, orientuota į tuos Spartos eforus ir Venecijos valstybinius inkvizitorius, kurių veiklos nevaržė jokie formalumai. Šiam valdymui reikia griežtų, stipriai veikiančių priemonių. Venecijoje skundikų pranešimams visada žiojėjo akmeninės dėžės plyšys²⁵, tarsi atviri tironijos nasrai.

Šios aristokratijos tironiškos institucijos atitinka cenzūrą demokracijoje, kuri pagal savo prigimtį ne mažiau nepriklausoma. Cenzoriai nėra atskaitingi už savo veiksmus per visą tą laiką, kai eina savo pareigas. Jais reikia pasitikėti ir niekuomet neslopinti jų energijos. Romėnai šiuo atžvilgiu buvo nuostabūs: jie leido reikalauti ataskaitos iš visų pareigūnų²⁶, išskyrus cenzorius²⁷.

Du dalykai pražūtingi aristokratijai: visiškas diduomenės skurdas ir neregėtas jos turtas. Norint neleisti nuskursti diduomenai, labiau už viską reikia stengtis įpareigoti juos laiku sumokėti skolas. Norint sumažinti jų turtus, reikia imtis išmintingų ir nepastebimų priemonių, bet jokia būdu ne konfiskavimo, agrarinų įstatymų, skolų panaikinimo, nes tai priešaukia daugybę nelaimių.

Įstatymai turi atšaukti aukštuomenėje²⁸ pirmagimystės teisę, kad turtai susilygintų pastovių palikimo dalybų būdu.

Negalima leisti substitucijos, reikia drausti išpirkti giminių dvarus, majoratus, išvaikinimus. Visos priemonės, išrastos monarchinių valstybių, kad palaikytų pavienių giminių galybę, neturi būti taikomos aristokratinėse valstybėse.²⁹

Įstatymas, sulyginęs gimines, turi puoselėti vienybės dvasią. Didikų kivirčiai turi būti sprendžiami greitai, kitaip asmenų ginčai peraugs į giminių nesantaiką. Tuos ginčus gali spręsti ar jiems užkirsti kelią tarpininkai.

Galų gale įstatymai jokia būdu neturi nuolaidžiauti skirtumams, dėl kurių tarp šeimų atsiranda pasipūtimas prisidengiant aukštesnei ar senesnei kilmei. Į tokias pretenzijas reikia žiūrėti kaip į pavienių asmenų smulkmeniškumą.

Pakanka žvilgtelėti į Lakedemoną, kad pamatytum, kaip ten eforai sumaniai susitvarkė su valdovų, didžiūnų ir liaudies silpnybėmis.

IX SKYRIUS

Kaip monarchijos įstatymai atitinka jų principą

Šio valdymo būdo principas – garbė, todėl jo įstatymai turi atitikti šį principą.

Jie turi palaikyti diduomenę, kuri yra šios garbės ir kūrėja, ir kūriny.

Jie turi reguliuoti bajorystės paveldėjimus, bet tam jie turi būti ne siena tarp valstybės jėgos ir liaudies silpnumo, o ryšys tarp jų.

Substitucijos, kaip priemonė, trukdanti šeimos turtui pereiti į svetimas rankas, labai naudingos šiam valdymo būdui, bet nedera kitiems valdymo būdams.

Būtinoji šeimos turto išpirka sugrąžina bajorų šeimoms žemes, iššvaistytas kokio nors giminaičio.

Bajorų, kaip ir kitų asmenų, žemės turi turėti privilegijų. Negalima atskirti valdovo privalumų nuo jo valstybės privalumų, lygiai kaip bajoro privalumų negalima atskirti nuo jo dvaro privalumų.

Visos šios prerogatyvos turi sudaryti dvarininkijos ypatybes; jų negalima suteikti liaudžiai, jeigu nenorima išjudinti valdymo principo ir pakirsti bajorijos bei liaudies stiprybės.

Substitucijos teisė varžo prekybą; giminės turto išpirka sukelia nesibaigiančius ginčus; valstybės parduotos žemės mažiausiai metams lieka be šeimininko. Prerogatyvos, susijusios su feodais, labai apsunkina tuos, kurie jas gauna, bet visi šitie su bajorijos egzistavimu susiję keblumai nublanksta prieš jų teikiamą bendrą naudą. Suteikti panašias privilegijas liaudžiai – vadinasi, be jokio reikalo iškljubinti visus valdymo principus.

Monarchijose tėvui gali būti leidžiama palikti testamentu vienam iš sūnų didelę dalį savo turto. Žinoma, tik čia ir tinkamas toks sprendimas.

Istatymai turi globoti bet kokią prekybą³⁰, kurią leidžia šis valdymo būdas, kad pavaldiniai galėtų galutinai nenuskursdami patenkinti nuolat atsinaujinančius valdovo ir jo dvaro poreikius.

Istatymai turi padaryti šokią tokią tvarką išieškant mokesčius, kad tas išieškojimas nevargintų labiau nei patys mokesčiai.

Dideli mokesčiai skatina darbą ne pagal jėgas; darbas – išsekimas; išsekimas – tinginystė.

X S K Y R I U S

Apie reikalų tvarkymą monarchijoje

Monarchinis valdymo būdas turi vieną privalumą palyginti su respublikiniu: reikalus ten tvarko vienas asmuo, todėl jie sprendžiami greičiau. Bet kad tas greitumas nevirstų kenksmingu skubotumu, įstatymai turi jį šiek tiek pristabdyti. Jie turi ne tik saugoti kiekvieno valdymo būdo prigimtį, bet ir neleisti atsirasti piktnaudžiavimams, kurie gali būti tos prigimties padarinys.

Kardinolas Rišelje³¹ nenorėjo leisti atsirasti pramoninėms kompanijoms, nes jos, jo galva, kelia itin daug keblumų. Šio žmogaus despotizmas buvo užvaldęs ne tik jo širdį, bet ir protą.

Institucijos, turinčios ginti įstatymus, geriausiai atlieka savo pareigas, kai juda lėtu žingsniu ir padeda valdovui tvarkyti reikalus apgalvotai, o to neįmanoma sulaukti nei iš menkai išmanančių valstybės įstatymus dvariškių, nei iš skubrių valstybės tarybų.³²

Kas atsitiktų pačiai geriausiai pasaulyje monarchijai, jeigu pareigūnai savo lėtumu, savo skundais ir prašymais nesustabdytų net pačių geriausių polėkių savo valdovų, kai tie, pakludami vien tik savo kilniaširdės sielos polėkiui, užsimanytų be saiko apipilti pavaldinius dovanomis už jų parodytą tokią pat besaikę narsą ir ištikimybę.

X I S K Y R I U S

Apie monarchinio valdymo būdo privalumus

Monarchinis valdymo būdas turi vieną didelį privalumą palyginti su despotiniu. Kadangi pačiai šio valdymo prigimčiai reikiama keleto luomų, kuriais remiasi valdovo valdžia, buvimo, tai valstybė įgyja didelį stabilumą, jos santvarka būna patvaresnė, o pats valdovas – saugesnis.

Ciceronas³³ mano, kad Romoje tribunų institucijos įsteigimas buvo respublikos išsigelbėjimas. „Iš tikrųjų, – sako jis, – liaudies jėga daug baisesnė, kai jai niekas nevadovauja. Vadas jaučia, kad jis bus už viską atsakingas, ir dėl to jis susirūpinęs, o aistros apakinta liaudis nemato pavojų, į kuriuos pati save įstumia.“ Ši mintis tinka ir despotinei valstybei, kurioje yra liaudis, bet nėra tribunų, ir monarchijai, kurioje liaudis turi kažką panašaus į tribunus.

Iš tikrųjų mes visur matome, kad, kilus bruzdėjimams despotinėse valstybėse, liaudis, palikta pati sau, griebiasi bet kokių kraštutinumų, sukeldama didžiausią netvarką, tuo tarpu monarchijoje tokie kraštutinumai reti. Vadai dreba dėl savo kailio; jie bijo būti palikti; priklausomi tarpiniai vadovai³⁴ nenori, kad liaudis įgytų per daug jėgos. Valstybės tarnautojai retai kada būna visiškai sugedę; valdovas jais remiasi, ir maištininkai, nenorėdami ir nesitikėdami sugriauti valstybės, negali ir nenori nuversti valdovo.

Tokiomis aplinkybėmis žmonės, turintys sveiko proto ir valdžią, tampa tarpininkais. Prasideda derybos, nuolaidos, atvėsimas, įstatymai vėl atgauna jėgą ir priverčia paklusti.

Štai kodėl mūsų istorija kupina pasakojimų apie pilietinius karus be perversmų, kiekvienos despotiškos valstybės istorijoje esama daug perversmų be pilietinių karų.

Tie, kurie rašė pilietinių karų įvairiose šalyse istoriją, ir netgi tie, kurie kurstė tuos karus, pakankamai mus įtikina, kad

gana patikima turi atrodyti valdovams ta valdžia, kurią jie suteikia kai kuriems valstybės sluoksniams, nes ir rašytojai, ir liaudies vadai netgi savo paklydimuose nesiliovė dūsauti apie įstatymus bei savo pareigą ir dažniau stengdavosi ne skatinti karštą maištingų elementų veržlumą, o jį pristabdyti.³⁵

Kardinolas Rišeljė, gal manydamas, kad jis jau pakankamai nepagarbiai elgėsi su valstybės luomais, valstybės labui apeliavo į valdovo ir jo ministrų dorovę³⁶, – reikalavo iš jų tokio išvalgumo, tokio apsišvietimo, tokio drašumo ir tokių žinių, jog reiktų iš tikrųjų būti angelu, kad visa tai turėtų. Vargu ar galima tikėtis, kad per visą tą laiką nuo mūsų dienų iki monarchijų išnykimo kada nors atsiras toks valdovas ir bus tokių ministrų.

Tautos, kurias apsaugo geras valdymas, laimingesnės už tas, kurios, nieko neišmanydamos nei apie įstatymus, nei apie valdininkų pareigas, bastosi po miškus; panašiai ir monarchai, kurie paklūsta pagrindiniams savo valstybės įstatymams, laimingesni už tuos despotiškus valdovus, kurie visiškai nesugeba valdyti savo pavaldinių širdžių ir netgi savos širdies.

XII SKYRIUS

Tos pačios temos tęsinys

Neieškokite kilniaširdiškumo despotiškose valstybėse; valdovas ten negali perduoti savo pavaldiniams didybės, nes pats jos neturi; garbės nesama jo valdose.

Tik monarchijose valdovą supa pavaldiniai, nutvieksti jo šviesybės spinduliu; tik čia kiekvienas, užimdamas reikšmingą vietą, gali skleisti tas dorybes, kurios, neskatindamos sieloje nepriklausomybės jausmo, vis tiek suteikia jai didybės.

XIII SKYRIUS

Despotizmo idėja

Kai Luizianos laukiniai nori pasiekti vaisių nuo medžio, jie nukerta medį ir nusiskina vaisių.³⁷ Toks yra despotinis valdymas.

XIV SKYRIUS

Kaip despotinio valdymo būdo įstatymai atitinka jo principą

Despotinio valdymo principas – baimė; bet baikščioms, tamsioms, engiamoms tautoms nereikia daug įstatymų.

Čia visi turi tenkintis dviem, trimis idėjomis – naujų nereikia. Mokant ko nors gyvulį labiausiai reikia vengti keisti mokytojus, pamokų turinį ir mokymo priemones. Jūs užfiksuojate gyvulio smegenyse du ar tris judesius – ne daugiau.

Jei valdovas gyvena kaip atsiskyrėlis, jis negali išstrūkti iš savo pomegių prieglobščio nenuvildamas visų, kas jį ten laiko. Jis ir visi tie žmonės bijo, kad jis pats ir valdžia neatitektų kitiems, todėl valdovas retai kariauja pats ir juo labiau bijo patikėti karo veiksmus savo karvedžiams.

Toks valdovas turi tiek ydų, kad reikia bijoti viešai rodyti jo bukumą. Jis yra slepiamas, ir niekas nežino, kokio jo būklė. Laimė, tokių šalių žmones galima valdyti vien valdovo vardu.

Kai Benderuose lankydamasis Karolis XII patyrė šokių tokių Švedijos senato pasipriešinimą jo valiai, jis senatoriams parašė, kad atsiųs jiems vadovauti savo batą.

Jei valdovas patenka į nelaisvę, jis laikomas mirusiu ir į sostą įžengia kitas. Belaisvio sudarytos sutartys nebeturi galios; jo ipėdinis jų nepatvirtins. Iš tikrųjų, kadangi jis yra ir įstatymai, ir valstybė, ir valdovas, tai jei jis – ne valdovas, jis jau niekas ir, jeigu jis nebūtų laikomas mirusiu, tai valstybė žlugtų.

Turkams apsispręsti sudaryti separatinę taiką su Petru I daugiausia įtakos turėjo tai, kad maskvėnai pranešė vizirui, esą Švedijoje pasodino į sostą kitą karalių.³⁸

Čia valstybės apsauga yra ir valdovo apsauga, tikriau sakant, rūmų, kur jis būna visą laiką, apsauga. Viskas, kas tiesiogiai negresia šiems rūmams ar sostinei, tamsiems, išdidiems ir priešiškiems protams nedaro jokio įspūdžio; šie žmonės nepajėgia suvokti įvykių tarpusavio ryšių, negali jų numatyti, nestengia netgi mąstyti apie juos. Politika, jos priemonės ir jos įstatymai čia labai riboti, ir politinis valdymas toks pat paprastas kaip ir civilinis.³⁹

Viskas apsiriboja politinio ir civilinio valdymo derinimu su savuoju valdymu ir valstybės pareigūnų suvienijimu su seralio pareigūnais.

Geriausia situacija tokiai valstybei susiklostytų tuomet, jei-gu ji egzistuotų tarsi viena pasaulyje, jei būtų apsupta dykumų ir izoliuota nuo kitų tautų, kurias ji vadina barbarais. Kadangi tokia valstybė negali kliautis savo kariuomene, jai kartais reikia sunaikinti kokią nors dalį.

Jei despotinės valstybės principas – baimė, tai jos tikslas – ramybė; bet tai ne taikos ramybė, o miesto, laukiančio priešų ižengimo, sąstingis.

Valstybės jėga slypi ne joje pačioje, o jos sukurtoje kariuomenėje, todėl tą kariuomenę reikia išlaikyti valstybei gimti, tuo tarpu ji baisi pačiai valstybei. Kaip suderinti valstybės saugumą su jos valdovo saugumu?

Pažiūrėkite, kaip nuoširdžiai stengiasi Maskvos vyriausybė išsivaduoti iš despotizmo, kuris ją slegia dar labiau nei jos tautos. Buvo likviduoti ištisi didžiuliai kariuomenės daliniai, sušvelintos bausmės už nusikaltimus, įsteigti teismai, pradėta studijuoti įstatymus ir šviesti liaudį. Bet yra priežasčių, dėl kurių ten galbūt vėl bus įklimpta į bedą, kurios buvo stengtasi išvengti.

Tose valstybėse religija turi didesnę įtaką negu kitose; ji – baimė, stiprinanti baimę. Iš dalies iš jos šaltinio ir semiasi mahometonų valstybių liaudis nepaprastos ištikimybės savo valdovams.

Religija šiek tiek ištaiso ir turkiškosios valstybinės struktūros trūkumus. Pavaldiniai, nesaistomi su savo valstybės didybe ir šlove garbės principais, saistomi su jomis religijos principais.

Iš visų despotinių valstybių nėra nė vienos, kuri taip apsunkintų pati save, kaip toji, kurioje valdovas pasiskelbia esąs visų žemių savininkas ir visų savo pavaldinių ipėdinis. Neišvengiamas to padarinys – žemes liaujamasi įdirbti, o jei valdovas verčiasi dar ir prekyba, žlunga bet kokia pramonė.

Tokiose valstybėse niekas netaisoma, niekas negerinama⁴⁰; namai ten statomi tik jų šeimininkų gyvenimo tarpiniui; ten nekasmami kanalai, nesodinami medžiai; ten imama iš žemės viskas, ką ji gali duoti, ir niekas jai negrąžinama atgal; ten viskas apleista, visur dykuma.

Gal manote, kad įstatymai, atšaukiantys žemės nuosavybę ir turto paveldėjimą, susilpnins didžiųjų šykštumą ir godumą? Ne, tai tik dar labiau skatins jų šykštumą ir godumą. Jiems bus savas tik tas auksas ir sidabras, kurį pasiseks nugalėti ir paslėpti, todėl jie daugybę kartų atkakliai stengsis išreikalauti tai, kas jiems priklauso.

Kad ne viskas pražūtų, reikia valdovo savanaudiškumą apriboti kokiu nors papročiu. Pavyzdžiui, Turkijos valdovas paprastai apsiriboja trimis procentais⁴¹ paprastų žmonių palikimų. Bet didysis valdovas didumą žemių išdalija savo armijai ir tvarko jas savo nuožiūra. Jis pasiima visus imperijos valdinkų palikimus ir, jei žmogus miršta nepalikęs vyriškos lyties vaikų, jo turtais tampa didžiojo valdovo nuosavybe, o mirusiojo dukterys turi tik teisę juo naudotis, todėl dauguma turto valstybėje galų gale tampa labai nepatvari.

Pagal Bantamo⁴² įstatymą valdovas gauna kaip palikimą netgi mirusiojo žmoną, vaikus ir namą. Norint išvengti žiaurių šio įstatymo padarinių, vaikus ten tuokia dešimties, devynių, aštuonerių metų, o kartais ir jaunesnius, kad jie netaptų tėvo palikimo dalimi.

Valstybėse, neturinciose pagrindinių įstatymų, negali būti nustatyta sosto paveldėjimo tvarka. Ten valdovas pats pasirenka paveldėtoją iš savo ar ne iš savo šeimos. Jei neapsimoka priskirti sosto paveldėjimo teisės vyriausiajam sūnui, valdovas visada gali pasirinkti kita. Paveldėtojas išrenkamas arba paties valdovo, arba jo ministrų, arba kariaujan tarpusavio karą. Tačiau tokioje valstybėje palyginti su monarchija yra dar viena priežastis susiskaldyti.

Visi valdovo šeimos nariai turi lygias teises išrinkti paveldėtoją, todėl tas, kuris atsisėdo į sostą, pirmiausia arba įsako pasmaugti visus savo brolius, kaip Turkijoje, arba juos apakina, kaip Persijoje, arba paskelbia juos bepročiais, kaip prie Mogo; jeigu nesimta nė vienos šių atsargumo priemonių, kaip Maroke, tai kaskart dėl laisvo sosto prasideda žiauriausias tarpusavio karas.

Maskvos valstybėje⁴³ caras gali sau leisti parinkti kokį tik nori paveldėtoją iš savo arba iš svetimos šeimos. Tokia paveldėjimo tvarka sukelia daugybę sąmyšių ir sostas darosi toks klįbant, koks paimus būna jo perdavimas. Kadangi sosto paveldėjimo tvarka turi būti žinoma liaudžiai, tai geriausias perdavimo būdas bus tas, kuris pagrįstas akivaizdžiausias faktais, pavyzdžiui, gimimu arba tam tikra giminytės tvarka. Toks nustatymas nutraukia intrigas ir valdžios užgrobimo užmačius; nėra reikalo daryti įtaką silpnam valdovo protui ir privers ti kalbėti mirštanciuosius.

Kai sosto paveldėjimo tvarka nustatyta pagrindiniu įstatymu, sosto paveldėtoju gali būti tik vienas asmuo, ir broliai neturi jokios realios ar tariamos teisės ginčytis dėl jo karūnos. Jau

niekas negali spėlioti dėl valdovo valios arba ja remtis; atimti iš valdovo brolio laisvę ar gyvybę taip pat mažai naudinga kaip ir bet kurio kito pavaldinio.

Bet despotinėse valstybėse, kuriose valdovo broliai yra tuo pačiu metu ir jo vergai, ir varžovai, atsargumas reikalauja tvirtai laikyti juos savo rankose, ypač mahometonų valstybėse, kurių religija iškovojus pergalę ar patyrus sėkmę mato Dievo ranką ir kur dėl to valdovai viešpatauja remdamiesi ne teisės, o fakto galia.

Valstybėse, kuriose kraujo princiai žino, kad, jei jie neužgrobs sosto, tai jiems gresia kalėjimas arba mirtis, valdžios siekimas stipresnis negu mūsųose, kur kraujo princiai patenkina jei ne garbės troškimą, tai bent jau daug mažesnius norus.

Despotiški valdovai visuomet piktnaudžiauja santuoka. Papatstai jie turi keletą žmonių, ypač toje pasaulio dalyje, kur despotizmas natūralizuotas, tai yra Azijoje. Jie turi tiek daug vaikų, kad nei tarp tėvo ir vaikų, nei tarp pačių vaikų negali būti jokio giminytės jausmo.

Rytų šalies valdovo šeima panaši į valstybę: ji per daug bejėgė, o jos galva per daug galinga; ji plati, bet visiškai niekinė. Artakserksas⁴⁴ nužudė visus savo vaikus dėl to, kad jie surengė prieš jį sąmokslą. Tačiau sunku patikėti, jog penkiasdešimt vaikų surengtų sąmokslą prieš tėvą, ir dar mažiau tikėtina, kad jie surengė sąmokslą todėl, jog jų tėvas nepanoro užleisti savo sūgulovės vyriausiajam sūnui. Daug paprasčiau visa tai paaiškinti viena iš Rytų seralio intrigų, tų vietų, kur apsimitėliškumas, iniršis ir suktumas viešpatauja neperregimo rūko tyloje ir kur sukriošęs valdovas, kasdien vis kvailejantis, yra svarbiausias rūmų kalnys.

Po viso šito į galvą ateina mintis, kad žmogų visuomet pašiurpins despotiškas valdymas; bet nepaisant žmonių meilės laisvei, nepaisant jų neapykantos prievartai, daugelis tautų vis dėlto pakluso despotizmui. Ir nesunku suprasti, kodėl taip

atsitiko. Norint sukurti saikingą valdymą, reikia mokėti derinti valdžias, gebėti jas reguliuoti, sulyginti, pasistengti, kad jos veiktų, įmaišyti balasto vienai, kad ji galėtų susilyginti su kita; tai toks įstatymų leidybos šedevras, kurį retai pavyks įgyvendinti atsitikinimui ir kurį retai kada leis įgyvendinti išimčiai. Priešingai, despotinis valdymas pats krinta į akis; jis visur vienas ir, kadangi jam įvesti nereikia nieko kita, kaip tik aistrų, tai tam tinka bet kas.

XV S K Y R I U S

Tos pačios temos tęsinys

Karšto klimato valstybėse, kur paprastai viešpatauja despotizmas, aistros užverda anksčiau ir anksčiau atvėsta⁴⁵, protinės galimybės anksčiau pasiekia brandą; mažiau pagundų švaisyti, mažiau galimybių išsiskirti, mažiau bendravimo tarp jaunu žmonių, kurie gyvena savo namuose kaip kokie atsiskyrėliai; ten anksčiau tuokiamasi, todėl pilnametystės teisė ten suteikiama jaunesniems žmonėms nei mūsų Europos klimato kraštuose. Turkijoje penkiolikametis jau yra pilnametis.⁴⁶

Negalima panaikinti skolų perleidžiant savo turtą kreditoriui. Valstybėje, kur asmuo nėra apsirūpinęs įteisintu turtu, paskolos dažniau teikiamos asmeniui, o ne jo turtui.

Toks turto perdavimas natūralus nuosaikaus valdymo⁴⁷ valstybėse, ypač respublikose, nes šiose valstybėse labiau patikima piliečių sąžiningumu ir didesniu papročių švelnumu, kylančiu dėl valdymo formos, kurią kiekvienas tarsi sau sukūrė.

Jeigu įstatymų leidėjai būtų numatę nuolaidų⁴⁸ Romos respublikoje, tai toje respublikoje nebūtų vykę tiek daug maištų bei piliečių bruzdėjimų ir nebūtų patirta nei ligų pavojų, nei pražūtingų vaistų padarinių.

Skurdas ir nestabilus turto valdymas despotinėse valstybėse neišvengiamai verčia išlaidauti, nes pinigų vertė ten, natūralu, didėja priklausomai nuo rizikos, kurią patiria kiekvienas.

Taigi tose valstybėse įsigali skurdas. Jos netenka visko, netgi galimybės skolintis. Todėl pirklys ten negali plėtoti didelės prekybos. Jis gyvena šia diena; jeigu jis turės daug prekių atsargų, tai vien tik procentų už paskolą pirkiniams mokėjimas viršys pelną už parduotas prekes.

Dėl to ten nėra ypatingų prekybos įstatymų; juos atstoja paprasčiausia policinė priežiūra.

Valstybė negali būti neteisinga, jeigu ji neturi svertų įgyvendinti neteisybę. Bet neįmanoma, kad ji nepasirūpintų pati saviimi, tad natūralu, kad despotinių valstybių išdo grobstymas tampa įprastu reiškinium.

Tokie nusikaltimai įprasti, todėl ten naudingos konfiskacijos. Jos paguodžia liaudį; jos atneša valdovui gausią piniginę duoklę, kurią jam būtų sunku surinkti iš nusikurdusios savo liaudies; šiose valstybėse nėra nė vienos šeimos, kurią būtų norima išsaugoti.

Kitaip reikalai klostosi nuosaikaus tipo valstybėse.

Ten konfiskacijos išklabinų nuosavybės teisę, nuskurdintų niekuo dėtus vaikus, nes, kai baudžiamas vienas kaltininkas, gali sužlugti visa šeima. Konfiskacijos respublikose, atimant iš piliečio visą pragyvenimo šaltinį, padarytų didelę žalą, mat būtų pažeista lygybė, kuri sudaro tokio valdymo esmę.⁴⁹

Romoje būta įstatymo⁵⁰, kuriuo konfiskavimas buvo leidžiamas tik padarius vieną nusikaltimą – ižeidus jo didenybę imperatorių. Daugeliu atvejų būtų labai išmintinga, remiantis šio įstatymo dvasia, konfiskuoti turtą tik padarius tam tikrus nusikaltimus. Bodenas (*Bodin*)⁵¹ visai pagrįstai sako, kad šalyje, kurioje sutuoktinių turto dalybas lemia papročiai, galima konfiskuoti tik jų atskirai išgytą turtą, nesudarantį bendros jų nuosavybės.

XVI SKYRIUS

Apie valdžios perdavimą

Despotinėse valstybėse visa valdžia pereina tam, kam ji patikėta. Pats viziris yra despotas, o kiekvienas valdininkas yra it viziris. Monarchiniame valdyme nėra visiško valdžios atidavimo. Atiduodamas valdžią valdovas ją apriboja.⁵² Jis taip ją paskirsto, kad niekuomet neatiduos kitam kokios nors dalies savo valdžios nepasilikdamas sau pačios didžiausios dalies.

Monarchinėse valstybėse pavieniai miestų valdytojai, būdami priklausomi nuo provincijos valdytojų, tampa dar labiau priklausomi nuo valdovo, kaip ir armijos dalinių viršininkai, pavaldūs savo generolams.

Daugelyje monarchinių valstybių išmintingai nustatyta, kad asmenys, turintys aukštesnius ar žemesnius karinius laipsnius, nelaikomi pastoviais tos ar kitos karinės dalies vadais, todėl gaudami paskyrimus tik specialiu valdovo įsakymu, gali būti panaudojami arba nepanaudojami tarnyboje; tokiu būdu jie tuo pačiu metu tarnauja ir netarnauja.

Bet tai nesuderinama su despotinio valdymo dvasia, nes asmenų, neturinčių tam tikros tarnybinės padėties, juo labiau turinčių titulus ir prerogatyvas, buvimas reikštų leisti egzistuoti valstybėje asmenims, kurie reikšmingi patys savaime, o tai prieštarautų tos valstybės prigimčiai.

Jei miesto valdytojas būtų nepriklausomas nuo pašos, tai norint, kad jėdu sutartų, reiktų nuolat griebtis nuolaidų; netikusi prielaida despotiniam valdymui. Be to, jei miesto viršininkas atsiskaitytų paklusti pašai, tai kaip paša galėtų atsakyti savo galva už savo provinciją?

Toje valstybėje valdžios negali būti subalansuotos nei pasakutinio valdininko, nei paties despoto valdžia. Nuosaikiuose valstybėse įstatymai visur išmintingi, jie visiems žinomi, ir patys žemiausi pareigūnai gali jais vadovautis. Bet esant despotiniam

valdymui, kur įstatymas yra valdovo valia, kad ir koks tas valdovas būtų išmintingas, vis dėlto valdininkas negali vadovautis jo valia, nes negali jos žinoti, ir todėl jis vadovaujasi savo valia.

Maža to: jei įstatymas yra tai, ko nori valdovas, o valdovas gali norėti tik to, ką jis žino, tai reikia, kad būtų daugybė žmonių, kurie norėtų už jį ir norėtų taip kaip jis. Pagaliau, kadangi įstatymas yra nenumatyta valdovo valios išraiška, reikia, kad tie, kurie nori už jį, valia būtų tokia pat greita ir netikėta kaip ir jo paties valia.

XVII SKYRIUS

Apie dovanas

Despotinėse valstybėse yra paprotys kreipiantis į aukštesnįjį asmenį ir net į patį valdovą įteikti dovanų. Mogolų imperatoriui⁵³ neišklauso savo pavaldinių prašymų, jeigu jie neatneša jam kokių nors dovanų. Tie valdovai už dovanas parduoda net savo malones.

Taip ir turi būti valstybėje, kur nėra piliiečių, valstybėje, kur visi įsitikinę, kad aukščiausias asmuo neturi jokių išpareigojimų žemiausiam; valstybėje, kur žmonės mano, kad vienintelis juos siejantis ryšys yra bausmės, kurias skiria vieni kitiems; valstybėje, kur mažai kas daroma ir kur retai prireikia kreiptis į aukštą asmenį su prašymais ir dar rečiau – su skundais.

Respublikoje tokių dovanų niekas nekencia, nes dorovė jų nepripažįsta. Monarchijoje garbė yra didesnė varomoji jėga nei dovanos. Bet despotinėje valstybėje, kurioje nėra nei dorovės, nei garbės, žmogų galima pažadinti veikti tik suteikus jam viltį, kad bus pagerintas jo gyvenimas.

Būtent vadovaudamasis respublikos ideja, Platonas⁵⁴ reikalavo, kad asmenys, priimančys dovanas dėl to, kad vykdo savo

pareigas, būtų baudžiami mirties bausme. „Negalima imti dovanų nei už gerus, nei už blogus darbus“, – sako jis.

Romos įstatymas⁵⁵, kuriuo pareigūnams buvo leidžiama priimti nedideles dovanas⁵⁶, kurių vertė neviršytų šimto ekui per metus, buvo labai kvailas įstatymas. Kam nieko neduoda, tas nieko ir netrokšta; kam duoda mažai, greitai išigeis daugiau, o paskui ir labai daug. Lengviau atvesti į protą tą, kuris, ipareigotas nieko neimti, šiek tiek ima, negu tą, kuris ima daugiau, negu jam derėtų imti, ir visuomet randa tam kokią nors dingstį, pasiteisinimą, priežastį ir pateisinančias aplinkybes.

XVIII SKYRIUS

Apie valdovo dalijamus apdovanojimus

Despotiškose valstybėse, kur, kaip jau sakėme, žmonėms kyla noras veikti tikintis buities sąlygų pagerinimo, valdovas gali apdovanoti tik pinigais. Monarchijose, kur viešpatauja tik garbė, valdovas galėtų apdovanoti vien garbės atributais, bet tie garbės ženklai susiję su prabanga, kuri neišvengiamai skatina naujus poreikius, todėl valdovas apdovanoja pagerbimais, atveriančiais kelią į turtus. Respublikoje, kurioje vyrauja dorovė, savaiminė ir vienintelė varomoji jėga, valstybė apdovanoja tik šio dorybingumo liudijimu. Dideli apdovanojimai liudija, kad esama nuosmukio požymių – tai bendra taisyklė ir respublikai, ir monarchijai; tokių apdovanojimų atsiradimas rodo, kad, viena vertus, valdymo pagrindai pašliję, kad, antra vertus, garbės supratimas prarado ankstesniąją galią, o kita vertus, nusilpo piliečių dorovė.

Patys blogiausi Romos imperatoriai buvo ir patys dosniausi apdovanotojai. Tokie buvo Klaudijus, Neronas, Otonas, Vitelijus, Komodas, Heliogabalas ir Karakala.

Geriausieji – Augustas, Vespasianas, Antoninas, Markas Aurelijus ir Pertinaksas – atvirkščiai, tuo atžvilgiu patys ekonomiciausi. Valdant geriausiems imperatoriams valstybė vėl grįždavo prie savo principų ir garbė būdavo svarbiau nei turtai.

XIX SKYRIUS

Kiti trijų rūšių valdymo principų padariniai

Negaliu baigti šios savo knygos dar kai kur nepritaikęs trijų savo principų.

PIRMAS PRINCIPAS. Ar įstatymai turi versti pilietį vykdyti visuomenines pareigas? Atsakau: taip, turi, bet tik esant respublikai, o ne monarchijai. Respublikoje visuomeninės pareigos yra dorovės liudytojos, brangus užstatas, kurį tėvynė patiki piliečiui. Kadangi visas jo gyvenimas, veikla ir visos mintys turi priklausyti tėvynei, jis negali atsisakyti šių pareigų.⁵⁷ Monarchijoje jos liudija garbę, tam tikros šios garbės taisyklės reikalauja, kad žmogus joms pritarėtų tik tada, kai jam paranku, ir tokioms, kurios jam patinka.

Sardinijos karalius⁵⁸ bausdavo tuos, kurie atsisakydavo jo valstybėje pareigų ir tarnybos. Pats to nesuvokdamas, jis vadovavosi respublikos idėjų dvasia. Beje, savo valdymo pavyzdžiu jis pakankamai įrodė, kad neketino igyvendinti šių idėjų.

ANTRAS PRINCIPAS. Ar reikėtų pritari ti taisyklei, pagal kurią pilietį galima ipareigoti užimti kariuomenėje vietą, žemesnę palyginti su ta, kurią jis ten buvo užėmęs anksčiau? Romoje kariui dažnai tekdavo tarnauti vadovaujant žmogui, kuris prieš metus buvo jo pavaldinys.⁵⁹ Taip yra todėl, kad respublikos dorovei nuolat reikia visapusiško pasiaukojimo valstybei. Bet monarchinėje valstybėje tikros ar tariamos garbės supratimas nesuderinamas su žmogaus pažeminimu.

Despotinėse valstybėse, kur lygiai taip pat piktnaudžiaujama ir garbe, ir vietomis, ir rangais, valdovas vienodai lengvai paverciamas sandiniu, o sandinys valdovu.

TREČIAS PRINCIPAS. Ar reikia priskirti vienam asmeniui civilines ir karines pareigas? Respublikoje šias pareigas reikia sujungti, o monarchijoje atskirti. Respublikoje būtų pavojinga armiją pavesti sluoksniu, besiskiriančiu nuo civilinio, o monarchijoje ne mažiau pavojinga pavesti šių abiejų pareigybių vykdymą vienam ir tam pačiam asmeniui.

Respublikoje žmonės griebsiasi ginklo tik tėvynės įstatymams ginti; žmogus trumpam laikui tampa kariu būtent todėl, kad jis pilietis. Esant dviem skirtingiems luomams kiekvienam, kuris armijoje ir toliau laikytų save piliečiu, gali leisti suprasti, kad jis ne daugiau kaip kareivis.

Monarchijose kariškiai siekia tik šlovės arba bent jau garbės ar turtų. Tokiems žmonėms jokių būdu nereikia patikėti civilių pareigų; atvirkščiai, būtina, kad civilinė valdžia juos tramdytų. Neleistina, kad tie patys asmenys vienu metu turėtų ir liaudies pasitikėjimą, ir pasitikėjimą jėga, kuri galėtų tuo pasitikėjimu piktnaudžiauti.⁶⁰

Pažiūrėkite, kaip bijoma, kad neatsirastų paskiras karinis sluoksnis valstybėje, kurioje po monarchijos skraiste slepiasi respublika; ten karys nesiliauja būti piliečiu ir net pareigūnu, kad abi šios savybės būtų jo ištikimybės tėvynėi garantija ir nuolat primintų jam jo įsipareigojimus. Pareigų suskirstymas į karines ir civilines, kuris atsirado žlugus Romos respublikai, nebuvo savivalė. Tai buvo Romos valstybės struktūros pasikeitimo padarinys ir atitiko monarchinio valdymo prigimtį; Augusto⁶¹ pradėtą darbą turėjo užbaigti kiti imperatoriai⁶², kad galėtų pažaboti karinį valdymą.

Valento varžovas dėl imperatoriaus valdžios Prokopijas visiškai to nesuprato, kai, suteikdamas Persijos valdovo sūniui Hormizdui prokonsulo rangą⁶³, sugrąžino kadaise konsului pri-

klausiusį vadovavimą kariuomenei; beje, galbūt tam jis turėjo ypatingų priešasčių. Žmogus, siekiantis aukščiausios valdžios, labiau rūpinasi savo, o ne valstybės nauda.

KETVIRTAS PRINCIPAS. Ar reikėtų parduvinėti pareigas? Despotinėse valstybėse, kuriose valdovas skiria ir atleidžia pareigūnus savo valia, pareigos neturėtų būti parduvinėjamos.

Monarchinėse valstybėse jas parduvinėti naudinga, nes tai skatina žmones užsiimti, kaip šeimos verslu, vienokia ar kita veikia, kuria jie neužsiimtų iš dorovės paskatų, nes ji kiekvienam diktuoja jo pareigą ir suteikia luomams stabilumą bei pastovumą. Svidas ne veltui sakė⁶⁴, kad Anastasijus, parduvinėdamas visas valstybės pareigas, pavertė imperiją panašią į aristokratiją.

Platonas nekenė tokio parduvinėjimo. „Tai tas pat, – sakė jis⁶⁵, – jei ką nors priimtų į laivą vairininku ar jūrininku už jo pinigus.“ Ar gali paprotys, kenksmingas bet kokiam gyvenimiškam reikalui, pasidaryti naudingas respublikos vadovybei? Bet Platonas kalba apie respubliką, pagrįstą dorove, o mes kalbame apie monarchiją. Bet jei monarchijoje pareigybės nebūtų parduvinėjamos vadovaujantis viešai nustatytais taisyklėmis, tai jos vis tiek būtų parduvinėjamos dėl dvariškių savanaudiškių paskatų ir gobšumo; tai geriau apsimoka nei valdovo pasirinkimas. Pagaliau pats būdas išskirti turtų deka palaiko ir skatina verslumą⁶⁶, o to labai reikia tokios rūšies valdymui.

PENKTAS PRINCIPAS. Kokiam valdymui reikia cenzorių? Jie reikalingi respublikai, kur valdymo principas – dorovė. Dorovę žlugdo ne tik nusikaltimai, bet ir aplaidumas, klaidos, tėvynės meilės trūkumas, pavojingi pavyzdžiai, kenkejiškumas, visa tai, kas apeina įstatymą jo nepažeidžiant, ir tai, kas jį silpnina nepanaikindamas jo galios. Visa tai turi ištaisyti cenzoriai.

Mus stebina bausmė, kuri buvo paskirta areopago nariui už tai, kad jis užmušė žvirblį, kurį vijosi vanagas ir kuris pasislėpė

jam ant krūtinės. Mes priblokšti, kad areopagas nuteisė vaiką mirti už tai, kad šis išdūrė paukšteliai akis. Bet reikia turėti galvoje, kad kalbama ne apie teisumą, nagrinėjantį baudžiamąsias bylas, o apie teisumą, kuris sprendžia moralines problemas respublikoje, pagrįstoje dorove.

Monarchijai nereikia cenzorių; šis valdymas remiasi garbe, o garbės prigimtis ir yra tai, kad visas pasaulis jai – cenzorius. Bet koks žmogus, peržengęs garbės ribas, išgirs priekaištų netgi iš tų, kurie visai tos garbės neturi.

Čia patys cenzoriai buvo sugadinti to, ką jiems reikėjo taisyti. Jie buvo nepajėgūs kovoti su monarchijos sugedimu – tas sugedimas pasirodė stipresnis už juos.

Aišku, kad despotiniam valdymui cenzoriai visai nereikalingi. Kinija, matyt, yra išimtis iš tos taisyklės; bet mes vėliau išdėstysime ypatingas šios aplinkybės priežastis.

ŠEŠTA KNYGA

Įvairių valdymo būdų principų itaka civilinių ir baudžiamųjų įstatymų paprastumui, teismo proceso formoms ir bausmių skyrimui

ISKYRIUS

Apie civilinių įstatymų paprastumą įvairiose valdymo formose

Monarchinio valdymo valstybėse įstatymai negali būti tokie paprasti kaip despotinėse valstybėse. Čia reikalingi teismai. Tie teismai paskelbia nuosprendžius. Tuos nuosprendžius reikia saugoti ir studijuoti, kad šiandien teismas veiktų kaip vakar ir kad piliečių nuosavybė ir gyvenimas būtų tokie pat stabilūs ir apibrėžti kaip ir pati visuomeninė santvarka.

Monarchijoje, kad būtų įgyvendinamas teisingumas, reikia spręsti ne tik turto, gyvybės, bet ir garbės problemas, kurias būtina nuodugniai išnagrinėti. Kuo platesnė teismų žinyba, kuo svarbesni jos reguliuojami interesai, tuo atidesni ir apdairesni privalo būti teisėjai.

Todėl nereikia stebėtis, kad tokios valstybės įstatymuose gausu taisyklių, išlygų ir plačių aiškinimų, dėl kurių padaugeja išskirtinių atvejų ir pati išmintis, ko gero, pavirsta tam tikros rūšies menu.

Monarchijoje nuo žmonių skirstymo pagal jų rangą, kilmę, padėtį dažnai priklauso jų turto pobūdis, ir tokios valstybinės santvarkos įstatymai gali tokia diferenciaciją dar padidinti. Taigi

mes turime privatų turtą, bendrą arba bendrai įsigytą turtą, gautą kaip kraiti ir priklausanti tik žmonai, tėvo ir motinos turtą, įvairių kilnojamažį, laisvą turtą ir ribojamą substitucijos turtą, paveldėtą ar nepaveldėtą turtą, bajorų – dvarų ir prastuomenės, žemės ar piniginę rentą. Kiekviena turto rūšis valdoma pagal tam tikras taisykles, ir tai dar labiau apsunkina darbą.

Mūsų valstybėse feodai tapo paveldimais dvarais. Reikėjo aprūpinti bajoriją turtu, tai yra suteikti feodui pakankamą pajėgumą, tai yra tiek sustiprinti feodą, kad jo savininkas pajėgtų tarnauti valdovui. Tai neišvengiamai sudarė prielaidas atsirasti skirtumams: pavyzdžiui, vienoje šalyse feodai negalėjo būti dalijami tarp brolių, kitose – jaunesniesiems broliams kildavo daugiau.

Monarchas, žinantis kiekvienos savo provincijos padėtį, gali skelbti įvairius įstatymus ir leisti egzistuoti įvairiems papročiams. Bet despotas nieko nežino ir nieko negali žinoti; jo valdymo metodai visuomet vienodi; jis visus valdo rūsčia valia, kuri visur vienoda; viskas po jo kojomis susilygina.

Priklausomai nuo to, kaip monarchijoje plečiasi teismų veikla, jų nuosprendžiai tampa teisės mokslų nagrinėjimo objektu, nes tuose nuosprendžiuose kartais pasitaiko prieštaravimų arba nuomonių skirtumų pasikeitus teisėjams; arba todėl, kad iš dviejų vienodų bylų viena buvo vedama geriau nei kita; arba, pagaliau, dėl daugybės piktnaudžiavimų, kurie neišvengiamai braunasi į visas žmogaus veiklos sritis. Tai neišvengiamas blokažas, kurį įstatymų leidėjai nuolat taiso kaip kažką priešingą nuosprendžių sandaros būdo dvasiai, nes teismų veiklą turi lemti valstybės sandaros prigimtis, o ne įstatymų prieštaravimai ir neapibrėžtumas.

Valdymo būduose, kur neišvengiami skirtumai tarp asmenų, turi egzistuoti ir privilegijos. Tai dar labiau kenkia paprastumui ir skatina atsirasti tūkstančius išimčių.

Kuri nors iš privilegijų, labiausiai slegianti visuomenę, o

užvis labiausiai tuos, kurie ją suteikia, gali būti apskusta išskirtinai tam tikram teismui. Ir štai atsiranda daug naujų bylų, kurių objektas – nustatyti, į kokią būtent teisimą turi kreiptis ieškovas.

Despotinėse valstybėse liaudies padėtis visai kitokia. Aš net nežinau, ką ten galėtų veikti įstatymų leidėjai ar teisėjai. Visos žemės priklauso valdovui, todėl ten beveik nėra jokių civilinių įstatymų dėl žemės nuosavybės. Valdovas paveldi savo pavaldinių turtą, todėl ten nėra ir paveldėjimo įstatymų. Kai kuriose šalyse valdovui priklauso išskirtinė prekybos teisė, todėl nerikalingi prekybos įstatymai. Tuokiantis su vergėmis nereikia civilinių įstatymų dėl kraičio ir žmonos teisiu. Iš šitos visuotinės vergijos faktų išplaukia ir tai, kad ten beveik visai nėra žmonių, kurie laisva valia galėtų atsakyti teisme už savo elgesį. Daugumą su morale susijusių veiksmų ten lemia tėvo, vyro, šeimininko valia, ir sprendžia jie, o ne teismas.

Pamiršau pasakyti, kad tos valstybės beveik nežino, kas yra garbė, todėl garbės bylų, kurios pas mus užima tokią svarbią vietą, ten nėra. Despotizmas yra savaiminis; todėl keliautojai, aprašantys šalis, kuriose jis viešpatauja, retai mums kalba apie civilinius įstatymus.¹

Taigi ten nėra jokių prielaidų bylinėtis ir vykdyti teismo procesus. Tuo iš dalies galima paaiškinti, kodėl ten taip griežtai elgiamasi su besibylinėjančiais; jų pretenzijų nepagrįstumas, nebūdamas užmaskuotas begalybe įstatymų, atsiskleidžia visu savo nuogumu.

II SKYRIUS

Apie baudžiamųjų įstatymų paprastumą esant įvairiems valdymo būdams

Nuolat tenka girdėti, kad visur reikėtų įgyvendinti teisingumą taip kaip Turkijoje. Nejaugi tik labiausiai neišprususios tautos

Matome, kad respublikoje formalumai ne mažiau būtini nei monarchijoje. Abiejose šiose struktūrose jų skaičius didėja kartu su pagarbos didėjimu piliečių garbei, turtui, gyvybei ir laisvei.

Visi žmonės respublikinėse valstybėse lygūs, jie lygūs ir despotinėse valstybėse: pirmuoju atveju todėl, kad visi jie – viskas, antruoju todėl, kad visi jie – niekas.

III SKYRIUS

Kokio valdymo valstybėse ir kokiais atvejais reikia teisti pagal įstatymo raidę

Juo labiau valdymas artėja prie respublikinio, juo apibrėžtesnis ir tikslesnis darosi teisingumo vykdymas. Didelis Spartos respublikos trūkumas buvo tas, kad eforai ten teisė savavališkai nesivadovaudami jokiais įstatymais. Romoje pirmieji konsulai teisė kaip eforai; greitai paaiškėjo, koks nevykęs tas teismas, ir buvo sukurti apibrėžti įstatymai.

Despotinėse valstybėse nėra įstatymo: ten pats teismas – įstatymas. Monarchinėse valstybėse yra įstatymai ir, jeigu jie aiškūs, teisėjas jais vadovaujasi, o jei ne, jis stengiasi suvokti jų dvasią. Respublikinio valdymo prigimtis reikalauja, kad teisėjas nenukryptų nuo įstatymo raidės. Ten negalima išaiškinti įstatymo piliečio nenaudai, kai bylinėjamasi dėl jo turto, dėl jo garbės ar jo gyvybės.

Romoje teisėjai tik paskelbdavo nuosprendį dėl teisiamojo kaltės padarius tam tikrą nusikaltimą, o bausmę skirdavo įstatymas, kaip matyti iš įvairių ten išleistų tekstų. Lygiai taip ir Anglijoje prisiėkusių tik sprendžia, ar teismui išnagrinėjus visas bylos aplinkybes nusikaltimas įrodytas, ar ne. Jeigu jis įrodytas, teisėjas paskelbia įstatymu numatytą už šį nusikaltimą bausmę, ir jam šitam reikalui reikalingos tik akys.

aiškiai suprato, kas yra svarbiausia ir ką labiausiai pasaulyje turėtų išsamoninti žmonės?

Jei į teismų formalumus pažiūrėsite atsižvelgdami į tai, kiek jie pridaro sunkumų piliečiui, norinčiam susigražinti savo turtą ar gauti kompensaciją už jam padarytą žalą, tai pamatysite, kad jų yra labai daug. Jeigu į juos pažiūrėsite atsižvelgdami į jų santykį su piliečių laisve ir saugumu, tai dažnai pamatysite, kad jų yra labai mažai, ir įsitikinsite, kad visi tie sunkumai, išlaidos, vilkinimai ir pačios teisingumo instancijų klaidos yra toji kaina, kurią kiekvienas pilietis sumoka už savo laisvę.

Turkijoje, kur mažai rūpinamasi pavaldinių turtu, visos bylos labai greitai baigiasi priimant vienokią ar kitokią sprendimą. Pats sprendimo būdas nesvarbus – svarbu tik nuspręsti. Paša, surinkęs kai kurių duomenų bylai, pasitelkia fantaziją ir paskiria besibylinėjančioms smūgių per kulnus lazda skaičių; pasakui išsiuonia juos namo.

Ir ten būtų labai pavojinga susižavėti teismo procesais: tokia aistra sukelia karštą troškimą pasiekti teisingumą, neapykantą, nepaliojamą proto įtampą, nuolatinį tikslo siekimą. VISO ŠITO REIKĖTŲ IŠSIŽADĖTI VALSTYBĖJE, KURIOJE NELEIDŽIAMY KITOKIE JAUSMAI, IŠSKYRUS BAIME, IR KUR VISKAS NELAUKTAI BAIGIASI PERVERSMU. ČIA KIEKVIENAS TURI SUPRASTI, KAD JAM GERIAU, JEIGU PAVEIGŪNAI APSKRITAI NEŽINOS APĖ JO EGZISTAVIMĄ, IR KAD JIS BUS SAUGUS, JEI BUS NIEKAS.

Bet nuosaikaus valdymo valstybėse paties nereikšmingiausio piliečio galva turi tam tikrą vertę; čia iš piliečio turtas ir garbė atimami tik po ilgo ir išsamaus tyrimo; gyvybė atimama tik tada, kai pati tėvynė sukyla prieš pilietį; bet sukilusi ji suteikia jam visas įmanomas priemones gintis.

Todėl bet koks žmogus, kurio valdžia artėja prie absoliutizmo?, pirmiausia pradeda rūpintis įstatymų supaprastinimu. Tokioje valstybėje didesnis dėmesys skiriamas pašalinti įvairioms pavienėms kliūtims, o ne pavaldinių laisvei; ja visai nustojama rūpintis.

IV SKYRIUS

Apie teismo nuosprendžių paskelbimo būdus

Iš čia išplaukia įvairūs nuosprendžio paskelbimo būdai. Monarchijoje teisėjai veikia kaip tarpininkai; jie visi svarsto, keičiasi nuomonėmis, tariasi, stengiasi suderinti savo sprendimus. Dauguma paisy menkiausias mažumos nuomones. Visa tai netinka respublikos prigimčiai. Romoje ir Graikijos miestuose teisėjai nebendraudavo vieni su kitais: kiekvienas pareikšdavo savo nuomonę apie vieną iš trijų formulių: *išteisinu, nutiesiu, abejoju*³, nes ten teisė arba bent buvo manoma, kad teisia, liaudis. Bet liaudis – ne juristė. Visos teisinės išlygos ir priemonės šalims sutaisyti jai netinka. Jai reikia pateikti tik vieną dalyką, tik vieną faktą ir reikalauti, kad jį patvirtintų, ar reikia apkaltinti, ar išteisinti, ar atidėti nuosprendį.

Romėnai graikų pavyzdžiu įsivedė ieškiniams⁴ ypatingas formules ir pripažino, kad būtina vesti bylą pagal ją atitinkančią ieškininę formulę. Tai buvo būtina, nes atitiko jų teisingumo vykdymo būdą: reikėjo nepaprastai tiksliai apibrėžti klausimo sudėtį, kad visuomet tai būtų akivaizdu liaudžiai. Kitaip vyktant kokiam nors ilgam ir sudėtingam procesui klausimo sudėtis nuolat keisis, ir jo nebus galima suvokti.

Būtent dėl šios priežasties Romos teisėjai priimdavo prašymus tik dėl labai tiksliai suformuluoto dalyko, kurio jau nereikėjo papildyti, susiaurinti ir daryti pakeitimų. Bet pretoriai išrado kitokias ieškinines formules, kurios buvo pavadintos *sąžiningomis*⁵. Tos formulės suteikė teisėjui didelę laisvę skelbiant nuosprendį, o tai labiau atitiko monarchijos dvasią. Todėl Prancūzijos juristai sako⁶: Prancūzijoje „visi procesai vyksta sąžiningai“.

V SKYRIUS

Kokiam valdymo būdui esant valdovas pats gali būti teisėjas

Makiavelis (*Machiavelli*)⁷ teigia, kad Florencija prarado laisvę todėl, kad ten prieš liaudį vykdomi nusikaltimai – didenybės išeidimas – nebuvo nagrinėjami kaip Romoje liaudies susirinkimuose. Šias bylas nagrinėjo ypatingas aštuonių narių teismas. Bet, sakė Makiavelis, saujelė žmonių ir susigundo saujele. Aš mielai pritarčiau tam didžiam žmogui, bet šiuo atveju politinis interesas slopina civilinį interesą (nes visuomet iškyla nepatogumų, kai liaudis pati tampa teisėja dėl jai padarytų skriaudų), todėl reikia, kad įstatymai kiek tik įmanoma apsaugotų privačius asmenis.

Romos įstatymų leidėjai, siekdami šio tikslo, priėmė du nutarimus: jie leido kaltinamiesiems išvengti teismo, jeigu šie savanoriškai vyks į tremtį⁸, ir nustatė⁹, jog pasmerktųjų turtas turi būti paaukotas dievams, kad būtų išvengta konfiskavimo liaudies naudai. Vieniulikoje knygoje bus išdėstyti kiti nutarimai, apribojantys liaudžiai priklausantią teisenos teisę.

Solonas puikiai mokėjo užkirsti kelią piktnaudžiavimams, kurie gatėjo atsirasti dėl teisės bausti už nusikaltimus; jis nustatė, kad areopagas peržiūrėtų bylas, kad jis iš naujo apkaltintų prieš liaudį tą, kurį jis laiko neteisingai išteisintą¹⁰, kad reikalautų neišklia bylą persvarstyti¹¹. Tai buvo nuostabus įstatymas: liaudis pakluso jos labiau gerbiamai valdžiai ir privertė kontroliuoti save pačią.

Esant tokiai bylos eigai, ypač nuo kaltinamojo suėmimo akimirkos, neturi būti skubotumo, kad liaudis galėtų nusiraminti ir teisti šaltakraujiškai.

Despotinėse valstybėse valdovas gali teisti pats, bet jis negali būti teisėjas monarchijoje: žlugtų valstybės sankloda, tarpininkaujantis ir priklausomos valdžios sunyktų ir visi teismo procesai nutrūktų; visų protuose įsiviešpatautų baimė, visų

veidai išbaltų; išnyktų tarpusavio pasitikėjimas, išnyktų garbė, išnyktų meilė; nebebūtų saugumo, nebeliktų monarchijos.

Štai dar keletas kitokių samprotavimų. Monarchinėse valstybėse valdovas yra šalis, kuri persekioja kaltinamuosius, reikalauja, kad jie būtų nubausti ar išteisinti. Jeigu jis teisų pats, tai būtų vienu metu ir teisėjas, ir šalis.

Šiose valstybėse konfiskuotas turtas dažnai atitenka valdovui: jeigu jis teisų už nusikaltimus, tai vėl taptų ir teisėju, ir suinteresuota šalimi.

Dar daugiau, jis prarastų puikiausią savo valdžios atributą – teisę pasigailėti¹²; būtų neprotinga, jeigu jis paskelbtų nuosprendį, o paskui pats jį atšauktų; jis nenorėtų pats sau prieštarauti. Ką jau kalbėti apie tai, kad esant tokiai tvarkai susipainiotų visos nuostatos: niekada nebūtų galima žinoti, ar žmogų išteisino teismas, ar jo pasigailėjo valdovas.

Kai karalius Liudvikas XIII panorą pats būti teisėju kuni-gaikščio de Lavaleto¹³ byloje ir, šiam reikalui į savo kabinetą sudėtį įtraukęs keletą parlamento tarnautojų bei valstybės patarėjų, pasiūlė jiems pareikšti savo nuomonę dėl kaltinamojo suėmimo, prezidentas Beljevas (*Bellièvre*) pasakė, „kad jam keista matyti valdovą, dalyvaujantį vieno iš jo pavaldinių byloje; kad karaliai tik pasigaili teisiamojo pavesdami apkaltinti jį savo valdininkams; kad jo didenybei negali būti malonu žiūrėti į prieš jį kaltinamųjų suole sėdintį žmogų, kuris po valandos jo nuosprendžiu bus nuteistas mirti! Kad valdovas, žarstantis malones, negali ištvirti tokio reginio; kad vien tik jį išvydus atšaukiami bažnytiniai interdikčiai ir kad visi turi išėiti iš valdovo tik patenkinti.“ Kai pradėjo bylą nagrinėti iš esmės, tas pats prezidentas pareiškė tokią nuomonę: „Šis teismas neturi sau pavyzdžio ir netgi prieštarauja visiems pavyzdžiams iki šių dienų, nes niekuomet dar nebuvo matyta, kad Prancūzijos karalius kaip teisėjas nuteistų mirti savo bajotą“¹⁴.

Asmeniškai valdovo teismas būtų neišsenkantis šaltinis ne-

teisybėms ir piktnaudžiavimams. Dviraškių atkaklumas verstų valdovą skelbti nuosprendžius. Kai kurie Romos imperatoriai buvo apimti aistros teisti, ir jie labiausiai iš visų nustebino padarytomis neteisymbėmis.

Tactas sako¹⁵, kad Klaudijus, perėmęs teismų reikalus ir pareigas, sudarė prielaidas visokiausiems grobstymams. Todėl po Klaudijaus imperatorius Neronas, siekdamas patenkinti save protus, pareiškė, „kad jis niekuomet nesims pats teisėjauti, nes kaltintojai ir kaltinamieji galėtų būti palikti tarp rūmų sienų keleto atleistinių valiai“¹⁶.

„Viešpataujant Arkadijui, – sako Zosima¹⁷, – prisiveisusių šmeižikų štvė apspito ir išniekino valdovo rūmus. Kai žmogus mirdavo, jį paskelbdavo bevaikiu¹⁸ ir išdalydavo jo turtą valdovo nurodymu; kadangi pats imperatorius buvo kvailas, o pernelyg apsukri imperatorienė pataikavo nepasotinamam savo tarnų ir draugių godumui, doriems žmonėms telikdavo trokšti mirties.“

„Anksčiau, – sako Prokopijus¹⁹, – rūmuose buvo nedaug žmonių, bet, kai valdant Justinianui teisėjams buvo atimta teisė įgyvendinti teisingumą, teismai ištuštėjo, o valdovo rūmai skambėjo nuo besibylinjančių riksmų.“ Visiems žinoma, kaip ten būdavo pardavinėjami nuosprendžiai ir net įstatymai.

Įstatymai – tai valdovo akys; jomis jis mato tai, ko be jų negalėtų pamatyti. Priskirdamas sau teisėjo pareigas, jis veikia ne savo naudai, o savo gundytojų naudai, kenkdamas pats sau.

VI SKYRIUS

Apie tai, kad monarchijoje ministrai neturėtų būti teisėjai

Monarchijose kyla daug sunkumų dėl to, kad ministrai kėsina si patys spręsti ginčytinas bylas. Ir dabar dar esama valstybių, kuriose yra daug teisėjų byloms dėl išdo nagrinėti ir kur – kas

VIII SKYRIUS

Apie apkaltinimo būdus įvairiuose valdymuose

Romoje²² kiekvienam piliečiui buvo leidžiama apkaltinti kitą pilietį. Tai glūdėjo respublikos dvasioje, kai iš kiekvieno piliečio reikalaujama, kad jis siektų beribės visuomeninės gerovės, ir kai buvo tikima, kad kiekvienas pilietis turi visas savo tėvynės teises. Valdant imperatoriams toliau buvo laikomasi respublikos valdymui pritaikytų taisyklių, o tai netrukus paskatino atsirasti bjauriai žmonių padermei – skundikų šutvei. Kiekvienas, kuris, be daugybės ydų, turėjo didelių gabumų ir buvo menko dvasinio lygio – buvo garbėtroška, ėmėsi ieškoti nusikaltėlio, kurio nuteisimas būtų buvęs malonus valdovui. Tai atverdavo kelią į garbę ir turtus²³, – dalykas, kuris pas mus neįmanomas.

Dabar mes turime nuostabų įstatymą – būtent tą įstatymą, pagal kurį reikalaujama, kad valdovas, kurio pareiga – siekti, kad įstatymai būtų vykdomi, paskirtų kiekvienam teismui po valdininką, jo vardu kontroliuojantį visus nusikaltimų tyrimus. Tokiu būdu skundiko funkcija mūsųose neaiški; o jei tas viešas kaltintojas bus įtartas piktnaudžiavimu savo tarnyba, tai jis bus priverstas pasakyti, kuris žmogus jam pateikė skundą.

Pagal Platono įstatymus²⁴ kiekvienas, kuris nepranešė valdžios pareigūnams apie jam žinomą nusikaltimą arba atsisakė jiems padėti, nusipelno bausmės. Dabar tokia tvarka būtų netinkama. Valstybė budi už piliečius; ji dirba, ir jie ramūs.

IX SKYRIUS

Apie bausmių griežtumą įvairiose valstybėse

Griežtos bausmės labiau tinka despotinėse valstybėse, kurių principas – baimė, o ne monarchijose ir respublikose, kurių valdymo jėga – garbė ir dorovė.

galėtų patikėti! – ministrai patys dar nori spręsti tas bylas. Būtų galima daug dėl to prieštarauti, bet aš apsiribosiu tik vienu samprotavimu.

Tarp monarcho tarybos ir jo teismų yra šiokių tokių prieštaravimų, išplaukiančių iš pačios dalykų prigimties. Į karaliaus tarybą turi įeiti ne daug žmonių, o teismams reikia daugybės teisėjų. Taip yra todėl, kad pirmuoju atveju reikalus reikia tvarkyti su tam tikra aistra, kurios galima tikėtis tik iš nedidelės grupės, ne daugiau kaip keturių ar penkių asmenų, visiškai atsidavusių šiems reikalams. Atvirkščiai, teismo byloms vesti reikia šaltakraujiškų veikėjų, kuriems šie reikalai būtų tam tikra prasme bereikšmiai.

VII SKYRIUS

Vieno asmens teismas

Toks teismas imanomas tik despotinėje valstybėje. Iš Romos istorijos matome, kokių piktnaudžiavimų gali atsirasti tokiam teisme. Kaip galėjo Apijus nepaniekinti savo teisme įstatymų, kai jis pažeidė netgi tą, kurį pats sukūrė?²⁰ Titas Livijus mums papasakojo apie begėdišką šio decemviro sukybę. Jis sutiko žmogų, reikalaujantį atiduoti jam kažkokią Virginiją, kaip jam priklausiusią vergę. Virginijos giminaičiai reikalavo, kad Apijus savo paskelbto įstatymo pagrindu atiduotų Virginiją jiems iki galutinio teismo nuosprendžio. Apijus pareiškė, kad jo įstatymas išleistas tik tėvo naudai, o kadangi Virginija išvykusi, tas įstatymas šiuo atveju negali būti taikomas.²¹

Nuosaikiose valstybėse meilė tėvynei, gėda, pasmerkimo baimė turi tramdomąją galią, pajėgiančią sulaikyti nuo daugelio nusikaltimų. Tokiose valstybėse sunkiausia bausmė už padarytą blogą poelgį yra būti apkaltintam dėl šio poelgio. Todėl ten civiliniai įstatymai gali lengviau išaukleti žmones ir jiems nereikia tokio didelio griežtumo.

Tose valstybėse geras įstatymų leidėjas rūpinasi ne tiek tuo, kaip bausti už nusikaltimus, kiek tuo, kaip getinti papročius.

Kinijos rašytojai nuolat pastebėdavo²⁵, kad jų imperijoje bausmių padaugėjimas visuomet būdavo revoliucijos pranašas: iš tikrųjų bausmių daugėdavo priklausomai nuo papročių sugėdimo laipsnio.

Būtų nesunku įrodyti, kad visose arba beveik visose Europos valstybėse bausmės sugriežtėdavo arba sušvelnėdavo priklausomai nuo to, kiek ten būdavo priartėjama prie laisvės arba nutolstama nuo jos.

Despotinėse valstybėse žmonės tokie nelaimingi, kad jie netiek brangina savo gyvybę, kiek bijo mirti, todėl ten bausmės turi būti žiauresnės. Nuosaikiose valstybėse žmonės labai brangina gyvybę, todėl ten gyvybės atėmimas – itin griežta bausmė.

Žmonės, kurie pernelyg laimingi ir kurie labai nelaimingi, vienodai linkę būti žiaurūs, šito įrodymas – vienuoliai ir užkariautojai. Tik vidutiniški žmonės, taip pat tie, kurie patiria ir laimę, ir nelaimę, yra romūs, užjaučiantys.

Tai, ką mes išvelgiame pavieniuose žmonėse, būdinga ir iš tautos tautoms. Vienodai žiaurios būna ir laukinės tautos, kurių gyvenimas sunkus, ir žmonės despotiškų valstybių, kuriose tik vienas asmuo – likimo lepūnelis, o visi kiti – posūniai. Romumas viešpatauja tik nuosaikaus valdymo valstybėse.

Skaitydami apie žiaurius sultonų susidorojimus, mes skaudama širdimi jaučiame žmogaus prigimties ydas.

Nuosaikaus valdymo valstybėse geras įstatymų leidėjas viską gali panaudoti kaip bausmę. Ar ne keista, kad Spartoje viena

iš pagrindinių bausmių buvo draudimas laikinai duoti kitam savo žmoną, laikinai gauti svetimą žmoną ir būti apsuptam savo namuose tik skaisčių mergelių? Žodžiu, viskas, ką įstatymas vadina bausme, iš tikrųjų ir yra bausmė.

X S K Y R I U S

Apie senuosius prancūzų įstatymus

Senuosiuose Prancūzijos įstatymuose labiausiai reiškiasi monarchijos dvasia. Bylose, kuriose bausmės buvo piniginės baudos, paprastai žmonės buvo baudžiami lengviau negu kilmingi.²⁶ Kriminalinėse bylose – atvirkščiai²⁷, kilmingiesiems nuplėsdavo garbę ir atimdavo teisę dalyvauti teismo posėdžiuose, tuo tarpu paprastų žmonių, kurie esą neturi garbės, nukendavo kūnas.

X I S K Y R I U S

Jei liaudis dorovinga, nereikia daug bausmių

Romos liaudis buvo nuoširdi. Jos nuoširdumas buvo toks didelis, jog įstatymų leidėjui dažnai pakakdavo tik nurodyti žmoneis kelią į gėrį, kad priverstų juos tuo keliu eiti. Atrodė, jiems reikia ne įsakymų, o tik patarimų.

Beveik visos bausmės, nustatytos valdovų įstatymais ir Dvylikos lentelių įstatymais, respublikos laikais buvo atšauktos arba Valerijaus įstatymu²⁸, arba Porcijaus įstatymu²⁹. Bet nebuvo pastebėta, kad nuo to pablogėtų respublikos valdymas arba nukentėtų visuomeninė tvarka.

Valerijaus įstatymu teisėjams buvo draudžiama vartoti jėgą prieš pilietį, apeliuojantį į liaudį, ir vienintelė bausmė už jo nusizengimą buvo blogo žmogaus reputacija.³⁰

XII SKYRIUS

Apie bausmių griežtumą

Patirtis parodė, kad šalyse, kuriose bausmės nėra griežtos, jos piliečiams padaro ne mažesnę įspūdį negu pačios griežčiausios kitose šalyse.

Griežta ir linkusi į prievartą vyriausybė, pastebėjusi valstybėje kokią nors netvarką, trokšta kuo greičiau ją likviduoti ir, užuot atgaivinusi senų įstatymų jėgą, įveda naują griežtą bausmę, kuri tuoj pat užkerta kelią blogiui. Bet pernelyg įtempti valdymo žašlai greitai atsileidžia. Vaizduotė pripranta prie šios griežtesnės bausmės, kaip ji priprato prie ankstesnės švelnesnės; ir, kadangi nuslopsta šios švelnesnės bausmės baimė, atsiranda būtinybė taikyti griežtesniąją visiems atvejams. Kai kuriose valstybėse tapo įprastas reiškinys plėšikauti pagrindiniuose keliuose. Kad būtų sutramdyti kelių plėšikai, buvo sugalvota mirties bausmė sulaužant ratu kaulus. Ir iš tiesų toji bausmė kuriam laikui pristabdė plėšikavimą. Bet gana greitai pagrindiniuose keliuose pradėta plėšikauti taip pat dažnai kaip ir anksčiau.

Mūsų laikais padažnėjo dezertyravimų; nors už dezertyravimą buvo pradėta skirti mirties bausmė, bet dezertyrų nesumažėjo. To reiškinio priežastis visai paprasta: kareivis, kasdien pripratęs rizikuoti savo gyvybe, niekina arba laiko garbe niekinti pavojus. Jis kasdien pratinamas bijoti gėdos, taigi reikėjo įvesti bausmę, užtraukiančią nenuplaunamą gėdą visam kareivio gyvenimui.³¹ Ketindami sustiprinti bausmę, įstatymų leidėjai iš tikrųjų ją tik susilpnino.

Nedera valdyti žmonių taikant kraštutines priemones; reikia saikingai naudoti prigitimties suteiktas vadovavimo žmonėms galias. Įsigilinkite į visokio pasileidimo priežastis ir suprasite, kad jis randasi dėl nusikaltimų nebaudžiamumo, o ne dėl bausmių švelnumo.

Sekime prigitimimi, kuri vietoj bizūno davė žmogui gėdą, ir tegul paveikiausia bausmės dalis bus gėda.

Jeigu yra šalių, kuriose bausmė neužtraukia gėdos, tai dėl to kalta tironija, vienodai baudžianti ir nusikaltėlius, ir dorus žmones.

Ir jeigu yra tokių šalių, kuriose žmones tramdo tik griežtos bausmės, būkite tikri, kad tai daugiausia lemia žiaurumas vyriausybės, skiriančios tas bausmes už lengvus nusikaltimus.

Dažnai įstatymų leidėjas, norėdamas užkirsti kelią blogiui, suka galvą tik dėl to, kaip pasiekti šį tikslą. Jis mato tik vieną reikalo pusę ir nepastebi su ja susijusių nepatogumų. Po to, kai blogis pašalintas, visi pastebi tik įstatymų leidėjo žiaurumą; ir valstybėje išlieka blogis, sąlygotas to žiaurumo; jis iškreipė mąstymą, jis pripratino žmones prie despotizmo.

Po Lisandro pergalės prieš atėniečius³² nugalėtojai pradėjo teisti belaisvius. Atėnų gyventojai buvo apkaltinti tuo, kad jie išdvių gatvę sumetė į jūrą visus savo belaisvius ir visos liaudies susirinkime nutarė nukirsti plaštakas visiems, kuriuos paims į nelaisvę.

Visi buvo nužudyti, išskyrus Adimantą, balsavusį prieš šį nutarimą. Prieš pasmerkdamas mirtį Filokletą, Lisandras priekaištavo jam, kad jis sugadino protus ir visai Graikijai davė žiaurumo pamokas.

„Kai argonautai, – rašo Plutarchas³³, – nužudė pusantrą tukstančio savo piliečių, atėniečiai atnešė dievams atpirkimo aukų. Jie maldavo juos apsaugoti atėniečius nuo noro taip žiauriai pasiegti.“

Yra dvi sugedimo rūšys: viena, kai liaudis nesilaiko įstatymų; kita, kai ją sugadina įstatymai. Pastaroji liga neišgydoma, nes ją sukelia vaistas.

XIII SKYRIUS

Japonų įstatymų bejėgiškumas

Bausmių perteklius gali silpninti patį despotizmą. Pažvelkime į Japoniją.

Ten mirties bausme baudžia beveik už visus nusikaltimus³⁴, nes nepaklusimas tokiam didžiam kaip Japonijos imperatoriui laikomas baisiu nusikaltimu. Bausmės tikslas – ne nusikaltusiojo perauklėjimas, o valdovo kerštas jam. Šios idėjos atsirado iš keliaklupsčiavimo ir daugiausia dėl to, kad ten imperatorius yra visų turėtų savininkas, todėl beveik visi nusikaltimai tiesiogiai pažeidžia jo interesus.

Ten mirties bausme baudžiama už bet koki melą valdžios pareigūnams³⁵, tai yra už patį natūraliausią savignyos būdą.

Ten griežtai baudžiama net ir už iliuzinį nusikaltimą: pavyzdžiui, žmogus už tai, kad lošė azartinį lošimą iš pinigų, baudžiamas mirties bausme.

Tiesa, iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad neįprastas šios liaudies – užsispyrusios, kaprizingos, ryžtingos, turinčios vi-sokiausių keistybės, niekinančios bet koki pavojų ir nelaimės – charakteris pateisina negailestingas įstatymų leidėjų nuostatas; bet ar galima nuolatinių siaubingų bausmių vaizdais išauklėti ar sulaukyti žmones, kurie pagal savo prigimtį, natūralu, niekina mirtį ir persirežia pilvus dėl menkiausios priežasties? Ar netrukus jie neapsipras su tokiomis bausmėmis?

Japonai apie auklėjimą sako, kad su vaikais reikia elgtis švelniai, nes bausmės juos daro žiaurius; kad nereikia per griežtai elgtis su vergais, nes jiems kyla būtinybė gintis. Atsižvelgiant į dvasią, kuri turi viešpatuoti šeimos valdyme, ar nereikėtų tokių nuostatų perkelti į politinio ir civilinio valdymo sferą?

Išmintingas įstatymų leidėjas pasistengtų suvaldyti protus bausmių nuosaikumu ir apdovanojimais, filosofijos, moralės ir religijos normomis, kurios atitiktų tos tautos charakterį, protin-

gu garbės taisyklių taikymu, bausmėmis sugėdijant, dažniais gyvenimo džiaugsmiais ir ramia gerove; ir jeigu įstatymų leidėjas bijotų, kad žmonių, pripratusių prie žiaurių bausmių, nesulaikys ne toks griežtas baudimas, tai jis veiktų³⁶ pamažu, atsargiai ir, pradėjęs nuo bausmių už lengvus nusikaltimus sušvelninimo, prieitų iki to, kad visos bausmės būtų sušvelnintos.

Bet despotizmas nepripažįsta šių būdų; ne tokiais keliais jis veda žmones. Jis gali piktnaudžiauti savimi – ir tikrai savimi. Japonijoje despotizmas itin stengėsi ir žiaurumu pralenkė pats save.

Kad toliau galėtų valdyti įbaugintus ir iniršusius žmones, imperatoriui teko naudoti vis žiauresnius valdymo būdus. Tokios žiauraus valdymo ištakos, tokia Japonijos įstatymų dvasia. Bet tuose įstatymuose daugiau iniršio negu jėgos. Japonijos valdovams pasisekė išnaikinti krikščionybę, bet pats jų pastangų perteklius byloja apie jų silpnumą. Jie kūrė gerą policiją, o tapo dar bejėgiškesni.

Perskaitykite pranešimą apie imperatoriaus pasimatymą su Deiro.³⁷ Buvo pasmaugta ir kitaip nužudyta netikėtinais daug žmonių. Niekšai grobė jaunas merginas ir berniukus. Paskui pagrobtuosius kasdien rasdavo pačiu netikėčiausiu laiku vietoje vietose nuogus užsiūtus drobinuose maišuose, kad jie ne atpažintų vietų, po kurias buvo tampomi; ten grobstė viską, ką norėjo; perpjaudavo arklams pilvus, kad raiteliai nukristų; apversdavo karietas, kad galėtų apiplėšti moteris. Kai olandams pasakė, kad jiems negalima naktį būti ant pakylų, nes juos gali nužudyti, šie nusileido nuo jų ir t. t.

Tuo pačiu noriu pabrėžti dar vieną savitą bruožą. Imperatorius, atsidavęs bjauriems pasimėgavimams, nemąstė apie vedybas: jis rizikavo mirti nepalikęs įpėdinio. Deiras jam atsiuntė dvi labai gražias merginas; vieną iš jų imperatorius vedė dėl padorumo, bet neturėjo su ja jokių santykių. Jo žindyvė atvedavo

jam pačias gražiausias imperijos moteris, bet ir tai nepadėjo. Galų gale ji sužavėjo ginklininko dukte³⁸, jis ryžosi ir susilaukė su ja sūnaus. Rūmų damos, pasipiktinusios, kad jis pasirinko tokios žemos kilmės personą, pasmaugė berniuką. Tas nusikaltimas buvo nusišleptas nuo imperatoriaus, kitaip būtų prasilięję upeliai kraujo. Taip pats įstatymų žiaurumas trukdo jų laikytis. Kai bausmė neišmatuojama, dažnai tenka pasirinkti nebaudžiamumą.

XIV SKYRIUS

Apie Romos senato dvasią

Acilijaus Galabrijiaus ir Pizono konsulavimo laikais buvo paskelbtas Acilijaus įstatymas³⁹ dėl pareigybių ieškotojų intrigų panaikinimo. Dionas teigia, jog senatas paskatino konsulus pasiūlyti šį įstatymą todėl, kad tribūnas K. Kornelijus sumanė įvesti baisias bausmes už šį nusikaltimą ir liaudis jam pritarė. Senatas manė, kad itin griežtos bausmės, be jokios abejonės, įbaugins, bet kartu niekas nesiryš nei kaltinti, nei smerkti, o jeigu bausmės bus nuosaikesnės, atsiras ir teisėjų, ir kaltintojų.

XV SKYRIUS

Apie bausmes Romos įstatymų leidyboje

Aš itin tikinu savo pagrindinių teiginių teisingumu, matydamas, kad juos patvirtina Romos istorija; negaliu abejoti, kad bausmių pobūdis priklauso nuo valdymo prigimties, kai matau, kad ši didžioji tauta keičia šiuo atžvilgiu savo civilinius įstatymus pagal tai, kaip ji pakeitė politinius įstatymus.

Valdovų įstatymai, parengti liaudžiai, kurią sudarė bėgliai, vergai ir plėšikai, buvo labai griežti. Respublikos dvasiai išsau-

goti reikėjo, kad decemvirai nepriskirtų šių įstatymų prie Dvylikos lentelių įstatymų; bet tironijos troškę žmonės nemanė esant reikalinga vadovautis respublikos dvasia.

Titas Livijus rašo⁴⁰, kad skausminga mirtis Albos diktatoriaus Metijaus Sufecijaus, kuris Tulo Hostilijaus nuosprendžiu buvo perplėštas dviejų vežimų, buvo pirma ir paskutinė bausmė, liudijanti apie tai, kad buvo pamiršti žmogiškieji jausmai. Jis klysta: Dvylikos lentelių įstatymuose yra daug labai žiaurių nuostatų.⁴¹

Decemvirų užmačios aiškiausiai matomos skiriančios mirties bausmes poetams ir pamfletų autoriams. Tai visai neatitinka respublikos dvasios, kur liaudis mėgsta matyti stipriųjų pažeminimą. Bet žmonės, užsimoję panaikinti laisvę, bijojo rašytinių tekstų, kuriuose galėjo būti primenama apie laisvės dvasią.⁴²

Išvijus decemvirus neteko galios beveik visų jų priimti baudžiamieji įstatymai. Formaliai jie nebuvo atšaukti, bet ir nebuvo taikomi po to, kai Porcijaus įstatymu buvo uždrausta mirties bausmė bausti Romos piliečių.

Štai epocha, kuriai galima pritaikyti Tito Livijaus pasakymą apie romėnus⁴³, kad dar niekada jokia tauta nepadėjo daugiau pastangų bausmėms sušvelninti.

Jei prie bausmių švelnumo dar pridėsime kaltinamojo teisę iki teismo išvykti į tremtį, tai pamatysime, kad romėnai nenukrypstamai vadovavosi šia dvasia, kuri, kaip jau sakiau, tokia natūrali respublikoje.

Sula, suplakęs laisvę su anarchija ir tironija, įvedė Kornelijaus įstatymus. Jis, matyt, leido įstatymus tik tam, kad kurtų nusikaltimus. Daugybę veiksmų pavadindamas žmogžudyste, jis visur ieškodavo žmogžudžių ir, rasdamas vis daugiau sekėjų, spendė spąstus, sėjo negandas ir atverdavo prarajus kiekvieno piliečio kelyje.

Beveik visuose Sulos įstatymuose grėsi tik netekti vandens ir ugnies. Cezaris prie to pridėjo turto konfiskavimą⁴⁴,

nes turčiai, tremtyje tebeturėdami savo turtus, dar drąsiau darė nusikaltimus.

Ivedę karinį valdymą, imperatoriai greitai pajuto, kad tai pražūtinga ir jiems patiems, ir jų pavaldiniams; jie pradėjo galvoti, kokiais būdais būtų galima jį sušvelninti, ir sumanė įsteigti įvairius titulus bei įteigti pagarbą šioms titulams.

Valdymas šiek tiek priartėjo prie monarchinio, ir bausmės buvo suskirstytos į tris klases⁴⁵: pačios lengviausios – pirmiesiems valstybės žmonėms⁴⁶, griežtesnės – žemesnio luomo asmenims⁴⁷ ir pačios sunkiausios – žemiausio luomo žmonėms⁴⁸. Žiaurus ir kvailas Maksimas, užuot sušvelninęs karinį valdymą, jį tik sugriežtino. Senatas, sako Kapitolinas⁴⁹, nuolat girėdėdavo, kad vieni būdavo nuteisiami nukryžiuoti, kiti įmetami žvėrimis sudraskyti arba užsiuvari į ką tik užmuštų žvėrių kailių, visai nepaisant titulių. Jis, matyt, žavėjosi karinės disciplinos idealu, kurios pavyzdžiu ketino tvarkyti civilinius reikalus.

Veikale *Apnūstymai apie romėnų didybės ir nuosmukio priežastis* pasakojama, kaip Konstantinas pertvarkė karinį despotizmą į karinį-civilinį despotizmą ir priartėjo prie monarchijos; remiantis šiuo veikalu galima panagrinti įvairius perversmus Romos valstybėje ir pamatyti, kaip pamažu joje vyko perėjimas nuo griežtumo prie nerūpestingumo ir nuo nerūpestingumo prie nebaudžiamumo.

XVI SKYRIUS

Apie tikslų bausmės ir nusikaltimo atitikimą

Būtina, kad bausmių sistema būtų harmoninga; įstatymų leidėjai turi siekti, kad pirmiausia nebūtų didelių nusikaltimų, kurie visuomenei padaro didesnių nuostolių negu maži.

Vienas apsisaukėlis⁵⁰, pasivadinęs Konstantinu Duka, surengė sukilimą Konstantinopolyje. Jis buvo sučiuptas ir už su-

kilimo rengimą buvo nuteistas nuplakti rimbui; bet už tai, kad jis apkaltino ir apšmeižė aukštas asmenybes, buvo nuteistas sudeginti. Tai labai keistas bausmių skyrimas už didenybės ižeidimą ir šmeižtą. Šis pavyzdys mums primena Anglijos karaliaus Karolio II žodžius. Kartą jis pamatė prie kelio žmogų, pririštą prie gėdos stulpo, ir paklausė, už ką jis nubaustas. „Valdove, – atsakė jam, – šis žmogus rašė paskvilius apie jūsų ministrus.“ „Na ir kvailys, – pasakė karalius, – kodėl jis nerasė jų apie mane? Jam būtų nieko nedarę.“

„Septyniadesimt žmonių surengė sąmokslą prieš imperatorių Vasilijų⁵¹. Jis liepė juos nuplakti; jiems uždegė plaukus ant galvos ir kūno. Kartą elnias užkabino jį ragais už juostos. Kažkas iš jo svitos išsitraukė kardą, perrėžė juostą ir išlaisvino imperatorių. Jis įsakė tam žmogui nukirsti galvą už tai, kad tas išsitraukė prieš jį kardą.“ Kas galėtų pagalvoti, kad abu šie nuosprendžiai buvo paskelbti valdant tam pačiam valdovui?

Labai kvaila, kad skiriama tokia pat bausmė ir už plėšimą pagrindiniuose keliuose, ir už plėšimą su nužudymu. Aišku, kad visuomenės saugumo sumetimais reikia nustatyti skirtingas bausmes.

Kinijoje plėšikus sukapoja į gabalus⁵², o paprastus vagis – ne; dėl to ten vagia, bet nežudo. Maskvos valstybėje, kur už vagystę ir už žmogžudystę skiriamos vienodos bausmės, plėšiant visada ir žudoma.⁵³ Mirusieji, sakoma ten, nieko nepapasakos.

Jei nėra skirtumo tarp bausmių, reikia, jog jų atsirastų, kad nusikaltėliai galėtų tikėtis palengvinti savo dalią. Anglijoje nežudo, nes vagys gali tikėtis ištrėmimo į koloniją, o žmogžudžiai – ne.

Įsakymai pasigailėti – didelis nuosaikios monarchijos svertas. Teisė pasigailėti, kurią turi valdovas, išmintingai taikoma gali daryti labai gerą įtaką. Despotinės valstybės, kuri neatleičia ir kuriai taip pat niekada neatleidžiama, principas atima iš šią poveikio priemonę.

XVII SKYRIUS

Apie nusikaltėlių kankinimą arba tardymą kankinant

Žmonės yra kvaili, todėl įstatymas turi žvelgti į juos kaip į geresnius, negu jie yra iš tikrųjų. Pavyzdžiui, dviejų liudytojų pareiškimų visiškai pakanka, kad būtų įrodytas nusikaltimas. Įstatymas jais tiki, tarsi jų lūpomis kalbėtų pati tiesa. Taip pat bet koks vaikas, pradėtas santuokoje, laikomas teisėtu; įstatymas tiki motina, tarsi ji būtų išikūnijusi skaislybę. Bet nusikaltėlių kankinimas nėra tokia būtinybė. Šiandien mes žinome labai gerai politiškai besitvarkančią valstybę⁵⁴, kuri be jokių kliūčių atšaukė tokį įstatymą ir tai neturėjo jokių neigiamų padarinių. Vadinasi, jis pagal savo prigimtį nėra būtinas.⁵⁵

Prieš šį paprotį pasisakė tiek puikiausių rašytojų ir didžiųjų genijų, kad man nedrašu po jų kalbėti. Aš tik norėjau pasakyti, kad jis gal ir tinka despotinėse valstybėse, kur viskas, kas įvaro baimę, tampa vienu iš valdymo svertų; aš tik norėjau pasakyti, kad Graikijoje ir Romoje esama vergų... Bet aš girdžiu pasipiktinusių gamtos balsą.

XVIII SKYRIUS

Apie pinigines ir kūno bausmes

Mūsų protėviai germanai leido tik pinigines bausmes. Tie karingi ir laisvi žmonės manė, kad jų kraujas turi lietis tik kovos lauke. Japonai⁵⁶ – atvirkščiai, atmeta tokių bausmių rūšį, sakydami, kad ji nepaveiktų turtingų žmonių. Bet argi turtingi žmonės nebijo prarasti savo turtų? Argi pinigines bausmės negali būti tokios pat paveikios kaip ir turto netekimas? Ir pagaliau ar negalima šią bausmę susieti su garbės praradimu?

Geras įstatymų leidėjas visada renkasi vidurį: jis ne visuomet baudžia pinigine bausme ir ne visuomet skiria fizinę kūno bausmę.

XIX SKYRIUS

Apie Taliono principą

Despotinėse valstybėse, kuriose mėgstami paprasti įstatymai, plačiai taikomas Taliono principas⁵⁷. Nuosaikios valstybės taip pat kartais juo naudojasi; bet čia yra skirtumas: pirmosiose jis veikia visu savo griežtumu, o antriosiose beveik visuomet sušvelninamas.

Dvilykos lentelių įstatymai leido du tokių reikalų sprendimo būdus; jie taikydavo Taliono principą tik tuomet, kai skundėjas nesutikdavo su kitokių siūlymu⁵⁸. Priėmus nuosprendį buvo galima sumokėti už išlaidas bei nuostolius⁵⁹, ir kūno bausmė tapdavo pinigine⁶⁰.

XX SKYRIUS

Apie vaikų baudimą per jų tėvus

Kinijoje tėvai baudžiami už jų vaikų nusižengimus. Toks pat paprotys buvo Peru⁶¹. Tai ir vėl despotizmo valdymo būdų pa-sireiškimas.

Kad ir kiek kalbėtu, jog Kinijoje tėvai baudžiami už tai, kad šie nesinaudojo tėvo valdžia, kuri randasi iš prigimties ir yra sustiprinta įstatymais, vis dėlto paprotys rodo, kad kinams svetimas garbės jausmas. Pas mus ir tėvai, kurių vaikams⁶² paskirtos bausmės, ir vaikai, kurių tėvus ištiko toks pat likimas, jau tiek nubausti gėda, kiek Kinijoje būtų nubausti paskyrus jiems mirties bausmę.

XXI SKYRIUS

Apie valdovo gailėstingumą

Gailėstingumas yra nuostabi monarchų savybė. Respublikoje, kurios principas – dorovė, jis mažiau reikalingas. Despotinėje

valstybėje, kurioje viešpatauja baimė, jis demonstruojamas rečiau, nes ten su aukštais valstybės pareigūnais reikia elgtis griežtai. Monarchijoje, kuriose valdo garbė, dažnai reikalaujanti elgtis taip, kaip draudžia įstatymas, gailėstingumas būtinamas. Nemažonė ten tolygi bausmei; netgi teismo proceso formai yra bausmės. Gėda ten sėlina iš visų pusių ir sukuria neįtikimas bausmės formas.

Aukštieji pareigūnai jaučiasi taip nubauti valdovo parodyta nemalone, – dažnai tik iliuzine – savo gerovės, reputacijos, įpročių, malonumų, kad griežtumas jų atžvilgiu nebereikalingas; jis tik galėtų atimti iš pavaldinių meilę valdovui ir jų pagarbą padėčiai visuomenėje.

Nestabili aukštųjų pareigūnų padėtis atitinka despotinio valdymo prigimtį, jų saugumas atitinka monarchijos prigimtį.

Monarchai tiek daug gali laimėti gailėstingumu, jis sužadina tokią meilę jiems, suteikia jiems tiek garbės, kad beveik visada jiems pasitaikiusi galimybė parodyti savo gailėstingumą yra laimė; o mūsų šalyse šitų galimybių netrūksta.

Galima ginčytis dėl kokios nors jų valdymo srities, bet veik niekuomet nesukylama prieš visą jų valdžią; ir jeigu kartais tenka kovoti dėl karūnos, tai jiems niekuomet nėra reikalo kovoti dėl gyvybės.

Bet, paklaus mūsų, kada reikia bausti? Kada reikia pasigailėti? Tai lengviau pajusti, nes jokių rekomendacijų neįmanoma duoti. Atvejai, kai pasigailėti pavojinga, visiškai aiškūs, ir nesunku pastebėti skirtumą tarp gailėstingumo ir to silpną dvasiškumo, kuris verčia neišdrįsti skirti pelnytų bausmių.

Imperatorius Mauricijus⁶³ nutarė niekuomet nepralieti savo pavaldinių kraujo. Anastasijus niekuomet nebaudė nusikalėlių.⁶⁴ Izaokas Angelas prisiekė niekam neatimti gyvybės per visą savo viešpatavimo laiką. Graikijos imperatoriai pamiršo, kad jie be reikalo nešiojasi kardus.

SEPTINTA KNYGA

Trijų valdymo būdų įvairių principų itaka prabangai ir įstatymams prieš prabangą, taip pat moterų padėčiai

ISKYRIUS

Apie prabangą

Prabanga visuomet proporcinga turtinei nelygybei. Jei valstybėje turtai bus paskirstyti po lygiai, prabangos nebus, nes ją žmonės įgyja kitų žmonių darbu.

Norint po lygiai paskirstyti turtus, reikia, kad įstatymas kiekvienam duotų tik tai, kas būtina gyvenant. Jeigu turės daugiau, vieni ims išlaidauti, kiti išigis turto, taigi atsiras nelygybė.

Jei būtinybę gyventi apibūdinime kokių nors skaičiumi, tai prabanga tų, kurie turi išų patenkinti tik tą vieną būtinybę, bus lygi nuliui; tų, kurie turi dvigubai daugiau negu pirmieji, ji bus vienetas; tų, kurie turi dvigubai daugiau negu antrieji, ji bus trejetas; tų, kurie turi dvigubai daugiau nei tretieji, bus septynetas; taigi jeigu laikysime, kad kiekvieno paskesnio asmens turtais dvigubai didesnis už pirmesnio, tai prabanga didės dvigubinant kiekvieną priešais einantį skaičių pridedant po vieną pagal progresiją: 0, 1, 3, 7, 15, 31, 63, 127.

Platono respublikoje prabanga gali būti visiškai tiksliai apibrėžta.¹ Ten buvo nustatytos keturios cenzų kategorijos – pirma buvo iki tos ribos, kur baigiasi skurdas, o antros, trečios, ketvirtos

kategorijų ribos buvo dvigubai, trigubai ir keturgubai didesnės už pirmosios cenzo kategorijos ribą. Pirmosios kategorijos prabanga buvo lygi nuliui, antrosios – vienetui, trečiosios – dvejetui, ketvirtosios – trejetui, tai yra augo aritmetine progresija.

Jeigu norime palyginti įvairių tautų pasiektą prabangą, tai ji kiekvienoje valstybėje nustatoma piliečių turto nelygybės santykiu su valstybių turto nelygybe. Pavyzdžiui, Lenkijoje turto nelygybė yra pasiekusi ribą; bet visos šalies skurdumas nelėdžia jį atsitrausti toliau prabangai, kokią ji yra turtingesnė šalyse.

Prabanga taip pat proporcinga ir miestų dydžiui, ypač sostinių, nes ji priklauso nuo valstybės turto santykio su pavienių asmenų turto nelygybe ir žmonių kiekio tam tikrose vietose.

Kuo didesnis žmonių tankis, tuo žmonės didesni garbėtroškos ir tuo labiau trokšta išsiskirti kokiomis nors smulkmenomis.² Jeigu jų tiek daug, kad jie beveik nepažįsta vienas kito, tai jų siekis išsiskirti padidėja, nes padidėja sėkmės viltis. Tą viltį suteikia prabanga; kiekvienas fiksuoja aukštesnės už jo padėties požymius. Bet sustiprėjęs troškimas išsiskirti iš kitų veda į lygybę, kuri sunaikina galimybę išsiskirti; kadangi visi trokšta būti žymūs, tai jau nieko neįmanoma pastebėti.

Visa tai sudaro daug keblumų. Kokioje nors srityje gabūs asmenys įvertina savo meno kūrinių norimą pinigų sumą; vidutiniai talentai seka jų pavyzdžiu; nebelieka lėšų ir tada lėšos nebeatitinka reikmių. Jei aš priverstas bylinėtis, man reikia pinigų nusisamdyti advokatą; jei sergu, reikia turėti galimybę išsikviesti gydytoją.

Kai kas manė, kad susitelkus žmonėms sostinėje silpnėja prekyba, nes žmonių jau nebeskiria tam tikras nuotolis. Aš taip nemanau: kai žmonės susiburia, atsiranda daugiau norų, poreikių, užgaidų.

II SKYRIUS

Apie įstatymus, nukreiptus prieš prabangą despotinio valdymo valstybėse

Aš ką tik sakiau, kad respublikoje, kur turtai pasiskirstę po lygiai, visai negali būti prabangos; kadangi šis lygus pasiskirstymas buvo, kaip rašyta penktoje knygoje³, puikios padėties vienoje respublikoje priežastis, tai iš čia išplaukia, kad respublika tuo tobulesnė, kuo mažiau joje prabangos. Jos nebuvo senovės Romoje, nebuvo ir Spartoje; ir respublikoje, kurioje dar yra šio-čia tokia lygybė, prekybos, darbštumo ir dorovės dvasia kiekvienam duoda ir galimybę, ir norą tenkintis savo turimomis lėšomis, dėl to ten nebūna didelės prabangos.

Žemės perdalijimo įstatymai, kurių taip atkakliai buvo siekiama kai kuriose respublikose, savo prigimtimi buvo labai nadingi. Jie gali būti pavojingi tik kaip staigiai priemonė. Netikėtai sumažinus vienų turtus ir padidinus kitų, kyla sumaištis kiekvienoje šeimoje, o vėliau ir visoje valstybėje.

Pagal tai, kaip respublikoje išigali prabanga, protus užvaldo privatus interesai. Žmonėms, kurie tenkinasi tik tuo, kas būtina, nelieka trokšti nieko, išskyrus garbės sau ir tėvynei. Bet žmogaus, išvirkinto prabangos, siela geidžia ko kita. Ji greitai taps ją varžančių įstatymų priešė. Prabanga, kurią rado Redžijos igula, paskatino mušti gyventojus.

Kai romėnai ištvirko, jų norai tapo beribiai. Apie tai galima spręsti iš kainų augimo. Falerno vyno puodelis⁴ kainavo 100 Romos dinarų; statinaitė Pontijaus sūdytos mėsos – 400 dinarų, geras viresas – 4 talentus; jauni berniukai ir kainos neturėjo. Ir kai visus užvaldė nesulaikomas potraukis⁵ siekti prabangos, kas nutiko dorovei?

III SKYRIUS

Apie įstatymus, nukreiptus prieš prabangą esant aristokratiniam valdymui

Kvailai sukurta aristokratija nelaiminga todėl, kad ten diduomenė turi turtą, o naudotis jais negali. Prabanga prieštarauja nuosaikumo dvasiai, todėl ji turi būti iš tos valstybės išguita. Vieni tokios valstybės gyventojai labai neturtingi, jie net neturi galimybės įgyti, kiti labai turtingi, nes neturi galimybės išleisti.

Venecijoje įstatymai vertė didikus gyventi nuosaikiai, ir tie taip priprato prie taupumo, kad tik kurtizanės mokejo išvilioti iš jų pinigų. Paniekos vertos moterys be baimės maudėsi prabangoje, o jų duoklininkai gyveno labai kukliai ir nepastebimai.

Klestinčios Graikijos respublikos turėjo šiuo atžvilgiu puikias nuostatas. Turtuoliai leido savo pinigų šventėms ir chorams, lenktynių vežimams ir lenktynių arkliams, pareigoms, susijusioms su didelėmis išlaidomis. Turtas žmones slėgė lygiai taip kaip ir skurdas.

IV SKYRIUS

Apie įstatymus, nukreiptus prieš prabangą monarchijoje

Germanų šeimos tauta sejonai vertina turtus, sako Tacitas⁶, todėl jie gyvena vieno valdomi. Tai reiškia, kad prabanga ypač būdinga monarchijai ir kad monarchijoje neturi būti įstatymų, nukreiptų prieš prabangą.

Nelygus turtų paskirstymas išplaukia iš pačios monarchijos struktūros, todėl prabanga ten neišvengiama. Jei turtingieji mažai išlaidaus, tai vargšams teks mirti iš bado. Netgi būtina, kad turtuolių išlaidos būtų proporcingos padėčių nelygybei ir kad, kaip jau sakėme, prabanga didėtų ta pačia proporcija. Pa-

vieniai turtai padidėjo tik todėl, kad dalis piliečių neteko to, kas būtiniausia gyvenime; vadinasi, reikia, kad tie piliečiai vėl atgautų tai, ką prarado.

Taigi kad egzistuočių monarchinės valstybės, prabanga turi didėti nuo žemdirbio iki amatininko – iki prekyvio – iki didiko – iki valdininko – iki didžiūno – iki vyriausiojo valstybės pajamų atpirkėjo – iki valdovo; kitaip viskas žus.

Valdant Augustui, Romos senatui, į kuri įėjo svarbūs aukšti pareigūnai, juristai ir praeities idėjoms ištikimi žmonės, buvo pasiūlyta pasirūpinti papročių pagerinimu ir moterų prabangos apribojimu. Įdomu skaityti Diono žodžius⁷ apie tai, kaip meistriškai imperatorius atmetė netikusius senatorių reikalavimus; juk jis kūrė monarchiją ir naikino respubliką.

Viešpataujant Tiberijui, edilai pateikė senatui pasiūlymą grąžinti senovės įstatymus, nukreiptus prieš prabangą.⁸ Išvalgus valdovas tam pasipriešino. „Esant dabartinei padėčiai, – pasakė jis, – tai pražudytų valstybę. Kaip gyventų Roma? Kaip gyventų provincijos? Mes buvome nuosaikūs, kol buvome tik vieno miesto piliečiai, dabar mes turime viso pasaulio turtus ir verčiame mums dirbti ponus bei vergus.“ Jis aiškiai matė, kad jau nebebuvo reikalo priiminti įstatymus, ribojančius prabangą.

Kai valdant tam pačiam imperatoriui buvo pasiūlyta uždrausti gubernatoriams imti su savimi į provincijas žmonas, kad jos ten nevaliūkautų, šis pasiūlymas taip pat buvo atmestas. Buvo paprieštarauta, teigiant, kad „senolių griežtumas dabar užleido vietą malonesniam gyvenimo būdui“.⁹ Žmonės jau tėtė, kad dabar reikia kitokių papročių.

Taigi prabanga būtina monarchinėse valstybėse; būtina ji ir despotinėse valstybėse. Pirmosiose valstybėse ji yra ypatinga priemonė naudotis žmonėms suteikta laisve; antrosiose – ypatinga priemonė piktnaudžiauti ta gerove, kurią žmonės gali gauti iš savo vergijos; vergas, savo pono paskirtas kaip tironas valdyti kitus vergus ir neužtikrintas rytdiena, neturi

kito pasitenkinimo kaip mėgautis savo turto, aistromis ir trum-
palaimėmis užgaidomis.

Visa tai peršą išvadą, kad respublika žūsta dėl prabangos, o
monarchija – dėl skurdo.¹⁰

V S K Y R I U S

Kada įstatymai prieš prabangą naudingi monarchijai

Įstatymai, nukreipti prieš prabangą, pasirodė XIII šimtmečio
viduryje Aragonijoje, buvo sukurti respublikos dvasioje, jeigu
tik nebuvo dar kokių nors ypatingų tikslų. Jokūbas I įsakė, kad
karalius ir visi jo pavaldiniai neturėtų pusryčiams daugiau kaip
dviejų rūšių mėsos, pagamintos tik vienu būdu, išskyrus savo
pačių sumedžiotą.¹¹

Mūsų dienomis Švedijoje taip pat leidžiami įstatymai, nukreipti
prieš prabangą, bet tuo siekiama kitokių tikslų nei Aragonijoje.

Valstybė gali leisti įstatymus prieš prabangą dėl besąlygiš-
ko nuosaikumo; tokia šių įstatymų dvasia respublikoje, ir, spren-
džiant iš Aragonijos įstatymų pobūdžio, jais buvo siekiama bū-
tent tokio tikslo.

Bet įstatymai prieš prabangą taip pat gali turėti tik santyki-
nio nuosaikumo tikslą, pavyzdžiui, tuo atveju, kai valstybė už-
draudžia iveržti užsienio prekes, matydama, kad dėl didelių įve-
žamų prekių kainų gali tekti išvežti savo prekių tiek, kad išvežant
jai teks patirti didesnių nuostolių negu įsivežant. Tokia įstaty-
mų, sukurtų mūsų dienomis Švedijoje¹², dvasia ir tai vieninte-
liai įstatymai, nukreipti prieš prabangą, tinkantys monarchijai.

Apskritai kuo valstybė skurdesnė, tuo greičiau ji silpsta dėl
santykinės prabangos ir tuo labiau, natūralu, jai reikia įstaty-
mų, nukreiptų prieš santykinę prabangą. Kuo valstybė turtin-
gesnė, tuo labiau ji turėja dėl santykinės prabangos ir tuo la-
biau ji turi susilaikyti nuo įstatymų, nukreiptų prieš šią

prabangos rūši. Visa tai mes smulčiau paaiškinsime knygoje
apie prekybą.¹³ Čia kalbama tik apie besąlygišką prabangą.

V I S K Y R I U S

Apie prabangą Kinijoje

Kai kuriose valstybėse yra ypatingų priešasčių įstatymams, nu-
kreiptiems prieš prabangą, priimti. Dėl palankaus klimato gy-
ventojų gali taip padaugėti, o pragyvenimo šaltiniai gali būti
tokie nepatikimi, kad atsiranda būtinybė prispirti gyventojus
verstis tik žemdirbyste. Tokiose valstybėse prabanga pavojin-
ga, ir prieš ją nukreipti įstatymai turi būti itin griežti. Norint
išsiaiškinti, ar prabangą reikia skatinti ar ją stabdyti, pirmiau-
sia derėtų atsižvelgti į gyventojų skaičiaus santykį su pragyve-
nimo šaltiniais. Anglijos žemėje išauginama daug daugiau duo-
nos, negu jos reikia išmaitinti tuos, kurie dirba žemę, ir tuos,
kurie siuva drabužius; todėl ten gali būti įvairių nenaudingų
amatu, taigi ir prabangos. Prancūzijoje pakankamai išaugin-
ama duonos žemdirbiams ir manufaktūrose dirbantiems žmo-
nės išmaitinti. Be to, prekyba su užsieniečiais gali duoti mai-
nais į prabangos dalykus tiek būtinų dalykų, kad minėtose šalyse
visai nereikia bijoti prabangos.

Kinijoje – atvirkščiai, moterys tokios vaisingos ir gyventojų
skaičius taip greitai didėja, jog žemė, kad ir kaip gerai ji būtų
apdirbama, vos įstengia gyventojus išmaitinti. Todėl prabanga
Kinijoje pražūtinga, o darbštumo ir ekonomiško dvasia taip
pat būtina kaip ir bet kurioje valstybėje.¹⁴ Žmonės ten turi gaminti
reikalingiausias daiktus ir vengti gaminti prabangius daiktus.

Štai Kinijos imperatorių išmintingų pasakymų pavyzdžiai.
„Mūsų protėviai, – sako vienas iš Tango imperatorių dinasti-
jos¹⁵, – vadovavosi tokia taisykle: jei yra vyras, kuris nearia, ir
moteris, kuri neverpia, tai kas nors imperijoje dėl to kenčia šaltį

ir alkį?“. Vadovaudamasis šia taisykle, jis liepė sugriauti daugybę bonzų vienuolynų.

Trečiasis dvidešimt pirmosios dinastijos¹⁶ imperatorius, kuriam parodė keletą kasykloje rastų brangakmenių, liepė tą kasyklą uždaryti. Jis nenorėjo, kad jo liaudis dirbtų darbą, kuris negali duoti nei maisto, nei drabužių.

„Mūsų prabanga pasiekė tokį lygį, – sako Kijaventis (*Kiyaventi*)¹⁷, – kad liaudis puošia siuviniais batukus tų berniukų ir mergaičių, kuriuos jai dėl skurdo teks pardavinėti.“ Kai yra tiek žmonių, kurie siuva drabužius vienam, tai kaip gali nebūti žmonių, kuriems trūksta drabužių? Kai vienam dirbančiajam žemė tenka dešimt valgančiųjų jos vaisius, tai kaip gali nebūti žmonių, kuriems trūksta maisto?

VII SKYRIUS

Lemtingi Kinijos prabangos padariniai

Iš Kinijos istorijos matyti, kad ten buvo dvidešimt dvi viena kita pakeitusios dinastijos; tai reiškia, kad Kinija patyrė dvidešimt dvibendro pobūdžio revoliucijas, neskaičiuojant daugybės dailinių. Trys pirmosios dinastijos išlaikė pakankamai ilgai, nes jos valdė išmintingai, ir valstybė nebuvo taip išsiplėtusi kaip vėliau. Apskritai galima pasakyti, kad visos dinastijos pradėjo pakankamai gerai. Dorovė, apdairumas, budrumas būtinai Kinijoje; iš pradžių šiomis savybėmis pasižymėjo kiekvienos dinastijos valdymas, bet į pabaigą jos išnykdavo. Visai natūralu, kad iš tikrųjų imperatoriai, kurie buvo auklėjami rūšioje karinėje aplinkoje ir tik versdavo nuo sosto gimines, atsidavusius tik malonumams, išlaikė dorovę, kuri atnešė jiems tiek naudos, ir vengė malonumų, kurių pražūtingus padarinius jie mados, ir keturių tokių valdovų paveldėtojai vėl pasineria į ištvirkimą, į prabangą, į dykinėjimą, į malonumus. Jie nebeiš-

eina iš rūmų, jų protas silpnėja, jie anksti miršta, jų šeimos silpsta; aukštieji pareigūnai stiprėja, didėja eunuchų įtaka, į sostą įžengia tik vaikai; rūmai tampa imperijos priešų, juose gyvenantys dykinėtojai nualina tuos, kurie dirba; pagaliau atsiranda uzurpatorius, kuris nuverčia nuo sosto ar nužudo imperatorių ir įkuria naują dinastiją; trečiasis ar ketvirtasis tos dinastijos valdovas vėl užsidaro rūmuose kaip atsiskyrelis.

VIII SKYRIUS

Apie viešą padorumą

Motery dorybės praradimas siejasi su tokia daugybe ydų, visa jų dvasia taip baisiai sugenda, šios pagrindinės padorumo atamos praradimas nusineša tiek dorybių, kad viešą nepadorumą galima laikyti kaip didžiausią liaudies valstybės nelaimę ir tikrą greitą jos struktūros pasikeitimo požymį.

Todėl geri įstatymų leidėjai reikalaudavo iš moterų laikytis tam tikro papročių griežtumo. Jie vydavo iš savo respublikų netik ydas, bet ir ydų grėsmę. Jie išgūjo netgi tuos iš dykinėjimo atsiradusius galantiškus santykius, kurie leidžia moterims sugadinti kitus, dar jiems patiems nespėjus sugesti, kurie sureikšmina visas įmanomas smulkmenas ir nuvertina tai, kas iš tikrųjų svarbu. Veikiami tokių santykių, žmonės turi stengtis neatrodyti juokingi ir vadovautis atitinkamomis taisyklėmis, kurias taip meistriškai moka nustatyti moterys.

IX SKYRIUS

Apie moterų padėtį įvairiose valstybėse

Monarchijose moterys nėra kuklios, nes pagal savo visuomeninę padėtį pakviestos į rūmus užsikrečia laisvo elgesio dvasia,

galima sakyti, vienintelė, kuri ten skatinama. Kiekvienas stengiasi panaudoti jų palankumą ir aistras siekiant karjeros. Dėl joms būdingo silpnumo išdidumas virsta išpuikimu, todėl prabanga yra ištikima jų palydovė.

Despotinėse valstybėse moterys nekuria prabangos, jos patičios tampa prabangos objektu. Jų vergystė turi pasiekti paskutinę ribą. Kiekvienas prisitaiko prie valdymo dvasios ir perima tai, ką matė pas kitus. Įstatymai ten labai griežti ir taikomi nedelsiant, todėl žmonės bijo, kad moterų laisvė nepridarytų jiems rūpesčių. Jų ginčai, jų plepumas, jų pagiežingumas, jų simpatijos, jų pavydas, jų gundymas – šis menkų sielų menas pajungti sau dideles sielas – negalėtų ten likti be padarinių.

Be to, šių valstybių valdovai, besityčiojantys iš žmogaus prigimties, turi po keletą žmonių, kurias dėl tūkstančio priežasčių priversti laikyti užrakintais.

Respublikose moterys laisvos pagal įstatymą, bet turi laikytis moralės taisyklių; prabanga išvyta iš šių valstybių, o kartu su ja – pasileidimas ir ydos.

Graikijos miestuose, kur žmonės neišpažino tos religijos, kuri už dorovę labiau vertina papročių švarumą, netgi vyrai; Graikijos miestuose, kur tamsios ydos viešpatavo nežabotos, kur meilė įgijo formų, apie kurias mes nesiryžtame netgi užsiminti, tuo tarpu švari draugystė rado prieglobstį tik santuokoje¹⁸, – moterų dorovė, paprastumas, išmintis pasiekė tokių aukštumų, kad nebuvo pasaulyje kitos tokios puikiai šiuo atžvilgiu su tvarkytos tautos¹⁹.

X S K Y R I U S

Apie romėnų namų teisimą

Romėnai neturėjo, kaip graikai, ypatingų pareigūnų moterims prižiūrėti. Cenzoriai jas kontroliuodavo taip kaip ir visus kitus

respublikos gyventojus. Namų teisimas²⁰ atstojo graikų turėtą pareigybę²¹.

Vyras sukviisdavo žmonos giminačius ir teisdavo ją jiems dalyvaujant.²² Tas teisimas puoselėjo respublikoje papročių tyrumą, o ir pats laikydavosi tų papročių. Jis turėjo teisti ne tik už įstatymų pažeidimą, bet ir už amoralumą. Bet norint teisti už amoralumą, reikia patiems būti nepriekaištingos moralės.

Šio teismo skiriamos bausmės galėjo būti tik laisvos, kokios jos iš tikrųjų ir buvo, nes moralė, kuklumas negali būti išprausti iš įstatymų savadą. Įstatymais galima apibrėžti mūsų pareigas kitiems, bet sunku jais aprėpti visas mūsų pareigas sau patiems.

Namų teisme būdavo įvertinami visi žmonos poelgiai. Bet tarp nusikaltimų, kurie buvo jam pateikiami nagrinėti, buvo ir svetimvyriavimas. Šis nusikaltimas turėjo būti pateikiamas viešai apkaltai – gal todėl, kad respublikoje toks dorovės įstatymų pažeidimas pagal savo svarbą turėjo atkreipti į save vyriausybės dėmesį, gal todėl, kad žmonos ištvirkimas vertė įtarti dėl to paties ir vyrą, o gal bijantis, kad padorus žmonės verčiau nuslėps ir paliks šį nusikaltimą be padarinių, negu baus ir už jį keršys.

X I S K Y R I U S

Kaip Romoje keitėsi institucijos keičiantis valdymo būdai

Ir namų teismas, ir viešoji apkalta išplaukė iš papročių, todėl abi šios institucijos žlugo žlungant papročiams ir išnyko kartu su respublika.²³

Nustačius amžinuosius klausimus, tai yra atskyrus pretorių jurisdikcijas, ir vis labiau išgalint papročiumi, pagal kurį visos bylos priklausė šių pretorių teismui²⁴, namų teismo veikla susilpnėjo tiek, jog, kai Tiberijus į jį kreipėsi dėl kelių bylų išnagrinėjimo, istorikams tai pasirodė ne visai įprasta, tarsi senovės papročio atgaivinimas.

Išgalėjus monarchijai ir pakitus papročiams išnyko ir viešoji apkalta. Buvo galima bijoti, kad kai kuriais atvejais negarbingas žmogus, išsikeičęs dėl moters paniekos, įmiršęs dėl jos užsispyrimo, supykęs dėl jos dorumo, galėjo pasinaudoti šiuo papročiu jai pražudyti. Juliano įstatymas bylojo, kad visada prieš apkaltinant moterį svetimvyriavimu, prieš tai jos vyras turi būti apkaltintas nuolaidžiavimu dėl paleistuvavimo, o tai labai sumažino tokių kaltinimų, tai yra juos pakirto.²⁵

Sikstas V, matyt, norėjo atkurti viešąją apkaltą.²⁶ Bet nereikia didelių apmąstymų, jog suprastum, kad tokioje kaip jo monarchijoje šis įstatymas dar labiau netiktų negu bet kokioje kitoje monarchijoje.

XII S K Y R I U S

Apie moterų globą Romoje

Pagal romėnų įstatymus moteris, jeigu ji nebuvo vyro valdžioje, buvo nuolat globojama.²⁷ Ši globa buvo pavedama artimiausiam jai vyriškos giminės asmeniui ir, sprendžiant iš liaudies patarlės²⁸, labai juos varžė. Tai buvo gerai respublikai, bet nebuvo būtina monarchijai.²⁹

Įvairūs barbariškų įstatymų rinkiniai byloja apie tai, kad pirmykščių germanų moterys taip pat turėjo nuolatinę globą.³⁰ Šis paprotys perėjo į jų sukurtas monarchijas, bet ten neišvirtino.

XIII S K Y R I U S

Apie imperatorių priimtus įstatymus, nukreiptus prieš moterų paleistuvystę

Juliano įstatymu buvo paskirta bausmė už svetimavimą. Ir šis įstatymas, ir vėliau priimti įstatymai dėl svetimavimo ne tik ne-

bylojo apie papročių dorumą, bet, atvirkščiai, liudijo apie jų sugedimą.

Visos ankstesnės nuostatos dėl moterų dorovės pasikeitė monarchijos laikais. Jau buvo kalbama ne apie jų elgesio ipročių tyrumo ugdymą, o apie tai, kad reikia jas bausti už nusikaltimus. Nauji įstatymai dėl bausmių už šiuos nusikaltimus buvo leidžiami tik todėl, kad jau liautasi bausti už pažeidimus, neįeinančius į šiuos nusikaltimus.

Pasibaigtinas papročių sugedimas skatino imperatorius priimti įstatymus, kad būtų galima sustabdyti begėdystę. Bet jie neketino gerinti visų papročių. Faktai, apie kuriuos rašo istorikai, tai įrodo ir to nenuneigs jokie įstatymai. Galima pamatyti, ką rašo Dionas apie Augusto elgesį šiuo atžvilgiu ir kaip jis būdamas pretoriumi ir cenzoriumi atmetė jam pateiktus reikalavimus.³¹

Tiesa, istorikai mini nemažai rūsčių nuosprendžių, priimtų valdant Augustui ir Tiberijui, nukreiptų prieš begėdišką Romos damų elgesį; bet pertekdami šių imperatorių viešpatavimo dvasią jie atskleidė ir šių nuosprendžių dvasią.

Augustas ir Tiberijus labiausiai rūpinosi, kaip nubausti už pasileidimą savo giminaites. Jie smerkė ne pemelyg laisvus papročius, o tam tikrus nusikaltimus – dievobaimingumo trūkumą arba didenybės įžeidimą³², kuriuos jie patys išgalvodavo kaip būdą atnaujinti pagarbą valdžiai ir patogius pretekstus atkeršyti. Štai kodėl Romos rašytinių šaltinių autoriai taip smarkiai stoja prieš šią tironiją.

Juliano įstatymu³³ nustatyto bausmės nebuvo griežtos. Imperatoriai reikalavo, kad teismas didintų jų įstatymais nustatytas bausmes. Už tai jie sulaukė istorikų kaltinimų. Jiems rūpėjo ne tai, ar teisingai buvo nubaustos moterys, o tai, ar buvo pažeistas įstatymas, pagal kurį jos baudžiamos.

Vienas iš mėgstamiausių Tiberijaus³⁴ tironiškų valdymo metodu buvo piktnaudžiavimas senovės įstatymais. Norėdamas

nubausti vieną romėnę griežčiau, nei reikėjo pagal Juliano įstatymą, jis atkūrė tam namų teisimą.³⁵

Visos tos priemonės dėl moterų tiko ne liaudžiai, o tik senatorių šeimoms. Reikėjo rasti priežasčių apkaltinti stipriuosius, o blogas moterų elgesys teikė daugybę tokių pretekstų.

Taigi mano pasakymą, kad papročių dorumas nėra vieno asmens valdymo principas, geriausiai patvirtina šių pirmųjų imperatorių viešpatavimas; pakanka paskaityti Tacitą, Svetonijų, Juvenalį ir Marcialą, kad tuo išitikintum.

XIV SKYRIUS

Apie romėnų įstatymus, nukreiptus prieš prabangą

Mes kalbėjome apie viešą nepadorumą todėl, kad jis susijęs su prabanga, visada eina pirma jos ir seka paskui ją. Ar davę laisvę širdies polėkiams jūs pajėgsite priešintis proto klystke- liams?

Romoje, nepriklausomai nuo bendro pobūdžio įstatymų, cen- zoriams reikalaujant, buvo išleista keletas paskirų įstatymų mo- terų nuosaikumui ugdyti. Tokį tikslą turėjo Fadijaus, Licinijaus ir Opijaus įstatymai. Titas Livijus pasakoja, kaip susijaudino senatas, kai iš jo pareikalavo atšaukti Opijaus įstatymą³⁶. Vale- rijus Maksimas šio įstatymo panaikinimą laiko romėnų pra- bangos pradžia.

XV SKYRIUS

Apie kraitių ir apie su vedybomis susijusius turto santykius esant įvairiems valdymo būdams

Monarchijose moterų kraitis turi būti nemažas, kad jų vyrai ga- lėtų gyventi pagal jiems deramą padėtį ir priimtus prabangos

reikalavimus. Jis negali būti didelis respublikose, kur prabanga neturi viešpatauti.³⁷ Jo turi beveik visai nebūti despotinėse vals- tybėse, kur moterų padėtis daugiau ar mažiau vergiška.

Prancūzijos įstatymais nustatytas vyro ir žmonos turto bendrumas tinka monarchinėms valstybėms, nes jis pažadina moters interesą šeiminkauti ir tarsi nejučia patraukia jas rū- pintis namais. Jis mažiau tinka respublikai, kur moterys dor- vingesnės. Kraitis būtų tikras nesusipratimas despotinėse vals- tybėse, kur moterys pačios beveik visada yra savo pono turto dalis.

Moterys pagal užimamą padėtį linkusios į vedybas, todėl nėra reikalo jų skatinti tam įstatymais, joms suteikiančiais vyro turto dalį. Respublikoje tokie įstatymai būtų neigi labai kenks- mingi, nes iėgijus paskiro turto atsiranda moterų prabanga. Des- potinėse valstybėse visa nauda moterims iš vedybų yra tai, kad jos gauna tik lėšų pragyventi ir ne daugiau.

XVI SKYRIUS

Puikus samnitų paprotys

Samnitai turėjo paprotį, kuris nedideleje respublikoje ir ypač esant tokiai padėčiai, kokia tuo metu buvo, turėjo sulaukti sėk- mės. Ten sukviestavo visus jaunuolius ir įvertindavo visų pri- valumus. Tas, kurį paskelbdavo geriausiu, galėjo imti į žmonas bet kurią geidžiamą merginą; antras pripažintas geriausiu taip pat rinkosi ir t.³⁸ Nuostabus buvo šitas paprotys įvertinti as- meniškas jaunuolių savybes ir jų nuopelnus tėvynei. Kas buvo šiais atžvilgiais vertingiausias, tas galėjo rinktis geriausią viso- je valstybėje merginą. Meilė, grožis, išmintis, dorovė, kilmė, net- gi turtai – visa tai buvo dorovės kraitis. Būtų sunku rasti kilnes- ni, didesni, lengvesni nedidelei valstybei ir labiau daranti įtaką abiejų lyčių jaunuoliams apdovanojima.

Samnitai kilo iš spartiečių, ir Platonas, kurio institucija yra ne daugiau kaip Likurgo įstatymų patobulinimas, sukūrė beveik tokį patį įstatymą.³⁹

XVII SKYRIUS

Apie moterų valdymą

Priestarauja ir protui, ir gamtai, jei namus valdo moteris, kaip tai buvo Egipte; būtų visiškai natūralu, jeigu jos vadovautų valstybei. Pirmuoju atveju moterims būdingas silpnumas neleidžia joms dominuoti; antruoju atveju tas pats silpnumas suteikia jų vadovavimui tą romumą ir nuosaikumą, kurie daug labiau reikalingi geram valdymui nei griežti ir rūstūs charakterio bruožai.

Indijoje žmonės puikiausiai jaučiasi valdomi moterų; jei vyriškos lyties vaikai negimsta iš to paties kraujo motinos, ten priimta, kad į sostą išžengia moteris, gimusios iš karališkojo kraujo motinos.⁴⁰ Siekiant palengvinti valdymo našta, joms duoda tam tikrą skaičių padėjėjų. Anot pono Smito (*Smith*)⁴¹, afrikiečiai taip pat patenkinti moterų valdymu. Prie to pridėję Maskvos valstybės ir Anglijos pavyzdžius matome, kad moteris vienodai sėkmingai valdo ir nuosaikaus valdymo, ir despotinėse valstybėse.

AŠTUNTA KNYGA

Apie trijų rūšių valdymo principų nuosmukį

I SKYRIUS

Bendra šios knygos idėja

Kiekvieno valdymo nuosmukis beveik visada prasideda nuo principų nuosmukio.

II SKYRIUS

Apie demokratijos principų nuosmukį

Demokratijos principai degraduoja ne tik tada, kai prarandama lygybės dvasia, bet ir tada, kai lygybės dvasia pasiekia pasakutinę ribą ir kiekvienas nori būti lygus tam, kurį jis išrinko savo valdovu. Tokiu atveju liaudis atsisako pripažinti jų pačių paskirtą valdžią ir nori pati viską daryti: posėdžiauti vietoj senato, vadovauti vietoj valdininkų ir teisti vietoj teisėjų.

Tuomet respublikoje jau nėra vietos dorybei. Liaudis nori atlikti valdytojų pareigas – vadinasi, valdytojai jau negerbiami. Senato nutarimai jau nebeturi galios – vadinasi, nebeliko pagarbos senatoriams, taigi ir senoliams. Bet jei nėra pagarbos senoliams, tai jos nebus ir tėvams; vyrų neklausoma, ponams

nepaklūstama; visi užsikrečia savivalės dvasia; valdyti pasidaro taip pat sunku kaip ir paklusti. Vaikai, moterys, vergai pamišta paklusnumą. Nėra daugiau moralės, tvarkos pomėgio, nebelieka dorovės.

Ksenofonto *Piotoje* labai naiviai pavaizduota respublika, kurioje liaudis piktnaudžiauja lygybe. Puotos dalyviai vienas po kito išsako priežastis, kodėl kiekvienas iš jų patenkintas savimi. „Aš patenkintas savimi, – sako Charmidas, – nes esu skurdžius. Kai buvau turtingas, buvau priverstas pataikauti šmeižikams, žinodamas, kad man jie gali pridaryti daugiau blogio negu aš jiems; respublika nuolat reikalaujavo iš manęs pinigų; aš niekur negalėjau išeiti. Nuo to laiko, kai tapau vargšu, aš pasidariau ponu; niekas man negrasina, aš pats grasinu kitiems; noriu – sėdžiu namuose, noriu – išeinu. Turčiai, mane pamate, atsistoja ir užleidžia man vietą. Aš karalius, o buvau vergas; aš mokėjau duoklę respublikai, o dabar ji mane maitina; aš daugiau nebebijau nuskursti, aš tikiuosi įgyti.“

Tokia nelaimė ištinka liaudį, kai tie, kuriais ji pasitikėjo, stengiasi ją ištvirkinti, norėdami nuslėpti savo sugedimą. Kad liaudis nepastebėtų, kaip jie trokšta valdžios, kalba jai apie jos didybę; kad liaudis nepastebėtų jų godumo, jie nuolaidžiauja jos pačios godumui.

Moralinis sugedimas didės tarp tvirkintojų ir tarp tų, kurie jau ištvirkinti. Liaudis išgrobstys išdą ir, panašiai kaip gebejo suderinti savo tingumą su visuomeninių reikalų tvarkymu, ji panorės suderinti savo skurdą su pasimėgavimu prabanga. Bet kadangi ji tingi ir trokšta prabangos, vienintelis jos tikslas gali būti visuomenės išdas.

Todėl nenuostabu, kad pradedama pardavinėti balsus už pinigus. Liaudžiai daug duodama tam, kad iš jos būtų gauta ma dar daugiau. Norint gauti dar daugiau, būtina įvykdyti valstybės perversmą. Kuo reikšmingesnė atrodys nauda, kurią liaudis gaus iš savo laisvės, tuo arčiau ji atsidurs prie jos praradimo

ribos. Atsiranda mažų tironų su visomis didelių tironų ydomis. Netrukus viskas, kas liko iš laisvės, tampa nepakeliama našta; tada iškyla vienas tironas, ir liaudis praranda viską, net naudą iš savo sugedimo.

Taigi demokratija turi vengti dviejų kraštutinumų: nelygybės dvasios, kuri veda ją į aristokratinį valdymą arba vienvaldybę, ir kraštutinės laisvės dvasios, kuri veda į vieno žmogaus despotizmą taip pat neišvengiamai, kaip vieno žmogaus despotizmas į pergalę.

Tiesa, žmonės, ištvirkinę Graikijos respublikas, ne visuomet tapdavo tironais. Tai paaiškinama tuo, kad jie buvo labiau patyrę gražbyliai negu karo meno specialistai; be to, kiekvieno graiko širdyje gyvavo neišblėstanti neapykanta viskam, kas sužlugdė respublikinį valdymą. Dėl to anarchija, užuot persikūnijusi į tironiją, juos pražudė.

Bet Sirakūzai, kurie buvo tarp daugybės smulkių oligarchijų, virtusių tironijomis,¹ Sirakūzai, kur būta senato², apie kurį beveik nekalba istorikai, buvo persekiojami negandų, kurios nustelbė paprasto sugedimo padarinius. Šis miestas, blaškėsis tarp bevaldytės ir pavergimo³, vienodai kentėjęs ir nuo laisvės, ir nuo vergijos, kuri visuomet užgriūdavo nelauktai kaip audra; miestas, kuriame, nepaisant jo išorinio didingumo, atsiradus mažiausiai paramai iš išorės įsižiėbdavo sukilimai, – tarp šio miesto sienų tilpo daugybė gyventojų, kuriems visuomet iškildavo dvi alternatyvos: arba paklusti tironui, arba pačiam tapti tironu.

III SKYRIUS

Apie kraštutinės laisvės dvasią

Tikrosios lygybės dvasia yra taip toli nuo kraštutinės lygybės kaip dangus nuo žemės. Tikroji – ne tuomet, kai įsakinėja visi arba neisakinėja niekas, o tuomet, kai žmonės paklūsta lygiems

sau ir valdo lygius sau. Ji nesiekia, kad virš mūsų nebūtų aukštesnių, jie siekia, kad mūsų aukštesnieji būtų mums lygūs.

Iš prigimties žmonės gimsta lygūs, bet jie negali išlaikyti tos lygybės; visuomenė ją atima iš jų, ir jie vėl tampa lygūs tik įstatymų dėka.

Skirtumas tarp teisingos ir neteisingos demokratijos yra tai, jog pirmojoje žmonės lygūs tik kaip piliečiai, o antrojoje jie lygūs ir kaip valdytojai, ir kaip senatoriai, ir kaip teisėjai, ir kaip tėvai, ir kaip vyrai, ir kaip ponai.

Tikroji dorovės vieta – šalia laisvės; bet šalia kraštutinės laisvės dorovė būna tik tada, kai priartėja prie vergijos.

IV SKYRIUS

Apie vieną svarbią liaudies sugedimo priežastį

Didelė sėkmė, ypač pasiekta nemažai prisidėjus liaudžiai, jai suteikia tiek išdidumo, kad valdytąjį darosi nebeįmanoma. Pavydėdama pareigūnams ir besivaidydama su valdytojais, ji greitai tampa visos valstybinės santvarkos priešė. Pavyzdžiui, pergalė prieš persus prie Salamino ištvirtino Atėnų respubliką⁴; Sirakūzų gyventojų pergalė prieš atėniečius pražudė Sirakūzų respubliką.⁵

Marselio respublika niekada nepatyrė tokių staigių perėjimų nuo pažeminimo iki didybės, todėl ji visada tvarkėsi išmintingai ir išsaugojo savo principus.

V SKYRIUS

Apie aristokratinio valdymo principo nuosmukį

Aristokratija patiria žalą, kai diduomenės valdžia tampa savaivališka; tuomet jau negali būti dorovingi ir tie, kurie valdo, ir tie, kurie valdomi.

Kai valdančiosios šeimos laikosi įstatymų, aristokratija pa-naši į monarchiją su keletu valdovų; tai labai gera valdymo forma. Beveik visų tų valdovų veikla apribota įstatymais, bet, jei nesilaikoma įstatymų, valstybė tampa despotine su daugybe despotų.

Tokiu atveju respublika egzistuoja tik dėl diduomenės ir tarp diduomenės. Respublika – tai valdantieji sluoksniai, tuo tarpu valdomųjų klase gyvena despotinėje valstybėje. Taip atsiranda dvi pačios skirtingiausios pasaulyje klasės.

Sugedimas pasiekia aukščiausią ribą, kai didikų valdžia tampa paveldima.⁶ Tokie valdovai praranda bet koki nuosaikumą. Kuo jų mažiau, tuo didesnė jų valdžia ir tuo mažiau jie saugūs; kuo jų daugiau, tuo mažiau jie turi valdžios ir tuo labiau jie saugūs. Taip valdžia koncentruojasi, o saugumas sumažėja iki paties despoto, kurio aukščiausia valdžia susijungia su didžiausiu nesaugumu.

Kai aristokratija turi paveldimumą, tai valdant tokiai daugybei didikų nebus didelės prievartos; bet ten bus mažai dorovės, todėl valstybę užvaldys lengvabūdiškumo, nerūpestingumo ir tinginystės dvasia, ir ji neturės nei jėgų, nei paskatų efektyviai veikti.⁷

Aristokratija gali išlaikyti savo principo jėgą, jei nustatys tokią tvarką, kad valdantieji labiau jaus valdymo pavojus ir sunkumus nei jiems teikiamus malonumus; jei valstybė visą laiką bus budri dėl kokio nors jai gresiančio pavojaus; jei šis pavojus jai grės iš išorės, o vidaus padėtis bus stabili.

Tam tikro saugumo jausmas būtinas dėl monarchijos garbės ir saugumo; o respublikoje atvirkščiai – visada reikia ko nors bijoti.⁸ Persų baimė vertė graikus laikyti įstatymų. Kartą gina ir Roma grasindamos viena kitai stiprino viena kitą. Nuostabus dalykas! Juo labiau didėja tų valstybių saugumas, juo lengviau joms galima pakenkti.

VI SKYRIUS

Apie monarchinio valdymo principo nuosmukį

Kaip žlunga demokratijos, kai liaudis neleidžia valdininkams ir teisėjams eiti tarnybines pareigas, taip žlunga monarchijos, kai pamažu atimamos luomų prerogatyvos ir miestų privilegijos. Pirmuoju atveju einama į visų despotizmą, antruoju – į vieno despotizmą.

„Tzin ir Sui dinastijos, – teigia Kinijos rašytojas, – žlugo todėl, kad valdovai, užuot apsiriboję vienu patvaldžio vertu darbu – bendra valdymo priežiūra, užsimanė viską valdyti tiesiogiai patys.“⁹ Kinijos rašytojas mums čia parodo beveik visų monarchijų sugedimo priežastį.

Monarchija žūsta, kai valdovas mano, kad jis parodys daugiau galios įvesdamas naują tvarką, o ne palikdamas esamą, kai jis atima iš vieno jiems teisėtai priklausančias pareigas ir savavališkai perduoda jas kitiems ir kai jis labiau kliaujasi savo fantazijomis, o ne savo gerai apgalvotais sprendimais.

Monarchija žūsta, kai valdovas, viską priskirdamas tik sau vienam, valstybę perkelia į savo sostinę, sostinę – į savo dvarą, o dvarą – į savo personą.

Ji žūsta, kai valdovas nesuvokia savo valdžios galios, savo padėties, savo liaudies meilės ir kai nesupranta, kad monarchui būdinga tikėti savo saugumu taip pat kaip despotui nuolat bijoti pavojų.

VII SKYRIUS

Tos pačios temos tęsinys

Monarchinio valdymo principas degraduoja, kai aukštos valstybės pareigos tampa paskutiniu vergijos laipteliu, kai aukščiausiai pareigūnai praranda liaudies pagarbą ir paverčia juos apgalvintais savivalės įrankiais.

Jis degraduoja dar labiau, kai nutrūksta ryšys tarp garbės ir garbinimų, taigi žmogus gali būti tuo pačiu metu ir begarbis¹⁰, ir garbinamas.

Jis degraduoja, kai valdovas teisingumą pakeičia rūstumu, kai jis, panašiai kaip Romos imperatoriai, ant krūtinės nešioja Medūzos galvą¹¹, kai jis įgyja rūščią ir bauginamą išorę, kurią Komodas liepė suteikti savo statuloms.¹²

Monarchijos principas degraduoja, kai niekingos sielos didžiuojasi savo vergijos didybe ir mano, kad, jeigu tarnauja valdovui, tai neprivalo vykdyti jokių pareigų tėvynei.

Visais laikais, kai valdovo valdžia darydavosi pernelyg didelė, jo saugumas mažėdavo; bet jei tai tiesa, tai ar žmonės, moraliskai krikdydami jo valdžią iki jos prigimties iškreipimo, nepadaro įžeidaus nusikaltimo?

VIII SKYRIUS

Pavoingas monarchinio valdymo principo nuosmukio padarinys

Pavojus kyla ne tada, kai valstybė iš vieno nuosaikaus valdymo būdo pereina į kitą, taip pat nuosaikų, kaip, pavyzdžiui, iš respublikos į monarchiją arba iš monarchijos į respubliką, o tada, kai ji žlunga ir iš nuosaikaus valdymo būdo transformuojasi į despotizmą.

Daugiau kaip pusė Europos tautų dar valdomos ipročiu. Bet jeigu ilgai piktnaudžiavus valdžia ar po didelės pergalės despotizmas ten įsigalės, tai jokie papročiai bei klimatas neatsilaikys prieš jį, ir žmogaus prigimtis (geriausiu atveju bent kuriam nors laikui) šioje gražioje pasaulio dalyje patirs tokią pačią nuoskaudą kaip ir visose kitose.

IX SKYRIUS

Apie bajorijos siekius apginti sostą

Anglijos diduomenė pasilaidojo kartu su Karoliu I po sosto nuolaužomis. Ir Prancūzijoje iki Pilypo II laikų, kai Prancūzijoje nuskambėjo žodis „laisvė“, karūną visuomet rėmė didikai, laikantys garbę paklusti karaliui; didžiausia negarbė jiems būtų, jei savo valdžią jiems tektų dalytis su liaudimi.

Žinoma, kad Austrijos valdovai nuolatots varžė Vengrijos bajoriją. Jie nenumatė, kokių neįkainojamų paslaugų jiems padarys ši bajorija. Jie ieškojo toje šalyje pinigų, kurių ten nebuvo, ir neatkreipė dėmesio į žmones, kurie ten buvo. Užsienio valdovai dalijosi tą valstybę, ir visos sudėtinės jų imperijos dalys suiro kaip inertiška ir negyvybinga masė. Gyvybės būta tik bajorijoje; iš pasipiktinimo ji pamiršo savo skriaudas ir, išgirdusi garbės šauksmą, liepusį jai atleisti ir mirti, puolė į mūšį.

X SKYRIUS

Apie despotinės valstybės valdymo principo nuosmukį

Despotinės valstybės valdymo principas nepaliaujamai degraduoja todėl, kad jis ydingas savo prigimtimi. Kitos valstybės žlunga dėl ypatingų aplinkybių, pažeidžiančių jų principus; o šioji miršta dėl savo vidinės ydos, jei tik kokios nors atsitiktinės priežastys nesutrukdo tam principui degraduoti. Todėl ji gali gyvuoti tik tuo atveju, jei dėl ypatingų klimato sąlygų, religijos, padėties ar tautos dvasios priversta laikytis šiosios tokios tvarkos ir paklusti šiokioms tokioms taisyklėms. Visa tai prieštarauja jos prigimčiai, bet jos nepakeičia; jos žiaurumas išlieka toks pats; jis tik kuriam laikui prislopsta.

XI SKYRIUS

Kokių padarinių atsiranda, kai principai tvirti arba jau sugedę

Jei valdymo principai degradavo, patys geriausi įstatymai tampa blogi ir atsisuka prieš vyriausybę; kai principai sveiki, tai ir blogi įstatymai sukuria tokius pat padarinius kaip ir geri; principo galia palenkia viską sau.

Kretiečiai, norėdami priversti savo valdovus paklusti įstatymams, sugalvojo gana savotišką būdą – sukilimą. Piliečių dalis sukilo¹³, ėmė pikintis, vertė bėgti valdžios žmones ir grįžti prie privataus gyvenimo. Tai buvo laikoma teisėtais veiksmais. Atrodo, ši institucija, maištą panaudojusi prieš valdžios piktnaudžiavimą, turėjo pražudyti bet kokią respubliką; bet ji nesužlugdė Kretos respublikos, ir štai kodėl.¹⁴

Kai senovėje būdavo norima įvardyti tautą, išsiskiriančią iš kitų karščiausia meile tėvynei, paprastai būdavo nurodomi kretiečiai. „Tėvynė – žodis, labai brangus kretiečiams“, – sako Platonas.¹⁵ Senoliai ją vadindavo žodžiu, kuris reiškė motinos meilę savo vaikams.¹⁶ O meilė tėvynei svarbiau už viską.

Lenkijos įstatymai taip pat nedraudė sukilimo. Bet iš to išplaukiantys padariniai rodo, kad tik Kretos liaudis galėjo sėkmingai taikyti tokį valdymo būdą.

Graikijoje nustatyti gimnastikos pratimai taip pat priklausė nuo valdymo principo būklės. „Lakedemoniečiai ir kretiečiai, – sako Platonas, – pirmieji įkūrė garšiasias akademijas, kuriomis jie taip išgarsėjo pasaulyje. Drovumas taikėsi atsisukti prieš juos, bet buvo priverstas nusilenkti visuomenės naudai.“ Platonas laikais tai buvo labai geros karo meno įstaigos.¹⁷ Bet kai graikai prarado dorovę, jos pražudė šitą meną; gimnastikos arena pradėta lankyti ne kūnui lavinti, o norint ištvirkauti.¹⁸

Plutarchas sako¹⁹, jog jo laikų romėnai manė, kad gimnastikos žaidimai buvo pagrindinė graikų vergijos priežastis; iš

tikrųjų buvo atvirščiai: graikų vergija pavertė gimnastikos žaidimus ištvir kavimu. Plutarcho laikais²⁰ gimnastikos kovos apsinuoginus ir kovos pratimai tvirkino jaunos žmones, sukeldavo jiems šlykščią aistrą ir paversdavo juokdariais, tuo tarpu Epameinondo laikais tų pačių pratimų dėka karė su tēbiečiais pasiekta pergalė ties Leutrais.²¹

Valstybėje, kuri nepratadusi savo principų, beveik visi įstatymai geri; „ne skystis inde sugedo, o pats indas pažeistas“, – pasakė Epikūras kalbėdamas apie turtus.

XII SKYRIUS

Tos pačios temos tęsinys

Romoje teisėjus rinkdavosi iš senatorių sluoksnio. Grakchai šią privilegiją suteikė raiteliams. Druzas atidavė ją ir senatoriams, ir raiteliams, Sula – tik senatoriams, Kota – senatoriams, raiteliams ir visuomeninio išdo tribūnams. Cezaris atmetė pastaruosius. Antonijus įsteigė dekurijas iš senatorių, raitelių ir centurionų.

Kai respublika sugedusi, nė viena joje atsiradusi liga negali būti išgydyta kitaip kaip tik pašalinus šį sugedimą ir atstačius principus; bet koks kitoks gydymas arba nepadės, arba net atstiras naujas blogis. Kol Roma išsaugojo savo principus, buvo galima, nesibijant piktnaudžiavimų, teismo nuosprendžių priėmimą pavesti senatoriams; kai ji pradėjo degraduoti, teismo nuosprendžių priėmimas būdavo paskiriamas senatoriams, raiteliams, tribūnams ar dviem iš šių korporacijų arba visoms trimis kartu, arba kokiai nors kitokiai korporacijai – visi atvejai buvo blogi. Raiteliai buvo ne labiau dorybingi nei senatoriai, tribūnai – ne labiau nei raiteliai, ir visi jie – ne labiau nei centurionai.

Kai Romos liaudis išsikovojo teisę užimti patricijų pareigybės, buvo galima tikėtis, kad vadovauti ims pataikūnai. Bet to neatsitiko: romėnai, atvėrę kelią plebejams į vadovaujancias pa-

reigas, visada rinkdavo į tas pareigas patricijus. Ši tauta buvo šauni, todėl ji buvo kilniaširdė; romėnai buvo laisvi žmonės, todėl nesivaikė valdžios. Kai jie prarado savo principus, kuo labiau didėjo liaudies valdžia, tuo labiau ji darėsi nerūpestingesnė; taigi pagaliau ji tapo ir savęs pačios tirone, ir savęs pačios verge. Ji prarado laisvės teikiamą galią, pasidarė bejėgė ir pasileidusi.

XIII SKYRIUS

Apie dorovingos tautos priesaikos įėgą

Iš visų tautų, sako Titas Livijus²², romėnai ilgiausiai priešinosi degradacijai ir gerbė neturtą bei nuosaikumą.

Šiai tautai priesaika buvo tokia reikšminga, kad nebuvo geresnės priemonės priversti ją laikytis įstatymų. Kad nesulaužytų priesaikos, ji ne kartą padarė tai, ko niekuomet nepadarytų nei dėl garbės, nei dėl tėvynės.

Konsulas Kvintas Cincinatas, rinkdamas mieste kariuomenę prieš ekvus ir volskus, patyrė tribūnų pasipriešinimą. „Gerai, – pasakė jis, – tegul visi, kurie prisiekė praėjusių metų konsului, renkasi prie mano vėliavų.“²³ Veltui tribūnai šnekejo, kad ši priesaika jau nieko nesaisto, kad ji buvo priimta, kai Kvintas dar buvo privatus asmuo; tauta pasirodė labiau tikinti už savo vadovus, ji neišgirdo tribūnų išvedžiojimų.

Kai ta pati tauta užsimanė pasitraukti į Šventąjį kalną, ją sulaukė priesaika, kurią ji buvo davusi konsulams, – sekti pasikui juos į karą.²⁴ Tada liaudis sumanė nužudyti konsulus, bet jai buvo paaiškinta, kad ir po jos priesaika lieka galioti visa savo galia. Iš sumanyto nusikaltimo galima spręsti, koks buvo jos supratimas apie priesaikos sulaužymą.

Po mūšio prie Kanų išsigandusi liaudis norėjo pasitraukti į Siciliją. Bet Scipionas išgavo iš jos priesaiką nesitraukti iš

XVI SKYRIUS

Ypatingi respublikos bruožai

Respublikai pagal savo prigimtį reikia nedidelės teritorijos, kitaip ji neišsilaikys. Didelėje respublikoje bus ir didelių turtų, vadinsi, rasis ir nežabotų norų. Visuomeninių reikalų, užkraunamų piliečiams, bus labai daug. Padaugės asmeniškų interesų. Iš pradžių žmogus pajus, kad jis gali tapti laimingas, didis ir garbingas be savo tėvynės, o greitai įsitikins, kad jis gali tapti didingas tik vienas ant tėvynės griuvėsių.

Didelėje respublikoje visuomeninę gerovę lemia tūkstančiai įvairiausių aplinkybių; ne visi gali ja naudotis; ją lemia daug atsitiktinumų. Nedidelėje respublikoje visuomeninė gerovė greičiau pajuntama, aiškiau suvokiama, ji – arčiau kiekvieno piliečio; piktnaudžiavimams ten lieka mažiau erdvės, taigi būna ir mažiau užtarėjų.

Lakedemonas taip ilgai egzistavo todėl, kad nepaisant karų išsaugojo savo teritoriją nepakitusią. Vienintelis Lakedemono tikslas buvo laisvė, o vienintelė laisvės vertybė – šlovė.

Tenkintis savo teritorija ir savo įstatymais – tokia buvo Graikijos respublikų dvasia. Atėnai pasidavė ambicijoms ir perdavė jas Lakedemonui; bet šios ambicijos įkvėpė juos vadovauti laisvoms tautoms, o ne valdyti vergus, būti sąjungos priekyje, o ne ją sugriauti. Bet viskas pražuvo, kai iškilo monarchija – valdymo, kurio dvasia labiau linkusi į valstybės teritorijos plėtimą, būdas.

Esant įprastoms sąlygoms²⁹ valstybėje, kuri susideda iš vieno miesto, sunku išsilaikyti kokiam nors kitokiam valdymo būdai nei respublika. Monarchas tokioje mažoje valstybėje turės didelę valdžią, bet per mažai lėšų, kad galėtų ją pasinaudoti ir priverstų pavaldinius paklusti; todėl jis, natūralu, išnaudos savo liaudį. Kita vertus, ji ir pati gali lengvai užpulti iš išorės ir netgi iš vidaus; liaudis gali bet kada susirinkti ir sukilti prieš jį.

Romos²⁵, ir baimė sulaužyti šią priesaiką nugalėjo visas kitas baimes. Roma buvo panaši į laivą, per audrą prisišvartavusį dviem inkarais: religija ir dorovė.

XIV SKYRIUS

Kaip patys nereikšmingiausi valstybės santarkos pasikeitimai gali turėti įtakos principų nuosmukiui

Aristotelis kalba apie Kartaginą kaip apie visai gerai besitvarkančią respubliką. Polibijas praneša, kad per antrąjį Pūnų karą²⁶ Kartaginos respublikos trūkumas buvo tas, kad jos senatas prarado beveik visą savo valdžią. Titas Livijus mums papasakojo²⁷, kad Hanibalas, grįžęs į Kartaginą, pamatė, jog valdininkai ir pirmutiniai respublikos piliečiai grobsto valstybės lešas ir piktnaudžiauja savo valdžia. Taigi valdančiųjų dorovė nuostojo egzistuoti kartu su senato valdžia; viskas išplaukė iš vieno ir to paties principo.

Išpūdinga romėnų cenzorių veikla. Buvo laikai, kai ši veikla atrodė nemaloni; bet ji vis dėlto buvo išsaugota, nes visuomenėje buvo daugiau prabangos nei ydų. Klaudijus susilpnino cenzūrą; dėl to ydų radosi daugiau negu prabangos, ir tada cenzūra išnyko savaime.²⁸ Taip visą savo gyvavimo laiką cenzūra tai susilpnėdavo, tai atrodydavo būtina, tai vėl būdavo įvedama. Pagaliau, viešpataujant Augustui ir Klaudijui, ji buvo visiškai sustabdyta iki to laiko, kol tapo nebenaudinga.

XV SKYRIUS

Veiksmingos priemonės trimis principams išlaikyti

Kad tinkamai mane suprastumėte, reikia perskaityti šiuos žemiau esančius keturis skyrius.

Bet kai valdovas, viešpataujantis tik viename mieste, bus iš to miesto išvytias, reikalai bus baigti; jeigu jis turi ir daugiau miestų, tai reikalai tik išjudės.

XVII SKYRIUS

Ypatingi monarchijos bruožai

Monarchinė valstybė turi būti vidutinio dydžio. Jeigu būtų mažą, ji susiformuotų kaip respublika; o jeigu ji būtų labai didelė, tai pirmieji valstybės asmenys, stiprūs savo padėtimi, būdami toli nuo savo valdovo, turėdami savo dvarą toliau nuo jo dvaro, apsaugoti nuo greitų baudžiamųjų priemonių įstatymais ir pročiai, galėtų jam nebepaklusti; jų negąsdintų gana tolimos ir lėtos bausmės grėsmė.

Todėl vos tik Karolis Didysis spėjo įkurti savo imperiją, jam tuoj pat teko ją dalyti; gal todėl, kad provincijos viršininkai nepakluso, o gal todėl, kad juos būtų galima priversti paklusti, imperiją teko suskaldyti į keletą valstybių.

Po Aleksandro mirties jo imperija suskilo. Kas galėjo priversti paklusti Graikijos ir Makedonijos didžiūnus, laisvus ir nenugalimus vadus, pasklidusius po didžiulius užkariautų žemių plotus?

Po Atilos mirties jo karalystė suskilo: išsilaisvinę valdovai daugiau nebegalėjo taikstytis su savo grandinėmis.

Tokiais atvejais nuo valstybės žlugimo gali išgelbėti greitas neribotos valdžios įvedimas, tai yra naujas blogis, atsirandantis po užkariavimo!

Upės skuba susiliesti su jūra; monarchijos siekia iširti despotizme.

XVIII SKYRIUS

Apie tai, kad Ispanijos monarchijoje buvo išskirtinės sąlygos

Tegul man neprieštarauja, kad pateikiu Ispanijos pavyzdį; šis pavyzdys greičiau patvirtina mano mintį. Kad galėtų išlaikyti Ameriką, Ispanija padarė tai, ko nedaro despotizmas, – išnaikino jos gyventojus. Kad išlaikytų savo koloniją, ji padarė ją priklausomą nuo maisto produktų.

Ispanija pabandė despotiškai valdyti Nyderlandus; kai šito atsisakė, jai padaugėjo kliūčių. Viena vertus, valonai nenorėjo, kad juos valdytų ispanai, kita vertus, Ispanijos kareiviai atsiskaidavo paklusti valonų karininkams.³⁰

Ispanija išsilaikė Italijoje tik todėl, kad nuskurdo dėl jos praturtėjimo; žmonės, norėję atsiskirti nuo Ispanijos karaliaus, nebuvo nusiteikę atsiskirti jo pinigų.

XIX SKYRIUS

Išskirtiniai despotinio valdymo bruožai

Dideli imperijos plotai – despotinio valdymo prielaida. Reikia, kad vietovių, į kurias siunčiami valdovo įsakymai, nutolimą kompensuotų greitas šių įsakymų vykdymas; kad užtvara, su laikanti nutolusių sričių ir jų valdininkų nerūpestingumą, būtų baimė; kad įstatymą įkūnytų vienas žmogus; kad įstatymas vis keistųsi dėl bet kokių galimų atsitiktinumų, kurių skaičius visada didėja plečiantis valstybės sienoms.

XX SKYRIUS

Išvados iš ankstesnių skyrių

Jei nedidelės valstybės pagal savo prigimtį turi būti respublikos, vidutinio dydžio valstybės – paklusti monarchui, o didžiulės

imperijos – despotui, tai iš to išplaukia, kad valstybė, norėdama išsaugoti valdymo principus, turi išlaikyti savo dydį. Tos valstybės dvasia keisis priklausomai nuo jos teritorijos padidėjimo ar sumažėjimo.

XXI SKYRIUS

Apie Kinijos imperiją

Prieš užbaigdamas šią knygą, atsakysiu į klausimą apie vieną iškilusį prieštaravimą.

Mūsų misionieriai pasakoja apie didžiulę Kinijos imperiją kaip apie puikią valstybę, kurios valdymo principuose esama baimės, garbės ir dorybės. Vadinas, mano skirstymas į tris principų rūšis nepagrįstas.

Aš nežinau, ką gali reikšti žodis „garbė“ tautoms, kurių žmonės dėl menko nieko mušami lazdomis.³¹

Dar daugiau, mūsų komersantai pateikia kai kurių duomenų apie tą dorybę, kurią taip aukština mūsų misionieriai. Paklauskite, ką jie pasakoja apie mandarinų vagystes.³² Pateiksiu taip pat didžio žmogaus, milordo Ansono liudijimą.

O ir patys Pareneno laišakai apie teismą, įsteigtą imperatoriaus dėl jo nepageidaujamo naujai atsivertusių kraujo principų³³, atskleidžia mums tiesą apie tironiją, nuosekliai veikiančią pagal išankstinį planą, ir apie daugybę žmogiškos prigimties ižaidimų vadovaujantis taisyklėmis, tai yra šaltakraujiškai.

Dar mes turime Merano ir to paties Pareneno laiškus apie Kinijos valdymą. Po gana išsamių atsakymų į pateiktus klausimus visi jos stebuklai išnyko.

Ar negalėjo atsitikti, kad misionieriai buvo suklaidinti tvarkos apgaulingos išorės, kad jie buvo priblokšti šio visuotinio vieno asmens valios pasireiškimo – valios, kuri valdo ir juos pačius ir su kuria jiems malonu susidurti Kinijos valdovų rū-

muose? Matyt, lankydami tuos rūmus ir norėdami ten daug ką pakeisti, jie mato, jog daug lengviau įtikinti valdovus, kad jiems viskas leidžiama, negu įtikinti liaudį, kad ji viską turi išskentėti.³⁴

Galų gale tiesos dalelės dažnai esama ir klaidinguose įsitikinimuose. Galbūt ypatingas ar net vienintelis pasaulyje toks Kinijos valdymas ne toks sutedęs, koks galėtų būti. Priežastys, labiausiai priklausancios nuo klimato, galėjo iškreipti moralinių priežasčių veikimą toje šalyje ir paskatinti kažkokius unikalius reiškinius.

Kinijos klimatas labai palankus gyventojų skaičiui didėti. Moterys ten vaisingos kaip niekur kitur žemėje. Pati žiauriausia tironija ten nesustabdo gyventojų prieaugio didėjimo. Kinijos valdovas negali pasakyti kaip faraonas: „Suvaržysim juos profingai“. Jam, ko gero, reiktų palinkėti kartu su Neronu, kad žmonių giminė turėtų tik vieną galvą. Nepaisant tironijos, Kinijos gyventojai dėl jos klimato nesiliaus daugintis ir įveiks tironiją.

Kinija, kaip ir bet kuri kita šalis, kur auginami ryžiai³⁵, dažnai badauja. Iš bado mirštanti liaudis pasklinda po šalį ieškodama pragyvenimo šaltinių; visur susidaro trijų, keturių ar penkių žmonių vagių gaujos. Daugelį gaujų tuo pat išnaikina; kitos padidėja, bet ir tas išnaikina. Bet kai tiek daug sričių, ir dar tokių atokių, gali atsitikti, kad kokiai nors gaujai pasiseka. Ji geba išsilaikyti, sustiprėja, tampa armija, žygiuoja tiesiai į sostinę, ir jos vadas atsisėda į sostą.

Taip jau yra, kad blogai valdoma valstybė ten pirmiausia nubaudžiama. Maištai ten kyla netikėtai, dažniausiai tada, kai liaudis nebeturi maisto produktų. Jeigu kitose valstybėse piktnaudžiavimai šalinami taip lėtai, tai todėl, kad jų padariniai mažiau jaučiami ir valdovas negauna apie juos tokių greitų ir neabejotinų žinių kaip Kinijoje.

Kinijos valdovas nelūdi, panašiai kaip mūsų valdovai, dėl to, kad, jei blogai valdo, tai bus mažiau laimingas, mažiau

galingas ir mažiau turtingas šiame gyvenime: jis žino, kad, jei-
gu valdys blogai, tai jis praras ir sosta, ir gyvybę.

Nepaisant vaikų nepriežiūros, Kinijos gyventojų vis daugėja, todėl reikia atkakliai dirbti, kad iš žemės būtų galima gauti pakankamai maisto.³⁶ Tam reikia didesnio vyriausybės dėmesio. Jos interesas – kas minutę rūpintis, kad žmonės galėtų dirbti nebijodami prarasti savo darbo vaisių. Jos valdymas turi būti labiau šeimyninis, o ne pilietinis.

Štai reglamentacijų priežastys, apie kurias tiek dabar kalbama. Įstatymo viešpatavimą norėta sujungti su despotizmu, praranda savąją galią. Veltui šis despotizmas, persekiojamas savo paties negandų, bandė užsidėti grandines: jis ginkluojasi tomis grandinėmis ir tampa dar grėsmingesnis.

Taigi Kinija yra despotinė valstybė, jos principas – baimė. Gal, valdant pirmosioms dinastijoms, kai valstybė nebuvo tokia didelė, ji šiek tiek nukrypo nuo savo pavidalo, bet dabar to jau nėra.

DEVINTA KNYGA

Apie įstatymų santykį su gynybine galia

ISKYRIUS

Kaip respublikos rūpinasi savo saugumu

Nedidelės respublikos žūsta nuo išorės priešo, o didelės – nuo vidinės piktybiškos.

Šios dvi nelaimės būdingos ir esant demokratijai, ir tuomet, kai valdo aristokratija, nepriklausomai nuo to, geros jos ar blogos. Blogis glūdi pačioje daiktų esmėje, ir joks formos pakeitimas negali jo išnaikinti.

Todėl labai tikėtina, kad žmonės galų gale turėtų gyventi valdant vienam, jeigu neišrastų ypatingos struktūros, kuri prie visų vidinių respublikinio valdymo vertybių prijungtų išorinę monarchinio valdymo jėgą. Aš kalbu apie federacinę respubliką.

Ši valdymo forma yra sutartis, kurios deka keletas politinių organizmų įsipareigoja tapti vienos daug reikšmingesnės valstybės, kurią jie įsipareigoja sukurti, piliečiais. Tai visuomenių visuomenė, sudaranti naują visuomenę, kuri gali didėti prisijungiant prie jos naujoms narėms iki tol, kol taps pakankamai stipri, kad pasirūpintų į ją įeinančių valstybinių vienetų saugumu.

Graikija už savo ilgą klestėjimą skolinga šioms sąjungoms. Jų deka romėnai galėjo stoti prieš visą pasaulį ir tik jų deka